T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#YEREL KALKINMA HAMLESİ

KALKINMA AJANSLARI KÜLTÜR YAYINLARI

Bir Osmanlı Valisinin Adana Yılları

ZİYA PAŞA

Ahmet KARATAŞ | Mehmet ULUĞTÜRKAN

ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#YEREL KALKINMA HAMLESİ

KALKINMA AJANSLARI KÜLTÜR YAYINLARI

Bir Osmanlı Valisinin Adana Yılları

ZİYA PAŞA

Ahmet KARATAŞ
Mehmet ULUĞTÜRKAN

ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Ajansları Kültür Yayınları

ZİYA PAŞA - Bir Osmanlı Valisinin Adana Yılları

Yazar
Ahmet KARATAŞ
Mehmet ULUĞTÜRKAN

Proje Yöneticisi
Ahmet ŞİMŞEK
Kalkınma Ajansları Genel Müdürü

Değerlendirenler
Deniz ŞAHİN CİNOĞLU
Daire Başkanı
Dr. Metin ÖZASLAN
Sanayi ve Teknoloji Uzmanı
Neslihan BAŞER
Sanayi ve Teknoloji Uzmanı

Proje Sorumluları
Ahmet Rifat DURAN
Çukurova Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri
Deniz ŞAHİN CİNOĞLU
Daire Başkanı
Mesut ÖZCAN, Adana YDO Koordinatörü
Burak Can GEZER, Ajans Uzmanı

Yayın Sahibi
Çukurova Kalkınma Ajansı
Döşeme Mahallesi Turhan Cemal Beriker Bulvarı No:138/2 01060
Seyhan/ ADANA
+90 (322) 363 00 39-40
www.cka.org.tr

Grafik Tasarım
Remziye YILDIRIM

ISBN
978-625-91992-3-8

Basım
Akademisyen Yayınevi
Halk Sokak 5 / A Yenişehir / Ankara
+90 (312) 431 16 33

Baskı Bilgisi
1. Baskı
Nisan 2026
1000 adet

Bandrol Uygulamasına ilişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 5. maddesi 2. fıkrasına göre bandrol taşıması zorunlu değildir.

Yasal Bilgi
Bu kitap, Çukurova Kalkınma Ajansı tarafından yayına hazırlanmış olup kurumun ücretsiz kültür hizmetidir. Tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, Ajansısın yazılı izni alınmaksızın çoğaltılamaz ve satılamaz.

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
#YEREL KALKINMA HAMLESİ
KALKINMA AJANSLARI KÜLTÜR YAYINLARI

Bir Osmanlı Valisinin Adana Yılları

ZİYA PAŞA

Ahmet KARATAŞ
Mehmet ULUĞTÜRKAN

ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI

SUNUŞ

Bir şehrin kimliği yalnızca büyük tarihî hadiselerle şekillenmez. O topraklarda iz bırakmış insanlar ve zamana direnen mekânlar da bu kimliğin ayrılmaz parçalarıdır. Kültür, geçmişin birikimini geleceğe taşıyan en kıymetli miras, kalkınma ise bu mirasın bilinçle işlenip hayatın her alanında değere dönüşmesidir. Sağlam bir kültürel zemine dayanmayan gelişme kalıcı olamaz. Aynı şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmayan ve çağın şartlarıyla buluşturulamayan bir kültür de varlığını sürdüremez. Bu yüzden kültür ile kalkınma, birbirini besleyen iki asli unsurdur.

Çukurova, Toros'ların doruklarından Akdeniz'in kıyılarına uzanan bereketli coğrafyasında tarih ile tabiatı, emek ile kültürü aynı potada eriten kadim bir bölgedir. Bu topraklarda medeniyetler birbirine eklemlenmiş; ticaret yolları, limanlar, kaleler ve köprüler yalnızca ekonomik hareketliliğin değil, aynı zamanda kültürel etkileşimin de taşıyıcısı olmuştur.

Anavarza Antik Kenti'nin ihtişamlı kalıntıları, Soloi–Pompeiopolis'in sütunlu caddeleri, Mamure Kalesi'nin denize yaslanan görkemli surları ve Taşköprü'nün asırlara meydan okuyan kemerleri, Çukurova'nın tarih boyunca kesintisiz süren medeniyet birikimini gözler önüne seren zengin mirasın yalnızca birkaç örneğidir.

Ancak, Çukurova'yı yalnızca mimarî mirasıyla tanımlamak eksik kalır. Bu coğrafya, sözlü ve yazılı kültürüyle de derin bir birikime sahiptir. Karacaoğlan'ın doğayla iç içe lirizmi Çukurova'nın yüreğinde yankılanan sesi temsil ederken, Yaşar Kemal'in eserlerinde hayat bulan insan manzaraları bu toprakların emeğini, mücadelesini ve umudunu evrensel bir dille dünyaya duyurmuştur. Böylece Çukurova kimliği; mekân ile insanın, üretim ile sanatın, geçmiş ile geleceğin birleştiği müşterek bir hafıza hâline gelmiştir.

Kültürel gelişim, işte bu müşterek hafızayı korumak, değerini kavramak ve çağın imkânlarıyla yeniden üretmekle mümkündür. Kendi kültürel mirasına sahip çıkan ve onu kuşaklara aktarabilen toplumlar, aidiyet duygusunu güçlendirir, sosyal dayanışmayı pekiştirir ve sürdürülebilir kalkınma için sağlam bir zemin oluşturur. Çünkü kendi hikâyesini bilen bir medeniyet, geleceğini daha emin adımlarla kurar.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü koordinasyonunda başlatılan "Kültür Yayınları" çalışması da bu bütüncül bakış açısıyla illerimizin saklı kalmış tarihî ve kültürel hazinelerini gün yüzüne çıkarmayı; mekân, şahsiyet ve dönemler arasındaki bağı görünür kılarak yerelden millî hafızaya uzanan bir köprü kurmayı amaçlamaktadır. Bu eserlerin kültürel şuurun pekiştirilmesine ve yerel kalkınma yolculuğumuza kalıcı bir katkı sunacağına gönülden inanıyoruz.

ÖN SÖZ

Bu kitap, geçmişte kalmış bir zamanı anlatmanın ötesinde geçmişin, bugünü nasıl şekillendirdiğini gözler önüne seriyor. Bir imparatorluğun yorgunluğunu, bir şehrin nabzını ve bir valinin vicdan muhasebesini okumaya davetlisiniz. Sayfalar arasında dolaşırken yalnızca bir şair ve bir devlet adamı olan Ziya Paşa'yı değil; onun aklını, ahlâk anlayışını, tereddütlerini, öfkesini, merhametini ve yalnızlığını da göreceksiniz. Çünkü bazı insanlar, görevleriyle değil, aldıkları yükle tanınırlar.

Adana…

Sadece ilk akla gelen sıcakla anılan bir şehir değil. Hitit'ten Luvi'ye, Asur'dan Pers'e, Helen'den Selevkos'a, Kilikya Prensliği'nden Roma ve Bizans'a; Abbasi, Memluk, Selçuklu, Ramazanoğlu ve Osmanlı'dan bugüne kültür taşıyan; güneşi, toprağı, havası, dağı ve deniziyle kendine münhasır bir şehir.

Göçlerin, çatışmaların, umutların ve kırılmaların iç içe geçtiği devasa bir sahne… Merkezden uzaklaştıkça karmaşıklaşan bir düzenin, devletle halk arasında gerilen ipin tam ortasında duran bir coğrafya. Bu kitapta Adana, bir mekân değil; konuşan, itiraz eden, direnen bir karakterdir.

Bu kitabın satırlarında, gücün ne kadar kırılgan olabileceğine; adaletin bazen bir emirden, bazen bir insanın vicdanından doğduğuna tanık olacaksınız. Merkezle taşra arasındaki mesafenin yalnızca kilometrelerle ölçülmediğini; fikirlerle, korkularla ve umutlarla örüldüğünü hissedeceksiniz.

Eğer siz de bir devletin nasıl ayakta tutulduğunu, bir yöneticinin hangi noktada emirle vicdan arasında kaldığını, bir şehrin kendi kaderini kendi elleriyle ne kadar değiştirebildiğini merak ediyorsanız o hâlde bu kitap sizi bekliyor.

Sayfaları çevirirken tarihin tozunu değil, insanın sesini duyacaksınız. Çünkü bu kitap, olan biteni anlatmaktan çok, neden olduğunu sordurmak için yazıldı. Şimdi sözü tarihe ve hikâyeye bırakma zamanı.

Bu eserin ortaya çıkmasına verdikleri katkılar dolayısıyla başta Çukurova Kalkınma Ajansı'nın Genel Sekreteri Ahmet Rifat Duran'a, Yatırım Destek Ofisi Koordinatörü Mesut Özcan'a ve Uzmanı Burak Can Gezer'e teşekkür ederiz. Ayrıca İstanbul Devlet Arşivleri'nden Dr. Kasım Hızlı'ya, Cezmi Yurtsever'e, Fahri Pelit'e, ATÜ'den Öğretim Görevlisi Sümeyye Gürsoy'a, S. Yeşim Delibaş'a, Çukurova Üniversitesi'nden Dr. Öğretim Üyesi Bedri Aydoğan'a, Dr. Abdurrahman Kütük'e ve Sadık Yalsızuçanlar'a şükranlarımızı sunarız.

İÇİNDEKİLER

Sunuş vii
Ön söz vx
İhtişamlı Mazi'den Hasta Adam'a: Osmanlı Devleti'nin Vaziyet-i Umumiyesi 1
"Ortak Vatan" Ülküsünde Birleşmek Ya Da Yeni Osmanlılar 4
İstanbul'un Dışına Taşan Umutlar: Ziya Paşa ve Namık Kemal 6
Olmadı Türk Milliyetçiliğine Sarılalım! 8
Ziya Paşa Konya'da: Yurdun Dört Köşesine Savrulan Osmanlı Aydınları 11
Ziya Paşa'nın Adana'ya Tayin Haberi Coşkuyla Karşılandı 13
Ziya Paşa'yı Karşılama Ekibi 14
Ziya Paşa'nın Adana'ya Yolculuğu 15
Ver Elini Ulukışla 17
Ulukışla'dan Çiftehan'a Hareket ve Şekerpınarı'nda Kurulan Çadır 19
Ziya Paşa'nın Gülek Boğazı ile İmtihanı 21
Adanalılar Ziya Paşa'yı Ayvalı'da Karşıladı 23
Şair Yeğenzade Hakkı, Ziya Paşa'ya Posta Koydu! 24
Şair Ziya Paşa Adana'da 25
Ziya Paşa'ya Hoş Geldiniz Ziyafeti 27
Ziya Paşa Adana'ya Geldiğinde Vilayetin Genel Durumu 30
Ziya Paşa'nın Adana Valiliği Döneminde Çalışma Arkadaşları 31
Ziya Paşa'nınVilayet Erkanı ile Tanışması 34
Ziya Paşa'nın Vilayet Dahilinde Bulunan Yabancı Görevliler ve Ruhani Liderlerle Görüşmesi 36

Ziya Paşa Cuma Namazında 37
Ziya Paşa'ya Yağmur Duası Daveti 39
Ziya Paşa, Üç Vakitçiler Cemaati ve Gülekli Hacı İbrahim Rüşdi Hoca 41
Ziya Paşa Gülek'te Rüşdiye Mektebi Açtırdı! 44
Ziya Paşa'nın Valiliği Döneminde Adana'da Yaşayan Edebi Şahsiyetler 45
Ziya Paşa'nın Muhalifleri Artıyor ve Birleşiyor! 48
Ziya Paşa'nın İlk Ciddi Rakibi Kozanoğlu Ahmed Paşa 49
Cebel-i Bereket Hükûmet Konağı'na Ziya Paşa Tarafından Yazılan Tarih 51
Ziya Paşa, Tarsus ve Mersin'de Karargâh Kurdu 53
Mestanzadelerden Mıstan: Adanalı Ziya, Ziya Paşa'ya Karşı 57
Ziya Paşa Sel Baskınlarına Çare Arıyor 59
Mehmet Nazım Paşa Adana'da 62
Ziya Paşa Taşköprü'de 63
Ziya Paşa Misis Köprüsü'nde 65
Ziya Paşa'nın Karataş Şosesi Projesine Engel Çıkaran Mezarlık! 68
Ziya Paşa, Çamurdanzade ve Sırkıntızade Hacı Mustafalarla Millet Bahçesi'nde 70
Ziya Paşa Tavla Partisi'nde! 72
Mersin İskelesi'nin Suyu Ziya Paşa'dan 74
Ziya Paşa Mavromati Ailesiyle Karşı Karşıya Geldi 75
Ziya Paşa'nın Adana'nın Eğitim ve Öğretimine Katkıları 77
Ziya Paşa'nın Adana'daki Kültür, Sanat ve Edebiyat Sohbetleri 79
Ziya Paşa, Sultan V. Murat ve Sultan Abdülhamid'le Aralarında Geçen Tarihi Olayları Anlatır 83
Ziya Paşa'yı Şikâyet Edenler Kumpanyası 87
Ziya Paşa Hakkındaki Şikâyetler İstanbul Gazetelerinde Yankılanır! 89

Ziya Paşa Hakkında Yapılan Şikâyetlerin
Dayanağı ve Özeti 91
Ziya Paşa'nın veyahut Adanalıların Tiyatroyla İmtihanı 94
İngiliz Harry Cooper'ın Gözüyle Adana Vilayeti
ve Ziya Paşa 97
Ziya Paşa, İngiliz Harry Cooper'ın
İcraatlarını Sadaret'e Rapor Ediyor! 100
İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper'ın
Ziya Paşa'yı Şikâyeti 103
İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper Ziya Paşa'dan
Özür Diliyor! 106
Ziya Paşa Hakkında Yapılan Şikâyetlere
Namık Kemal'in Tepkisi 108
Ziya Paşa, Adana'daki Halet-i Ruhiyesini
Anadolu Müfettişi Şakir Paşa'ya Yazar 111
Ziya Paşa, Defterdar Hakkı ve Suç Ortaklarını
Görevden Alıyor 113
Yapılan Türlü Şikâyetlere Ziya Paşa'nın
Verdiği Olağanüstü Savunma 116
Ziya Paşa'nın Ölmeden Önceki Son Günü 128
Ziya Paşa'nın Vefat Haberi Seyhan
Vilayet Gazetesi'nde 130
Ziya Paşa'nın Vefatı ve Sonrasında Yaşananlar 132
Ziya Paşa'nın Mezar Taşına Yazılan Kitabe
ve Sonrasında Yaşananlar 135
Mehmet Nazım Paşa ile Akif Paşa'nın
Ziya Paşa Kavgası 144
Ziya Paşa'ya Yönelik Suçlamaların Aydınlatılması:
Ziya Paşa'nın Torunu Dr. Fahri Işık,
Dedesine Sahip Çıkıyor! 146
Ziya Paşa Terci-i Bend'ini Adana'da mı Yazdı? 149
Ziya Paşa (1825-1880) Biyografi 165
Kaynakça **169**

İhtişamlı Mazi'den Hasta Adam'a: Osmanlı Devleti'nin Vaziyet-i Umumiyesi

Ziya Paşa'nın payitahtta görev yaptığı dönemin İstanbul'u

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı geçmişi ile içine sürüklendiği büyük çözülme arasında, tarih boyunca kolayca kurulan ama bir türlü kopmayan bir bağ vardı. Bir zamanlar "dünyanın nizamı" diye anılan yapı, artık kendi içinde çatırdıyordu. İslam dünyasının hamisi konumuna yükselen bu büyük devlet, Batı için çoktan başka bir anlam taşımaya başlamıştı.

Avrupa'nın dilinde *"Şark Meselesi"* olarak anılan şey, aslında daha yalın ve daha sert bir gerçeğin ifadesiydi: "*Türk ve Osmanlı Meselesi"*.

Avrupalılara göre Müslüman Türkler, Hristiyan dünyası için Tanrı'nın gönderdiği bir cezaydı. Bu yüzden Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilmesi, Orta Doğu ve Afrika'daki topraklarını kaybetmesi yalnızca bir siyasal hedef değil, tarihsel bir rövanştı. Amaç, Osmanlı'yı paylaşmakla da sınırlı değildi. Türkleri Avrupa'dan bütünüyle

söküp atmak, Asya'ya geri sürerek Anadolu'dan dahi tasfiye etmek arzusu, Hasta Adam'ın mirasını paylaşma iştahıyla birleşmişti.

İmparatorluğun egemenliği altında yaşayan azınlıkların isyanları, peş peşe gelen savaşlar ve kopan topraklar, devletin gelir kapılarını birer birer kapatıyordu. Yeni ulus devletler doğarken Osmanlı maliyesi telafisi mümkün olmayan açıklarla yüz yüze kalmıştı.

Saraylar yükseliyor, ihtişamlı hayatlar sürüyordu. Dolmabahçe'ye, Çırağan'a, Beylerbeyi'ne ve Yıldız'a akan paralar, devletin iktisadi yapısını içten içe çökertiyordu.

Tanzimat'la başlayan ve Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına kadar süren dönemde, İmparatorluğun dış borcu 252 milyon Osmanlı altınına ulaşmıştı. Aynı yıllarda İngiltere, Mısır'dan Hindistan'a uzanıyor, Fransa Kuzey Afrika'daki Müslüman toprakları işgal ediyor, Çarlık Rusya Kazan'dan Kafkaslar'a, Kırım'dan Orta Asya'ya, Türk yurtlarını birer birer ele geçiriyordu. İmparatorluk yalnızca içeriden değil, her cepheden kuşatılıyordu.

Bu kuşatmanın dili bazen diplomasi, bazen ticaret, bazen de açık tehditti.

Rus Çarı I. Nikola'nın, İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour'a söylediği o meşhur söz, gerçeğin acı bir özetiydi:

"Kollarımızın arasında hasta bir adam var. Çok hasta."

Osmanlı artık emperyalist devletlerin gizli anlaşmalarının, paylaşım pazarlıklarının ve kontrol planlarının merkezindeydi. Voltaire'in Alman Kralı II. Friedrich'e yazdığı satırlarda ifade ettiği dilek, bu bakışın entelektüel yüzünü ele veriyordu:

"Bu barbar Türklerin, Ksenefon'un, Sokrates'in, Sofokles'in, Euripides'in ülkesinden kovulmasını tüm içtenliğimle diliyorum."

Çok milletli, çok dinli ve çok kültürlü Osmanlı yapısı, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri ve kötü yönetim yüzünden sarsılmıştı. Merkezî otorite zayıflamış, büyük devletlerin müdahalelerine açık kırılgan bir zemin oluşmuştu. Kışkırtılan azınlıklar, bağımsızlık hayaliyle her yolu denemekteydi. Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar, hatta Müslüman unsurlar bile sanki imparatorluğun parçalanması konusunda sessiz bir mutabakata varmıştı.

Devlet kademelerinde kamu yararını önceleyen adamlar giderek azalmıştı. Yerlerini, memleket zararına zenginleşen; rüşvetin, iltimasın ve nüfuz mücadelesinin içinde kaybolmuş kişiler almıştı. Bu çürüme hâli rastlantı değil, âdeta bilinçli olarak beslenen bir ortamın sonucuydu.

Galata Bankerleri'nden alınan borçlarla başlayan süreç, borcu borçla ödeme devrine dönüşmüş, Osmanlı iflasını resmen ilan etmek zorunda kalmıştı. İngiliz Elçisi H. Bulwer'in, Osmanlı maliyesinin uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi talebi karşısında başka bir seçenek kalmamıştı. Bu, emperyalist güçlerin tam da aradığı manzaraydı.

Şair ve devlet adamı Ziya Paşa'nın dediği gibi, Avrupalılar Osmanlı'ya artık *"canı çıkmış bir ceset"* gözüyle bakıyorlardı. Cesede yeniden hayat vermek mümkün değildi belki ama Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesi ihtimali ya da yerine koyacak daha *"iyi"* bir seçenek bulamayışları nedeniyle bu cesedin ortada kalmasını şimdilik tercih ediyorlardı.

"Ortak Vatan" Ülküsünde Birleşmek Ya Da Yeni Osmanlılar

Ekonomik çöküşün tetiklediği siyasal sarsıntılar ve giderek derinleşen otorite boşluğu, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmanın yolunu yeniden düşünmeyi zorunlu kılmıştı. Bu topraklarda yaşayan farklı milletlerin, dinlerin ve mezheplerin ortak bir vatan fikri etrafında birleşmesi gerektiği düşüncesi ilk kez bu kadar yüksek sesle dile getiriliyordu. İmparatorluğun kurtuluşu artık yalnızca ordularla değil, fikirle, kelimeyle ve cesaretle aranıyordu.

Bu arayışın en gür seslerinden biri, sonradan *"Yeni Osmanlılar"* adıyla anılacak olan küçük ama etkili bir topluluktu. Aralarında Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi ve Ali Suavi'nin bulunduğu bu isimler, 1860'lı yıllardan itibaren yalnızca yazdıklarıyla değil, aldıkları risklerle de öne çıkmışlardı. Devleti kurtarmak için mevcut düzeni ıslah etmeyi, bozulanı onarmayı ve adaleti yeniden tesis etmeyi amaçlıyorlardı. Onlar için, mesele yıkmak değil, yaşatmaktı.

Bu düşünce zamanla yeni bir kuşağa da ilham verdi. Kendilerini Yeni Osmanlılar'ın mirasçısı olarak gören Genç Türkler ya da Jön Türkler, anayasal bir yönetimle devletin yeniden ayağa kalkabileceğine inanıyorlardı. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yanına Prens Sabahattin, Mizancı Murat ve Ahmet Rıza gibi isimler eklendi. Hepsi farklı yollar öneriyor, farklı kelimeler kullanıyordu ama aynı sorunun etrafında dönüp duruyorlardı: *"Osmanlı nasıl kurtulacaktı?"*

Yeni Osmanlılar, geleneksel devlet aklının farkındaydılar. İmparatorluğu yaşatma önceliğiyle hareket ediyor, dile getirdikleri eleştirilerde tutarlı bir çizgi izliyorlardı. O güne dek alışılmamış bir sertlikle hükûmeti eleştiriyor, düşüncelerini saklamadan ifade ediyorlardı. Tanzimat'ın tanıdığı hakları sonuna kadar kullanıyor, özellikle gazeteler aracılığıyla geniş kitlelere sesleniyorlardı. Kalem, artık bir silah kadar etkiliydi.

Ancak bu cesaretin bedeli ağır oldu. Hamileri konumundaki Mustafa Fazıl Paşa'yla birlikte hareket eden Yeni Osmanlılar deşifre edilince Namık Kemal ve Ziya Paşa için memleket daralmaya başladı. Paris, Londra ve Cenevre yolları, bir kaçıştan çok zorunlu bir sürgün anlamı taşıyordu. Batı'yla doğrudan temas kurdukları bu yıllar,

onları çok yordu ama bir o kadar da besledi. Geri döndüklerinde devlete hizmet etmenin yollarını daha derin, daha donanımlı bir zihinle aralayacaklardı.

Batı'yı körü körüne taklit etmeye karşıydılar. Alınması gerekenle alınmaması gerekeni ayırmanın hayati olduğuna inanıyorlardı. Taklitçilik, onlara göre bir ilerleme değil, bir hastalıktı. Ziya Paşa, yöneticilerde başlayan müsrifliğin dalga dalga topluma yayıldığını, bu savurganlığın memurları geçim derdine düşürdüğünü, rüşvetin ve yolsuzluğun kaçınılmaz hâle geldiğini söylüyordu. Ahlâki çöküş, iktisadi çöküşün hemen arkasından geliyordu.

Hapishaneler, sürgünler, işkenceler… Hepsi bu fikir mücadelesinin bir parçasıydı. Yeni Osmanlılar yalnızca siyasetle değil, hayatın her alanıyla ilgileniyorlardı. Osmanlıcılık, İslamcılık, eşitlik, azınlıklar, dış politika, maliye, tarım, sanayi, borçlar, kapitülasyonlar, meclisler, sultanın konumu, bürokrasi, adalet, eğitim… Gazetelerin sayfaları, özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazılarıyla dolup taşıyordu.

Namık Kemal, Osmanlı'nın çöküşünü servetin azalmasına bağlıyordu. Servetin kaynağını ise üç kelimeyle özetliyordu: *"Tarım, sanayi ve ticaret."* Ziya Paşa ise devletin toplam gelirinin neredeyse yarısının borç faizlerine gittiğini söylüyor, bu yükle ayakta kalmanın mümkün olmadığını dile getiriyordu. Ali Suavi, israf ve borç batağına saplanan bir imparatorluğun kaçınılmaz sonuna işaret ediyordu.

On dokuzuncu yüzyıl, değişimin sert estiği bir zamandı. İngiltere, Rusya ve Fransa bu değişimi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmekte kararlıydı. Osmanlı topraklarına gönderilen gezginler, tüccarlar, misyonerler, öğretmenler, diplomatlar, doktorlar, arkeologlar ve yazarlar yalnızca gözlem yapmıyor, aynı zamanda bu dönüşümün ateşini harlıyordu.

Bu gidişatın nereye varacağını görenler de vardı. Osmanlı'nın aklı başında devlet adamları ve kurmay zekâları, bütün hayatlarını devleti iyileştirmeye ve kurtuluşa adamışlardı. Ne var ki bu yüzyıl, aynı zamanda gizli planların, ihtilallerin, ihanetlerin, iç savaşların, sömürünün ve kanın da yüzyılıydı. Kurtuluş arayışı, karanlık bir labirentin içinde sürüp gidiyordu.

İstanbul'un Dışına Taşan Umutlar: Ziya Paşa ve Namık Kemal

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti neredeyse nefes almaya bile fırsat bulamadan padişah değiştirdi. III. Selim'den IV. Mustafa'ya, Abdülmecid'den Abdülaziz'e, V. Murat'tan Sultan Abdülhamid'e uzanan bu çalkantılı süreçte altı padişah tahta çıktı. Saraylar bir yandan ihtişamın simgesi olmaya devam ederken, diğer yandan entrikaların, korkuların ve ağır kararların gölgesinde yaşadı. Taht kadar ağır olan şey, artık devleti ayakta tutma sorumluluğuydu.

Bu fırtınalı yıllarda, meşrutiyet fikrini savunan Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi aydınlar, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan Abdülhamid'i destekleme yolunu seçmişlerdi. Bu tercih bir teslimiyet değil, umut arayışıydı. Onlara göre Osmanlı'nın kurtuluşu, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin birlikte ele alınmasından geçiyordu. Devletin dağılmasını durduracak reçete, henüz bütünüyle tükenmemişti.

Ne var ki zaman, bu umutları da sınadı. Osmanlıcılık fikri imparatorluğu bir arada tutmaya yetmedi. Bunun üzerine Müslüman unsurları bir arada tutabilecek daha güçlü bir bağ arandı. *"İslam Milleti"* ya da *"Ümmet"* fikri giderek daha fazla dile getirilir oldu. Bu noktada Ziya Paşa ile Namık Kemal, devletin gidişatını düzeltme konusunda Sultan Abdülhamid'le aynı çizgide buluşmuşlardı. En azından başlangıçta…

Sultan Abdülhamid'in, *"Sen devletini, milletini seversin; ben de seni onun için severim,"* sözleriyle 1879 yılında Midilli'ye mutasarrıf olarak tayin ettiği Namık Kemal, adada Osmanlı'nın çıkarlarını korumaya çalıştı. Ancak yabancı müdahaleler ve artan siyasi baskılar, onu kısa sürede eleştirilerin odağına yerleştirdi. Vatanın selameti için İslam kimliğine sarılan Namık Kemal, Mehmet Akif ve Said Halim Paşa gibi isimlerle birlikte, zamanla Sultan Abdülhamid'in yönetim tarzına mesafeli duran bir çevrenin içinde yer aldı.

Kanun-i Esasi'nin 1876'da ilan edilmesiyle Meşrutiyet yönetimine geçilmişti. Fakat bu adım, imparatorluğun üzerindeki baskıyı hafifletmeye yetmedi. Batılı devletlerin Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Bosna-Hersek için bağımsızlık ve özerklik kararları almaları işleri daha da içinden çıkılmaz hâle getirdi. Sultan Abdülhamid, Avrupa'nın aldığı bu kararları tanımadı. Ardından gelen 93 Harbi'nin ağır yenilgisi, padişaha Meclis-i Mebusan'ı kapatmak için güçlü bir gerekçe sundu.

Bu karar, Osmanlı coğrafyasındaki bütün aydınları derinden sarstı. Başarısızlığın faturası giderek Sultan Abdülhamid'e kesiliyor, vatan sevgisi ve vatan savunması edebiyatın ve siyasetin merkezine yerleşiyordu. Kalemler daha sertleşiyor, kelimeler daha keskinleşiyordu.

Toprak kayıplarının artmasıyla birlikte Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa gibi isimlerin tepkileri de giderek yükseldi. Bir zamanlar umut bağladıkları padişahın karşısında artık en gür muhalif sesler arasında yer alıyorlardı. Devleti kurtarma arzusu değişmemişti. Değişen yalnızca, bu kurtuluşun kimin eliyle mümkün olacağına dair inançtı.

Olmadı Türk Milliyetçiliğine Sarılalım!

Milliyetçilik, tek başına bir fikir değil; zamanın, mekânın ve insanın ruhuna sinmiş bir arayıştı. Tarihin, coğrafyanın, siyasetin ve iktisadın iç içe geçtiği dönemlerde ortaya çıkar, milletlerin kaderiyle birlikte şekil alırdı. Türk Milliyetçiliği de Osmanlı'nın son yüzyılında, özellikle Anadolu ve Balkanlar'da yaşanan acıların, kayıpların ve kurtuluş umutlarının içinden doğmuştu. Bu topraklarda milliyetçilik, bir üstünlük iddiasından çok, hayatta kalma çabasının adıydı.

Milliyetçilik, yalnızca Osmanlı'nın değil, bütün dünyanın kaderini değiştiren bir kuvvet olarak sahneye çıkmıştı. İnsan hakları, eşitlik ve demokrasi gibi kavramlar yeni devletlerin kuruluşuna zemin hazırlıyor, eski imparatorluklar birer birer çözülüyordu.

Osmanlı aydınları için asıl soru şuydu: "*Bu çöküşten çıkış mümkün müydü, yoksa yalnızca geciktirilebilir miydi?"*

Batı'yla kurulan temas, bu soruya verilen cevapları derinleştirdi. Çözüm arayışları, Avrupa'yı yakından tanıyan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerin zihninde şekillenmeye başladı. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektupta dile getirdiği düşünceler, bu arayışın özeti gibiydi. Din ve mezhep insanın ruhuna hitap ederdi ama milletlerin hukukunu düzenlemek, yalnızca inançla mümkün değildi. Bunun için evrensel, sınanmış ve uygulanabilir kurallara ihtiyaç vardı. Bu düşünce, zamanla Yeni Osmanlılar'ın temel dayanaklarından biri hâline geldi.

Kurtuluş reçeteleri çeşitleniyordu: Osmanlıcılık, İslamcılık, Garpçılık ve Türkçülük. Her biri, devletin dağılmasını durdurmak için ortaya atılmış birer çabaydı. Osmanlıcılık ve İslamcılık etkisini yitirmeye başladığında, devlet adamlarının uygulamaları Batı'ya yöneldikçe Garpçılık fikri öne çıktı. Ancak Batı'yı bir ölçü değil, bir taklit nesnesi hâline getiren anlayış, alafrangalıkla alaturkalık arasında sığ bir kavgaya dönüştü. Batıcılık, bazı ellerde bir kurtuluş reçetesinden çok bir gösteriye bezendi.

Bu savrulmadan rahatsız olan kimi aydınlar, yönlerini *"Türkçülük"* fikrine çevirdiler. Ahmet Vefik Paşa, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi isimler bu düşünceye yeni bir ivme kazandırdı. Din, dil ve ideal birliği olmayan toplulukların yalnızca vatandaşlık bağıyla millet olamayacağı fikri daha yüksek sesle

İttihat gazetesinin "Meşrutiyet"i kutlama kapağı.

dile getirilmeye başlandı. Osmanlıcılık ve İslamcılık şemsiyesi altında birliğin sağlanamadığı tecrübe edildikçe Türkçülük düşüncesi güçleniyordu. Bazı Osmanlıcı ve İslamcı aydınların da bu çizgiye yönelmesi fikrin yayılmasını hızlandırdı.

"*Artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak beyhude bir yorgunluktur,"* diyen Yusuf Akçura'ya, Gaspıralı İsmail Bey'in "dilde, fikirde, işte birlik" çağrısı eşlik ediyordu. Bu sesler, Anadolu'ya uzanan yeni bir bilincin habercisiydi. Ne var ki Osmanlı'yı yönetenlerin tüm çabalarına rağmen yaşanan acılar ve toprak kayıpları durmak bilmiyordu. Avrupa devletlerinin, imparatorluğu her yönüyle denetim altına alma süreci neredeyse tamamlanmıştı. Osmanlı Devleti artık dağılmanın eşiğindeydi.

Doğu ile Batı'yı aynı kalemde buluşturan büyük şair ve devlet adamı Ziya Paşa, bu hâli bir mısrada özetlemişti. Onun dizelerinde yalnızca bir şairin hüznü değil, bir devlet adamının çaresizliği de vardı:

"Batı diyarını gezdim bayındır kentler, köşkler gördüm,
İslam ülkelerini dolaştım sadece viraneler gördüm."
(Diyar-ı küfrü gezdim beldeler, kaşaneler gördüm,
Dolaştım mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm.)

Ziya Paşa bu dizeleri yazarken yalnızca memleketin hâlini değil, kendi içindeki kırılmayı da kayda geçiriyordu. Devletin aklı başka yollara sapıyor, zamanın rüzgârı başka taraflara esiyordu fakat onun zihninde aynı soru dönüp duruyordu: *Bu enkazın içinde hâlâ bir nizam kurulabilir miydi?*

Bazen bir imparatorluğun kaderi, büyük kongrelerde değil, bir mührün bir kâğıda inmesiyle değişirdi. Kimi zaman da bir adamın kaderi, söylediği sözlerden değil, susturulmak istenen sesinden belli olurdu.

Ve Ziya Paşa için o sesin bedeli, bir sonraki tayin emrinde saklıydı.

Ziya Paşa Konya'da: Yurdun Dört Köşesine Savrulan Osmanlı Aydınları

Şair Ziya Paşa, İstanbul'da kalabilmek için her yolu denemişti. Sözü dinlenmiş bir şair, yıllarını devlete vermiş bir idareci olarak anlattı, izah etti, ikna etmeye çalıştı. Fakat karar çoktan verilmişti. İstanbul, onun için artık sakıncalıydı. Daha önce Amasya ve Canik'te mutasarrıflık yapmış, Kıbrıs'ta görev almış, ardından Suriye valiliğine getirilmişti. Şimdi ise yeni bir tayin emri vardı. Üstelik bu emir, İstanbul'a dahi uğramadan Şam'dan doğruca Konya'ya gitmesini emrediyordu. Hangi yolları izleyeceği bile önceden belirlenmişti. Paşa'ya düşen, bu karara uymaktı.

Devlet-i Aliyye'nin kanun ve kaidelerini herkesten iyi bilen Ziya Paşa, itirazın bir anlamı olmadığını görüyordu. Hasta bedeni ve zayıf bünyesiyle Suriye ile Konya arasındaki uzun ve meşakkatli yola düştü. Dağların soğuğunu, ovaların yakıcı sıcağını ardı ardına yaşadı. Bu yolculuk yalnızca bir yer değişikliği değil, ruhunu da yoran bir sınavdı.

Yıllar sonra bu yolculuğu birkaç mısrada ölümsüzleştirecekti:

"Şam Valisi olarak üç buçuk ay geçmişti ki,
Konya'ya gitmem için yol göründü.
Dağda dondum, ovalarda yandım,
Mersin üstünden Karaman'a giderken.
Göstere göstere sıcak ve soğuğunu felek,
Hem Dünyayı hem Konya'yı öğretti bana."

(Vali-i Şam olarak üç buçuk ay,
Konya'ya göründü gitmek.
Dağda dondum ovalarda yandım,
Mersin üstü Karaman'a giderek.
Göstere göstere germ ü serdin,
Dünyayı Konya'yı öğretti felek.)

Konya'daki günleri, Ziya Paşa için kolay geçmedi. Son devir Osmanlı âlimlerinden Bereketzade İsmail Hakkı'ya göre Paşa, burada çoğu zaman üzgün ve öfkeli bir ruh

hâli içindeydi. Bereketzade, onun neşeli zamanlarına da tanıklık ettiğini yazdı. Böyle anlarda kurulan sohbet meclisleri bir başka olur, hoş fıkraları ve nükteleriyle Paşa etrafındakilerin yüzünü güldürürdü. Ancak bu anlar kısa sürerdi.

Resmî görevlerini kişisel çıkarlarına alet edenlere karşı büyük bir öfke duyuyordu. Sağlığının bozukluğu dönemin ağır sosyal havasıyla birleşince Ziya Paşa, Konya'da çoğu zaman kederli, karamsar ve umutsuz bir hâl almıştı. Yıllarını hürriyet fikrine adamış bir adam olarak halkın içine düştüğü durumu gördükçe derin bir hayal kırıklığı yaşıyordu. Bereketzade'ye göre, Paşa, bu manzaradan sonra halkın hürriyetten önce terbiyeye ihtiyaç duyduğunu düşünmeye başlamıştı. Öfkesi zamanla azalıp sükûnete erdiğinde bile şu sözleri sarf etmekten kendini alamıyordu:

"Bu halkı evvela sopa ile terbiye etmeli,
Sonra kendilerine hürriyet vermeli.
Boş yere Avrupa'da heba etmişiz gençliğimizi."
(Bu halkı evvela sopa ile terbiye etmeli,
Sonra kendilerine hürriyet vermeli.
Nafile yere Avrupa'da ifna-yı şebap etmişiz.)

Ziya Paşa'nın Konya'daki sert tutumu şehirde huzursuzluk yaratmıştı. Kimi Konyalılar isimsiz mektuplarla Merkez-i Hükûmet'e şikâyetler yağdırmaya başladılar. Paşa'nın siyasi suçluları koruduğu, muhalif kimseleri etrafına yaklaştırmadığı, içki âlemlerinde devleti sert sözlerle eleştirdiği iddia ediliyordu. Oysa Ziya Paşa için mesele ne yumuşaklık ne de sertlikti. Ona göre, yanlış olan, ne pahasına olursa olsun düzeltilmeliydi.

İşte bu tavır, Ziya Paşa'nın kaderini bir kez daha önüne koydu. Konya'da yolunda gitmeyen ne varsa düzeltmeye çalışması, halk için hayırlı görmediği her şeye karşı durması, onu şehirle değil, zamanla karşı karşıya getirmişti. Ve nihayet, bir sabah önüne bırakılan tayin emriyle bu hesap kapandı. 9 Haziran 1878'de, Ziya Paşa Adana'ya tayin edilmişti.

Ziya Paşa'nın Adana'ya Tayin Haberi Coşkuyla Karşılandı

Postadan akşamüzeri gelen *"Şair Ziya Paşa'nın Adana'ya vali olarak tayin edildiği"* haberi, önce şehir merkezinde Seyhan Nehri boyunca sıralanan kıraathanelerde duyuldu. Dama oynayan, kahve içen, nargile fokurdatıp sohbet eden Adanalılar, meşhur şairin nasıl bir vali olacağına dair tahminlerde bulunmaya başladı.

Büyük gazinoda bulunan Vilayet erkânı ve idare meclisi üyelerinin yanı sıra biraz mürekkep yalamış olanlar ezberlerinde kalan Terci-i Bend mısralarını okuyarak nüktedan tavırlarıyla Ziya Paşa'nın gelişini kutluyorlardı. Bazı masalarda heyecan daha yüksekti. Ziya Paşa'ya öykünen genç şairler, beyitleriyle coştukları o büyük üstatla tanışacak olmanın merakıyla iskemlelerinde bir oturup bir kalkıyorlardı.

Ziya Paşa'nın Adana'ya tayin olduğu dönemde Taşköprü etrafındaki kıraathaneler.

Ziya Paşa'yı Karşılama Ekibi

Aynı saatlerde Vilayet İdare Meclisi toplantı hâlindeydi. Seçilmiş azalar Müderris Hacı Mustafa Efendi, Fazlullah Efendi, Ahmet Tevfik Bey, Vilayet Müftüsü Sadık Efendi ve Ermenileri temsilen aza Sinyor Artin Ağa, Ziya Paşa'yı karşılayacak heyette yer almak üzere belirlenmişti. Bu kez, önceki valilerden farklı olarak heyete üç şairin de katılması uygun görüldü: Yeğenzade Hakkı, Hacı Nuri ve Talipağazade Mustafa. Karar alınmıştı; Konya'dan yola çıkan Ziya Paşa, Torosların eteğindeki Ayvalı'daki eski bir handa karşılanacaktı.

Ziya Paşa'nın Adana'ya Yolculuğu

Ziya Paşa, Konya'dan Adana'ya gelirken döneme özgü atlı arabalarla, güç şartlarda aşılabilen yolları kat etmek zorundaydı.

Atlı jandarmalar eşliğinde Konya'dan hareket eden Ziya Paşa'nın maiyetinde bir rehberin yanı sıra haremi ve kafile için gerekli çadırdan kap kacağa kadar pek çok eşyayı taşıyan iki katır bulunuyordu. Ziya Paşa'nın atlı arabasının yer aldığı kafile, Konya–Karapınar–Ereğli menzilinde kısa molalar verdikten sonra en kapsamlı konaklamasını Kureyşikebir köyünde yaptı. Rivayete göre, Ziya Paşa, buradaki cami duvarına şu dizeleri yazdı:

"Tanrı bir güzel yaratmış,
Eli yok, ayağı yok.
Bu nedir kim bilecek,
Dili yok damağı yok."

(Huda bir hub yaratmış kim,
Eli yok, ayağı yok.
Bunu bir şey bilecek kim,
Dili yok damağı yok.)

Divan şiirinde, bir varlığın ya da nesnenin özellikleri anlatılarak oluşturulan *"boşluk bilmece"* türünde görülen bu şiirin kesin olarak Ziya Paşa'ya ait olup olmadığı ise hiçbir zaman netleşmeyecekti.

Ver Elini Ulukışla

Kureyşikebir mezrasından henüz çıkılmıştı. Ziya Paşa'nın atlı arabasını elli adım geriden takip eden haremi Nahide Hanım ve diğer görevliler için sıradaki durak Ulukışla'ydı. Zaten Adana'ya doğru izlenecek yolun fazla seçeneği yoktu: Çiftehan, Şekerpınarı, Pozantı, Gülek Boğazı, Sarışıh, Mezaroluk, Taşobası ve nihayetinde Yenice. İki ya da bilemediniz üç gün sürecek bu yolculuğu, daha önce nice kafileler ve seyyahlar adımlamıştı.

Her ihtimale karşı alınan tedbirlere rağmen bu güzergâhta yol kazaları ile yarı rızalı yarı rızasız talep edilen *"selamet paraları"* oldukça sıradan hadiselerdi. Ticaret kervanları da hac kafileleri de aynı yolu kullanıyordu. Payitahttan, saraydan çıkılmış olsa bile bu yoldan geçenlerin rüşvet kabilinden pahalı hediyeler vermek zorunda kaldıkları bilinirdi. Saygınlığı ve şöhreti ne olursa olsun, Ziya Paşa da bu muameleden muaf olmayacaktı.

Kervan, iki gün süren yolculuğun ardından Ulukışla'ya ulaştı. Konya'dan beri kendisine eşlik eden atlı jandarmalar görevlerini Adana jandarmasına devredecekti. Adana heyetinin başında, Vilayet İdare Meclisi'nin mübeyyizi, yani yazıcısı Süleyman Bey vardı. Sekiz atlı görevliyle komutayı üstlenen Süleyman Bey, aynı zamanda Ziya Paşa'nın hayatı ve valilik dönemine dair ayrıntılı bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlayacak kişiydi. Görevi, Ziya Paşa'ya refakat ederek onu güvenli ve sağlıklı şekilde Adana'ya götürmekti.

Ziya Paşa'nın geçtiği dönemde Ulukışla…

Ulukışla'dan Çiftehan'a Hareket ve Şekerpınarı'nda Kurulan Çadır

Kafile, Süleyman Bey'in rehberliğinde Ulukışla'yı geride bırakarak Ramazanoğulları yaylasına doğru ilerledi. Bu sırada Ziya Paşa'nın aklına Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bu bölge için söylediği sözler geldi: *"Birçok yayla gezdim fakat Erzurum'un Bingöl yaylasıyla Adana'nın Ramazanoğlu yaylası gibi yayla görmedim."* Şırıl şırıl akan dere kenarlarında göğe yükselen ardıç, çınar ve meşe ağaçları, Çelebi'yi doğrular gibiydi. Çimenleri kâh sağa kâh sola yatıran tatlı esinti, Haziran sıcağını unutturuyor; yolculuğa ayrı bir ferahlık katıyordu.

Duraklanılan Çiftehan ılıcası ise yol yorgunluğunu neredeyse tamamen silmişti. Küçük bir han ve içindeki hamamda ılık suda yıkanan Ziya Paşa, yöre halkıyla ettiği hoş sohbet ardından yeniden yola koyuldu. Şekerpınarı'na ulaşıldığında ise kalabalık bir manzara ile karşılaşıldı. Güğümlerine su dolduranlar, hayvanlarına su içirenler, jandarmalarca korunan kafilenin önemli bir misafir taşıdığını kısa sürede fark etti. Her biri saygıyla kenara çekilerek çeşme başını görevlilere bıraktı.

Mübeyyiz Süleyman Bey, hac kafilelerinin bu çeşmeden su içmeden geçmediklerini anlatırken, görevlilere çadırların kurulacağı yerleri gösterdi. Çünkü burada bir gece konaklanacaktı. Zira ertesi gün, yolun en çetin kısmı olan Gülek Boğazı aşılacaktı.

Ziya Paşa'nın yolculuğunda konakladığı Şekerpınarı ve Akköprü

Ziya Paşa'nın Gülek Boğazı ile İmtihanı

Torosların, Akdeniz'e açılan dönemin yegâne kapısı Gülek Boğazı.

Payitahtın Mekke ve Medine'deki fakirlere dağıtılması için gönderdiği hediyeleri taşıyan Surre Alayı dışında, Gülek Boğazı'nda gasp çetesinin eline düşmemiş kervan yoktu. Eşkıya dâhil Anadolu topraklarında Surre Alayı'nın dokunulmazlığı bakiydi. Ancak, atlı posta hizmeti gören hükûmet görevlileri, hac ve ticaret kafileleri, burayı âdeta sırat köprüsünde yürür gibi çekinerek geçerdi. Soyulmamak bir şanstı. Süleyman Bey tüm tedbirleri almış olsa da kafilenin tedirginliği yüzlerden okunuyordu.

Ziya Paşa dâhil heyetteki herkesin asabiyetinin nedeni belki de buydu.

Ziya Paşa, gözlerini sarp kayalara, ardından da gökyüzüne çevirirken Büyük İskender'in İran'a, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a buradan indiğini düşündü. Burası İç Anadolu'nun dünyaya açılan tek kapısıydı.

Cihan coğrafyasında kıymetli bir geçit olan Gülek Boğazı; Luvilerden Asurlulara, Hattilerden Hititlere, Perslerden Romalılara, Bizanslılardan Araplara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar nice uygarlığın gözdesi olmuştu. Ziya Paşa, Elisée Reclus'un, *"Bu arz üzerinde hiçbir geçit yolu Gülek Boğazı'ndan daha ünlü değildir,"* sözünü hatırladı. Zaten burası için, *"Din Muhammed dini, boğaz Gülek Boğazı"* denmiyor muydu?

İki yanında heybetli kayaların yükseldiği patika yoldan atlarının üzerinde ağır ağır inişe geçen kafile, Torosların ılıman ve güler yüzlü doğasıyla karşılandı. Irmakları, ovaları, bulutları, uçurumları, tepeleri ve güneşiyle her mevsim bir başka güzelliğe bürünen Toroslar, baharında da hayranlık uyandırıyordu. Gülek Boğazı'nın Toroslarla yolu kesişen herkesin hayatında mutlaka derin izler bıraktığını Ziya Paşa biliyordu.

Gülek Boğazı ve Ziya Paşa… Ne kadar da benziyorlardı birbirlerine. İkisi de heybetliydi. İkisi de neler görmüş neler geçirmişti. Bir yanları kayalar kadar sert, diğer yanları pamuk misali nahifti.

Adanalılar Ziya Paşa'yı Ayvalı'da Karşıladı

Geçit aşıldığında kimse ardına bakmadı. Çamalan sınırları içinde Mezaroluk'un karşısındaki Sandal köyü görünmekteydi. Torosların koynuna yaslanan bu şirin köyün adı Ayvalı'ydı. Adana'dan gelen karşılama heyeti, Ziya Paşa'yı tam da burada selamladı. Adana'nın ve Ziya Paşa'nın kişisel tarihine mal olacak önemli bir hadise işte burada yaşanacaktı. Bir çınar ağacının gölgesinde toplanan Vilayet İdare Meclisi üyeleri oldukça heyecanlıydı.

Heyette yer alan Şair Hakkı, Şair Nuri ve Şair Mustafa, Ziya Paşa'ya kudümiye okudu. Kudümiye, büyük bir kişinin sefer dönüşünde huzura çıktığında takdim edilen kaside demekti. Bu şeref genellikle padişahlara ve devlet ricaline layık görülürdü. Ziya Paşa'ya, Adana sınırında kudümiye ile hoş geldin deniyordu.

Ancak Ziya Paşa yol yorgunu olsa gerek, yüzünde donuk bir ifade vardı. Hacı Mustafa Efendi, Fazlullah Efendi, Ahmet Tevfik Bey, Müftü Sadık Efendi ve Sinyor Artin Ağa, Paşa'nın Adana'ya vali olarak atanmasından duydukları memnuniyeti dile getirdiler ama sohbet ilerlemekte zorlanıyordu. Konu yine Gülek Boğazı ve Gülek Kalesi'ne getirildi.

Bu sırada Şair Mustafa, heyecanla kendi yazdığı kudümiyeyi okumaya başladı:

"Sözlerimde öyle hikmetler vardır ki, harflerin sözlüğü gibidir.
Eserimdeki mucizeler, gün gibi aydınlatır âlemi."
(Hikemiyyat-ı beyânım şibikâmûsa hirep.
Mucizât-ı eserim gün gibi dehre derkar!)

Ziya Paşa'nın yüzünde ilk kez bir tebessüm belirdi. Mustafa'ya dönerek, *"Sizi takdir ve tebrik ederim"* dedi. Bunu fırsat bilen Şair Hakkı da şiirini okudu. Fakat Paşa'dan bu kez aynı sıcak tepki gelmedi. Yine soğuk ve ketum bir edayla sohbeti sürdürdü. Şair Nuri'nin sırası gelmeden de öğle yemeğine geçildi.

Ziya Paşa'nın tepkisizliğine alınan Şair Hakkı, bu arayı fırsat bilip töreni terk ederek atıyla birlikte hızla Adana'ya döndü.

Şair Yeğenzade Hakkı, Ziya Paşa'ya Posta Koydu!

Şair Hakkı; Adana'da milletvekilliği ve belediye başkanlığı yapmış, Millî Mücadele döneminde de yararlı hizmetleriyle bilinen Ali Münif Yeğenağa'nın babasıydı. 1857 doğumlu bu genç şair, kudümiyesine Ziya Paşa'dan beklediği karşılığı alamayınca çok öfkelendi. Yol boyunca atının üzerinde düşünerek planlar yaptı. Şehre varır varmaz Bağdadizade Mehmet Efendi'ye uğradı. Kudümiyenin karşılığı olarak bu kez hiciv dolu bir kasidesini şehrin duvarlarına yazmak için yardım istedi.

Odun kömürüyle şehrin en görünür yerlerinde duvarlara aceleyle mısralar yazdılar. Ziya Paşa'yı beklemeye koyuldular. Zaten Adanalılar da Paşa'yı büyük bir merakla bekliyordu. Gazinolar, kıraathaneler boşalmış; vilayet erkânı güzergâh boyunca Paşa'nın yolunu gözlüyordu. Ancak paşayı Ayvalı'da karşılayan heyet geri döndükten sonra alınan istihbaratın yanlış olduğu ortaya çıktı; Ziya Paşa'nın gelişi bir gün sonrasına kalmıştı.

Şair Hakkı

Şair Ziya Paşa Adana'da

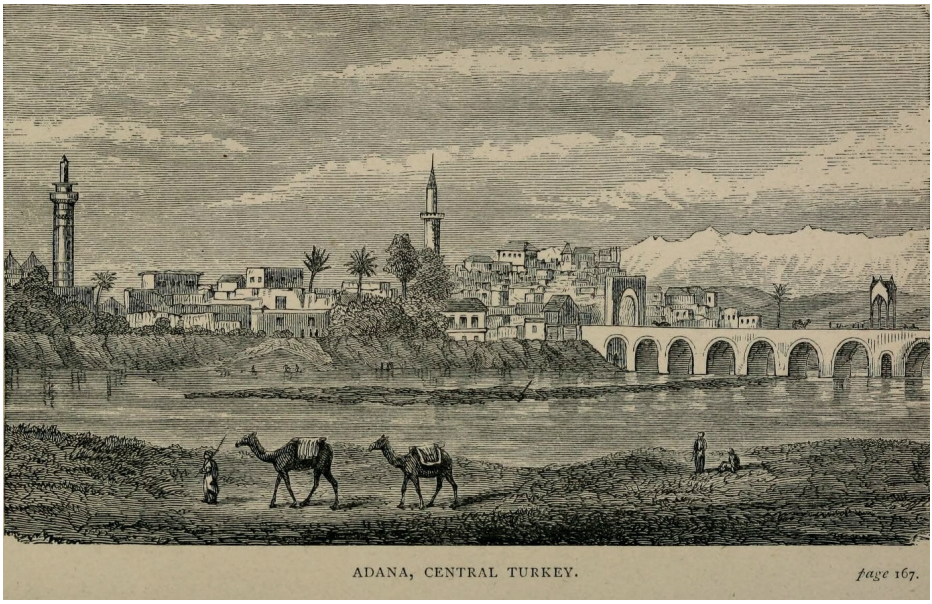

Ziya Paşa'nın geldiği günlerde Adana'yı en güzel yansıtan gravürlerden biri.

Paşa ve kafilesinin programı ise kaldığı yerden devam ediyordu. Boğazın güneyindeki Sarışıh, Karali ve Mezaroluk hanlarıyla kuzeyindeki Kadir ve Beylik hanları arasından geçilerek menzil takip edildi. Üzerinde çok sayıda tabyanın bulunduğu bu geçitte, Sarışıh ve Mezaroluk'ta bir süre dinlenildi. Mola boyunca Ziya Paşa'yı dinlemek ayrı bir keyifti. Paşa burada, vaktiyle Mezaroluk'ta vefat eden II. Konstantin'den söz etti. Pers savaşından dönen kralın Tarsus'a uğradığını, ardından Mezaroluk'ta hastalanıp yüksek ateşten öldüğünü anlattı. Osmanlı hâkimiyetinden sonra yaşanan tarihsellik nedeniyle bölgenin *"Güzeloluk"* adından *"Mezaroluk"*a dönüştüğünü hatırlattı. *"Burada güzel bir çeşme vardır; suyunun latifliği meşhurdur,"* diye ekledi.

Uzun ve meşakkatli yolculuğun sonunda Ziya Paşa nihayet Adana'ya ulaştı. Ancak yanlış istihbarat nedeniyle halk birkaç kez toplanıp dağılmış, bu da karşılamanın sönük kalmasına yol açmıştı. Paşa'nın yol yorgunluğu gerekçe gösterilerek dinleneceği, programın bir gün sonra başlayacağı ilan edildi. Fakat Adana sokaklarında Paşa'yı tatsız bir sürpriz bekliyordu.

Seyhan Nehri'ne paralel konakların duvarları başta olmak üzere şehirde gözün değdiği her yerde hiciv dolu mısralar vardı. Bir hicviyenin son mısrası şöyle bitiyordu:

"Ziyası kalmadı mülkün gelince Paşası."

Henüz *"hoş geldiniz"* bile denmeden böyle bir görüntüyle karşılaşmak, beklendiği gibi Ziya Paşa'yı öfkelendirmedi. Paşa hicivleri görünce durumu olağan karşıladı. Herkes şaşkındı. Ancak yine de Paşa bunu yapanları öğrenmek istedi.

Seyhan kıyısındaki Tepebağ'dan oluşan şehir merkezinde kısa süre içinde şüpheliler sorgulandı. Bağdadizade Mehmet yakalandı. Uzun sorgular sonucu, hicivleri kaleme alanın Yeğenzade Şair Hakkı olduğu, Bağdadizade Mehmet ve bir grup arkadaşının da bu mısraları duvarlara yazdığı ortaya çıktı. Her ikisi de Adana'nın köklü ailelerine mensuptu. Böylece Ziya Paşa'nın Adana'daki ilk muhalifleri daha şehre adım atar atmaz ortaya çıkmıştı. Hayatın doğal akışı içinde, kendiliğinden ve belki de hiç planlanmadan Paşa'ya karşı bir muhalif odağın ilk nüveleri belirmişti.

Ziya Paşa'ya Hoş Geldiniz Ziyafeti

Adana'ya bir gün önce gelip konağına yerleşen Ziya Paşa onuruna Merkez Naibi'nin öncülüğünde bir ziyafet düzenlendi. Vilayet erkânından Hacı Talibzade Mustafa, Debbağzade Ali, Ahmet Tevfik Bey, Artin Ağa, Osep Ağa, Kigork Ağa ve eşraftan birçok kişi ziyafete katıldı.

Seyhan Nehri'nin kıyısında, Hükûmet Konağı olarak kullanılan ve bugün Millet Parkı olarak bilinen alanda gerçekleşen buluşmada tanışma merasimi yapıldı. Ziyafet sonunda, yol yorgunluğunu henüz tam atamayan Ziya Paşa'nın ertesi gün resmen göreve başlayacağı, öğleden önce memurları, öğleden sonra konsolosluk görevlileri ve Hristiyan cemaat temsilcilerini kabul edeceği duyuruldu.

Ziya Paşa, Adana'ya vali olarak atandığında bugün Seyhan Kaymakamlığı olarak kullanılan Hükümet Konağı henüz ortada yoktu. Bu binanın inşası için takvimlerin 1900 yılını göstermesi gerekecekti. Ziya Paşa, görevini kendisinden önce Adana valiliği yapan Halil Paşa'nın, 1868 yılında ödenek bularak Seyhan Nehri kıyısında inşa ettirdiği görkemli yapıda yürüttü. Dönemin Adana'sında ihtişamıyla öne çıkan bu üç katlı bina, yalnızca bir resmî daire değil, aynı zamanda Ziya Paşa'nın hem makamı hem de ikametgâhıydı. Halil Paşa'nın yaptırdığı bu yapı, 1900–1922 yılları arasında Belediye binası olarak hizmet verdi. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise bir süre Türkocağı ve Halkevi olarak kullanılarak kentin sosyal ve kültürel hayatında da önemli bir rol üstlendi. Bina maalesef 1990'lı yılarda tamamen yıkıldı.

Ziya Paşa'nın Adana'ya geldiğinde Anamur'dan

İslahiye'ye uzanan Adana vilayet sınırları.

Ziya Paşa Adana'ya Geldiğinde Vilayetin Genel Durumu

Ziya Paşa, Adana Valiliği görevini Mehmet Tevfik Paşa'dan devralmıştı. Tevfik Paşa, 1876 yılının Temmuz ayında göreve başlamış, iki yılı henüz doldurabilmişti. O yıl Adana Vilayeti; Adana, Kozan, İçel ve Cebel-i Bereket sancaklarından oluşuyordu. Adana Sancağı'na Tarsus, Mersin ve Karaisalı dâhildi. Karsantı, Sırkıntı, Misis, Karataş ve Muhacirin nahiyeleri de Adana kazasına bağlıydı. Tarsus kazası; Namrun, Ulaş, Gülek, Tekeli, Kusun, Keştemir ve Canib-i Şehr nahiyelerinden oluşuyordu. Mersin kazası Gökçeli, Elvanlı ve Kalınlı'dan meydana gelirken Karaisalı kazası; Çiceli, Menemenci, Karaisalı, Yukarı ve Aşağı Dündarlı adlı dört nahiyeden ibaretti.

Kozan sancağında Sis, Haçin, Kars-ı Zülkadriye ve Beylan bulunurken, Sis kazası Sis ve Sırkıntı adlı iki nahiyeden oluşuyordu. Yedi nahiyenin bir araya geldiği Haçin kazasının yanı sıra Beylan kazasında Arıklı, Dumlu, Beylanköy ve Feke yer alıyordu. Kars-ı Zülkadriye kazası ise merkezle birlikte Bozdoğan nahiyelerinden oluşmaktaydı.

İçel sancağında; Mersin, Gülnar, Anamur, Ermenek ve Mut kazaları vardı. Altı nahiyeden meydana gelen Mersin kazasının merkezi Silifke'ydi; Taşucu, Göksu, Bolacalı, Yağda, Ayaş ve Tekfur'dan oluşuyordu. Gülnar kazası Gezende, Bozağaç, Zeyne ve Yörükan'dan; Ermenek kazası Nevahi, Davdas ve Fariske'den; Anamur kazası ise Anamur merkez ve Selendi nahiyelerinden ibaretti. Mut kazası da Mut, Sivaslı ve Sarıkavak'tan meydana geliyordu.

Cebel-i Bereket sancağı; Payas, Hassa, Islahiye, Bulanık ve Osmaniye'den oluşuyor, Cebel-i Bereket kazası ise Payas, Osmaniye, Hassa, Islahiye ve Bulanık adlı beş kazadan ibaret bulunuyordu. Yumurtalık ve Kurtkulağı'ndan meydana gelen Osmaniye, Cerid ve Tacirli'den oluşmaktaydı, merkezi ise Rızaiye'ydi.

1877–1878 yılları öncesinde Adana, Kozan, İçel ve Cebel-i Bereket olmak üzere dört sancaktan oluşan Adana Vilayeti'nin nüfusu, resmî kayıtlara 204.372 olarak geçmişti. 1878'de Adana Valisi Ziya Paşa bir nüfus sayımı yaptırdı. Bu sayımda Adana Sancağı'nda Müslüman nüfus 138.554, gayrimüslim nüfus ise 19.049 olarak tespit edildi. Bu rakamlar, 1879'da yaklaşık olarak Adana Vilayeti'nde 195.000 Müslüman, 35.000 Ermeni ve 10.000 de diğer milletlerden olmak üzere toplam 240.000 kişinin yaşadığını gösteriyordu. Ziya Paşa, 1878–1880 yılları arasında Adana Vilayeti'nde bu 240 bin insanın yönetiminden sorumluydu.

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği Döneminde Çalışma Arkadaşları

Abdürrezzak Efendizade Mehmet Sadık Efendi (1878-1880)

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği döneminde müftülük görevini yürüten Mehmet Sadık Efendi, 1832 yılında doğdu. Şeyh Ali Efendi'den akaid, adap, meani, tecvid, sarf, nahiv, mantık, fıkıh, hesap ve feraiz dersleri alarak güçlü bir medrese eğitimi gördü.

Memuriyete 1861'de Karaisalı'da başladı. Ardından Adana Müftülüğü'ne atanarak hayatının büyük bölümünü bu önemli makamda geçirdi. Abdürrezzak Antaki ailesine mensup olması nedeniyle *"Abdürrezzak Efendizade"* olarak anıldı.

Adana'nın sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yaşamında derin izler bırakan Sadık Efendi, Vilayet İdare Meclisi'nde seçilmiş üye olarak da görev yaptı. Cuma namazlarında Ziya Paşa'ya eşlik etmesi ve yağmur duası için Paşa'yı ikna çabası, dönem kaynaklarında yer bulan dikkat çekici hatıralar arasında yer aldı.

Ziya Paşa'nın vefatından sonra da müftülük vazifesini sürdürdü. Adana'da 1887 yılında yaşanan kıtlık dönemindeki gayretli çalışmalarından ötürü kendisine 4'üncü dereceden *"Mecidiye Nişanı"* tevcih edildi. Mehmet Sadık Efendi, 1899 yılında Adana'da vefat etti.

Bezdikzade (Bezdikyan) Kirkor Ağa (1877-1879)

1800'lü yılların ikinci yarısında Adana'da belediye reisliği görevini *"Çarşı Ağası"* olarak anılan kişiler yürütüyordu. Modern anlamda belediye teşkilatı ise 1870'te kurulmuş, 1871'de faaliyete geçmişti. Adana'nın ilk belediye başkanı Gözlüklü Süleyman Efendi'ydi. Onu sırasıyla Kuşçuzade Hacı Efendi, Ömer Sabri Efendi ve Hacı Yunus Ağa takip etti.

1877-1879 yılları arasında Adana Belediye Başkanlığı görevini üstlenen isim ise Bezdikzade ya da Bezdikyan Kirkor Ağa'ydı. Kirkor Ağa'nın mensup olduğu Bezdikzade ailesi, 19'uncu yüzyıl boyunca hem zenginliği hem de siyasi nüfuzu ile Ermeni cemaati içinde öne çıkmış, hatta vergi toplama yetkisine sahip aileler arasında yer almıştı.

Kirkor Ağa'nın başkanlık döneminde belediye meclisi; Hacı Arif Efendi, İmamzade Hacı Ahmed Efendi, Kayserili Hacı Bekir Efendi, Kuyumcuzade Hacı Toros Ağa, Lütfi Efendi, Haydarzade Haydar Ağa, Fethullah Tanbe Efendi, Çolakzade Artin Ağa ve Urfaliyan Agop Efendi gibi seçilmiş üyelerden oluşuyordu.

Vali Ziya Paşa ile uyum içerisinde çalışan Kirkor Ağa, Adana'nın çehresini değiştiren önemli çalışmalara imza attı. Gecekondu görünümündeki yapıların yıkılmasını sağlayarak dar sokakları genişletti. Özellikle Tepebağ ve çevresine parke taş döşeterek şehrin fiziki yapısını iyileştirdi. Bu dönemde çarşı daha düzenli bir hâle geldi, Mekteb-i Rüşdi açıldı, Taşköprü ve Misis Köprüsü onarıldı. Kirkor Ağa'nın belediye başkanlığı, Adana şehirleşme tarihi açısından önemli bir dönemeç olarak hep hatırlandı.

Sinyor Artin (1879-1881)

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği döneminde görev yapan Ermeni asıllı yöneticilerden biri de Sinyor Artin'di. 1880 Adana Vilayet Salnamesi'ne göre belediye meclisinde; İmamzade Hacı Ahmed Efendi, Haydarzade Haydar Ağa, Hattatzade İsmail Efendi, Tahir Efendizade Lütfi Efendi, Mustafa Efendi, Tatrasyon Bağdasar Ağa ve Dıblanoğlu Yusuf Ağa gibi isimlerle birlikte görev aldı.

Belediye personeli ise dönemin şehir yapılanmasını gösteriyordu. 5'inci derece Mecidiye Nişanı sahibi Memleket Tabibi Covani Efendi, Kâtip Serkis Efendi, gelir ve gider hesaplarını tutan Serkis Efendi, Kalfa Aristodadil, Kontrato Katibi Hasan Efendi, Belediye Çavuşu İbrahim Efendi, Mustafa Efendi ve Kiragöz Efendi. Ayrıca belediyeye bağlı yirmi dört kişilik bir tulumbacı ekibi bulunuyordu.

Selefi Bezdikyan Kirkor Ağa gibi Ziya Paşa ile uyumlu çalışan Sinyor Artin, Adana'nın kentleşme sürecine önemli katkılar sundu. Şehrin yollarının ıslahı için Levantenlerle iş birliği yaptı; drenaj kanalları ve hendekler açtırarak altyapıyı güçlendirdi. Temizlik hizmetlerine ağırlık verdi, gece aydınlatması için çalışmalar yürüterek modern şehirleşmenin ilk izlerini bıraktı. Ziya Paşa, Sinyor Artin'le görevlerinin dışında iyi anlaşan iki arkadaş gibiydi. Artin'in evinin avlusuna defalarca misafir olan Ziya Paşa, burada hoş sohbetini sergilemekten çekinmedi.

Mehmet Nazım Paşa (1880)

1840 yılında İstanbul Üsküdar'da doğan Mehmet Nazım Bey, ilk ve ortaöğreniminin ardından Arapça ve Farsça dersleri aldı. Çalışma hayatına Takvim-i Vekayi gazetesinde yazarlıkla başladı. 1863'te evrak memurluğuna geçti. Daha sonra Adana,

Konya, Bitlis, Halep ve Kastamonu'da mektupçuluk yaptı. Mersin ve Kayseri'de mutasarrıflık; Diyarbakır, Halep, Konya, Sivas ve Selanik'te ise valilik görevlerinde bulundu.

Mehmet Nazım Paşa, aynı zamanda ünlü şair Nazım Hikmet'in dedesiydi. Onun hayatı, Ziya Paşa ile yollarının kesiştiği dönemle daha da dikkat çekici hâle geldi. Ziya Paşa, Şam Valisi iken İstanbul'daki dostu Namık Kemal'e yazdığı mektupta:

"Yazıdan bunaldım. Nazım Bey'i acele gönder," diye ricada bulunmuştu.

Namık Kemal, Mehmet Nazım Bey'e durumu aktardığında o, *"İyi ya efendim, gideriz,"* sözleriyle kabul etti. Ancak Namık Kemal sonradan bu göreve Baha Bey'in gönderilmesini uygun gördü. Böylece Mehmet Nazım Bey, Ziya Paşa'nın yanına Şam'da değil, Paşa'nın Adana Valiliği döneminde *"mektupçu"* olarak atandı. Bu görevlendirme Ziya Paşa'yı oldukça memnun etmiş, iki dostun iş birliği Adana'da devam etmişti.

Devlet görevlerindeki başarısı, dikkatli gözlemleri ve güçlü kalemi sayesinde Ziya Paşa'nın Adana yıllarına dair pek çok bilginin günümüze ulaşmasını sağlayan da yine Mehmet Nazım Paşa oldu. Valiyken Selanik'in işgal edildiği yıl emekliye ayrıldı. Mevlevi tarikatı mensubu olan Paşa, 1926'da vefat etti.

Monşer Süleyman Çelik

1879 yılı Adana Vilayet Salnamesi'ne göre 1850 doğumlu olan Süleyman Bey, dönemin önemli bürokratlarından biri olarak *"Monşer Süleyman"* adıyla tanınmaktaydı. 1875 yılında Adana Vilayeti Mektubi Kalemi'ne girerek mübeyyizlik göreviyle memuriyet hayatına başladı.

Başarılı çalışmaları sayesinde sırasıyla mümeyyizlik, Meclis-i İdare Başkâtipliği, Cebel-i Bereket ve Mersin Tahrirat Müdürlüğü görevlerinde bulundu. İki kez mutasarrıflığa vekâlet ettikten sonra 1919'da Adana Vilayeti Mektupçuluğu'na atandı.

Fransız işgali sırasında Pozantı'da oluşturulan Millî Vilayet İdaresi'nde de aynı görevi sürdürerek Milli Mücadele'ye önemli katkılar sundu. 1925 yılında yaş haddinden emekliye ayrılan Monşer Süleyman Bey, Temmuz 1940'ta vefat etti.

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği dönemine tanıklığı, onu yaşayan bir hafıza hâline getirdi. Taha Toros başta olmak üzere birçok araştırmacıya Adana'nın geçmişine dair aktardığı bilgiler sayesinde şehrin tarih yolculuğunda *"canlı tarih kaynağı"* olarak anıldı.

Ziya Paşa'nın Vilayet Erkanı ile Tanışması

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği döneminde Taşköprü.

Ziya Paşa için, Vilayet Merkez Naibi Haydar Efendi'nin reisliğinde gösterişli bir *"hoş geldin"* merasimi düzenlendi. Ünlü şairin Adana'ya tayininin yarattığı merak, devlet erkânının neredeyse tam kadro törene katılmasını sağlamıştı. Tanışma, başlı başına bir şenlik havasındaydı.

Hükûmet Konağı'ndaki toplantıda; İdare Meclisi, Temyiz Divanı, Muhasebe, Mektupçu ve Evrak kalemleri, Vilayet Matbaası, Ticaret Mahkemesi, Belediye Dairesi, Evkaf, Defter-i Hakani memurları; Maarif, Tahsis, Menafi Sandığı ve Ziraat komisyonları; Telgraf, Posta, Orman, Rüsumat ve Memleha memurları; Rüşdiye ve Gureba Hastanesi'nin doktor ve görevlileri ile vilayet dahilindeki askerî erkân hazırdı.

Bu kalabalığın içinde sözü en çok alan iki kişi vardı: Vilayet Merkez Naibi Haydar Efendi ve Adana Belediye Başkanı Bezdikzade Kirkor Ağa. Ziya Paşa ise dikkatle dinliyor, zaman zaman nükteli beyitleri ve darbımeselleriyle ortamın havasını yumuşatıyordu.

Konuşmasında Adana'nın stratejik konumuna, bereketli topraklarına ve kozmopolit yapısına değindi. Bu çeşitliliğin fırsatlar kadar sorunları da beraberinde getirdiğini, ancak iş birliği içinde çalışıldığında şehrin güzelleşeceğini özellikle vurguladı.

Toplantı bitmeye yaklaşırken Ziya Paşa birden ciddileşti. Gözlerini salonda gezdirerek hapishane sorumlusuna döndü:

> *"Mahpusların isim listelerini getiriniz… Karşılarına işledikleri suçları ve aldıkları cezaları da yazın lütfen."*

Salonda kısa bir sessizlik oldu. Bu isteğin ne anlama geldiğini kimse tam kavrayamamıştı. Ziya Paşa bu listeyle ne yapacaktı?

Ziya Paşa'nın Vilayet Dahilinde Bulunan Yabancı Görevliler ve Ruhani Liderlerle Görüşmesi

Ziya Paşa, öğleden önce vilayet erkânıyla tanışmış, öğleden sonra ise Adana'da görev yapan yabancı konsolos vekilleri ve ruhani liderlerle bir araya gelmişti.

Toplantıya; İran Konsolosu Mirza Mehmet Hadi, Fransa Konsolos Yardımcısı, İtalya Konsolosluk memuru Maryos Cefrova ile tercümanları Hacı Naim Eyup ve Cercis Kebbe, İngiltere Konsolos Yardımcısı Yüzbaşı Harry Cooper ve tercümanları Antanyos Efendi ile Dimitri Nadir Efendi, ABD Konsolos Yardımcısı Abdo Debbas Efendi, İspanya Konsolos Yardımcısı Konstantin Mavromati Efendi, Almanya Konsolos Yardımcısı Mihail Baba Efendi ve tercümanı İbrahim Şelfon katıldılar. Ayrıca Mersin ve Tarsus'taki konsolosluk temsilcileri de oradaydı.

O yılların koşulları gereği bazı yabancı temsilciler, birden fazla ülkenin menfaatlerini aynı anda takip etme yetkisine sahipti. Bu da toplantının diplomatik yükünü artırıyordu.

Ruhani liderlerden tanışmaya gelenler ise farklı cemaatlerin temsiliyeti açısından büyük önem taşıyordu: Sis Manastırı'ndan Mıgırdıç Efendi, Psikopos Bedros ve Kirkor Efendi, Rumları temsilen Permanos Efendi, Ermenileri temsilen İstepan Efendi, Katolikleri temsilen Karabet Efendi, Protestanları temsilen Ohan Efendi.

Ziya Paşa, konuşmasına nezaketle başladı. Şehirde ülkelerini temsil eden tüm misafirleri tebrik etti. Ardından, bir devlet adamına yakışan ciddiyetle uyarısını dile getirdi:

> *"İçinde bulunduğumuz şartlar zaman zaman sıkıntılar yaratabilir. Osmanlı Devleti'nin sorunları vardır fakat bunlar çözümsüz değildir. Buna rağmen bazı yabancı görevlilerin Osmanlı'yı kötüleyip kendi ülkelerini övdüklerini duyuyorum. Devletimizin güvenini zedeleyecek söz ve davranışlardan kaçınmanızı rica ediyorum."*

Salonda kısa bir sessizlik oldu.

Paşa'nın mesajı açıktı: Adana'da diplomasi, saygı ve denge üzerine yürütülecekti.

Ziya Paşa Cuma Namazında

Ziya Paşa'nın Adana'daki ilk cuma günü, yakıcı bir haziran sıcağına denk geldi. Hükûmet Konağı'nın yanındaki konutunda abdestini aldıktan sonra yürüyerek Ulu Cami'ye geçecekti. Yol boyunca sokaklar sağlı sollu Adanalılarla doluydu. Normalde Abdurrezzak Antaki'nin yaptırdığı Yeni Cami'de, Yağ Cami'de ya da Mestanzade Cami'nde namaz kılanlar, bu kez şehrin yeni valisini görmek için Ulu Cami'yi tercih etmişti. O yüzden neredeyse Adana'nın tüm erkekleri buradaydı.

Müftü Sadık Efendi, Paşa'nın yanındaydı. Halkın saygıyla eğilenlerini, uzaktan sağ elini göğsüne götürerek selam verenlerini bir bir tanıtıyordu. Cami avlusu temizlenmiş, kapı girişleri ve taş döşemeler sulanmıştı, hem toz kalkmıyor hem de hafif bir serinlik sağlanıyordu. Mavi, turkuaz, lacivert ve mercan kırmızısıyla işlenen goncagüllerle bezeli çinili mihrabın önüne, ipekten bir seccade serilmişti. Mihrabın çinilerle yükselen bölümünün en üstünde, *"Allah kapıları açandır"* yazıyordu.

Ziya Paşa, Ulu Cami hakkında okuduklarını hatırladı. Eserin temeli Ramazanoğlu Halil Bey tarafından 1508'de atılmış, oğul Piri Paşa'nın gayretleriyle 1540'larda tamamlanmıştı. Şehrin en önemli tarihî yapısıydı; Taşköprü ile birlikte Adana'nın simgesi sayılıyordu. Selçuklu, Memlük ve Osmanlı mimarisinin izlerini birlikte taşıyor, Ramazanoğlu Külliyesi'yle kusursuz bir bütün oluşturuyordu. Taç kapıları, şadırvanı, çinileri, türbesi ve çevresindeki diğer yapılarla tam bir Ramazanoğlu manzumesiydi.

Paşa, külliyenin olağanüstü silüetiyle karşılaşınca heyecanlandı ve doğu taç kapısından içeri adımını hızla attı. Kendisine işaret edilen protokol yerine geçmedi; cemaatin arasından herhangi bir safa dâhil olup oturdu. Adanalılar, yüz yüze ilk kez gördükleri valinin bu davranışını takdirle karşıladı. Onlara göre Ziya Paşa niyetini daha ilk günden göstermişti: *"Allah'ın huzurunda herkes eşittir."*

Ziya Paşa'nın Adana'daki tüm cuma günleri bundan sonra hep bu alçakgönüllü ritüelle anılacaktı.

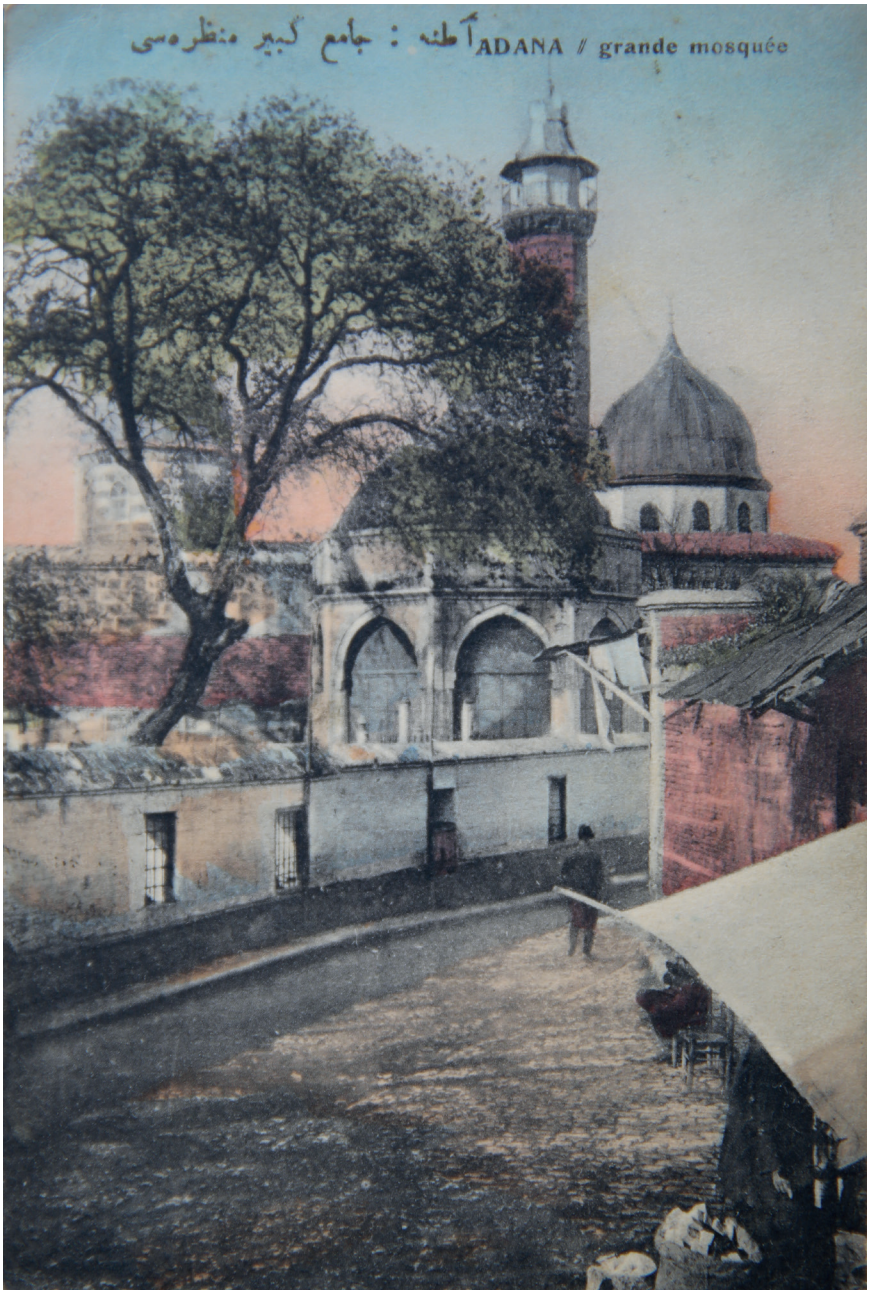

Adana'ya tayin olan Ziya Paşa, şehirdeki ilk cuma namazını Ramazanoğlu döneminde yapılan Ulu Cami'de kıldı.

Ziya Paşa'ya Yağmur Duası Daveti

Adana'da kurak geçen aylarda her zamanki ritüele başvurulurdu; yağmur duasına.

Kökeni çok eskilere dayanan, her yörede farklılık gösteren bu uygulama, gökten inen yağmurun bereket sayılması ve kutsallık yüklenmesiyle, onu çağırmanın da kutsal bir tören olması gerektiği inancına dayanıyordu. *"Dua"*nın İslami bir kavram oluşu nedeniyle bu âdet, özellikle İslamiyet sonrası güçlü bir gelenek hâlini almıştı.

Dualardan önce tövbeler edilir, haksız yere alınan şeyler sahiplerine ulaştırılır, fakirlere sadaka verilirdi. Günahların affı için iki rekât namaz kılınır, ardından yüzlerce ağızdan aynı anda yükselen bir kelime duyulurdu: Âmin.

Adana halkı da öteden beri olduğu gibi, o günlerin koşulları içinde, Taşköprü üzerinde toplanarak yağmur duasına çıkardı. Allah'ın kimin yüzü suyu hürmetine yağmur göndereceği meçhul olduğundan yediden yetmişe, veliden deliye, meczubundan çocuğa herkes, bereket umuduyla Seyhan'ın üstünde bir araya gelirdi.

Bu törenlerin vazgeçilmez bir tarafı da valinin ve müftünün mutlaka hazır bulunmasıydı. Kuraklık, bereketli toprakları kavuruyordu. Dolayısıyla yeni vali Ziya Paşa'nın da halkla birlikte dua etmesi âdet gereğiydi.

Bu nedenle Adana Müftüsü Mehmet Sadık Efendi'nin başında bulunduğu üç kişilik bir heyet, Hükûmet Konağı'nın harem kapısını çaldı.

Ziya Paşa, *"Hayrola Sadık Efendi?"* diye karşıladı onları.

Müftü söze girdi:

"Biliyorsunuz Vali Paşa hazretleri…"

Ziya Paşa dudaklarını büzerek sordu:

"Neyi biliyorum Sadık Efendi?"

"Kuraklık Adana'yı esir aldı. Yağmur duasına çıkacağız. Sizin de başımızda olmanızı isteriz Paşam."

Ziya Paşa kaşlarını çattı:

"*Seyhan Nehri burada akıp giderken sizin onun üzerinde yağmur duasına çıkmanızın bir manası yoktur,"* dedi.

Müftü ricayla ısrar arasında ellerini önünde bağlayarak bir kez daha konuştu:

"Âdettendir Paşam. Şimdiye kadar yapılan yağmur dualarında tüm valilerimiz icabet etti. Sizi de bekleriz."

Bu sözler Paşa'nın sabrını taşırdı. Sesi konağın taş duvarlarında yankılandı:

"Ben bu halkın başına geçer ve sizinle birlikte Yaradan'dan yağmur dilenirsem sonra Allah bana, 'Koca vilayetin valisi idin. Yağmur dileneceğine nehirden istifade edip tarlaları sulatmayı akıl etseydin ya!' demez mi?!"

Paşa'nın kararlılığını anlayan heyet sessizce geri çekildi. Taşköprü'ye varıldığında durum halka aktarıldı.

"Paşa haklı," diyenler de oldu…

Ama her şeye rağmen valiyi davete gidenler, halkla birlikte yağmur duasına katıldılar. Göğe açılan ellerle *"Âmin!"* dendi. Sonra yavaşça dağıldılar.

Kurak geçen yıllarda Adanalıların yağmur duası için tercih ettiği yer Taşköprü'nün üzeri olurdu. O yıllarda çizilmiş masalsı bir Adana gravürü.

Ziya Paşa, Üç Vakitçiler Cemaati ve Gülekli Hacı İbrahim Rüşdi Hoca

Gülekli İbrahim Rüşdi; Mısır, Mekke ve Medine'de eğitim almış, ardından Adana'ya dönmüştü. Şairdi, müderrislik yapmış, bazı camilerde vaaz vermişti. Fakat Kur'an ve hadislerden çıkardığı sıra dışı yorumlar tepki çekiyor, özellikle İmam-ı Azam'a yönelttiği eleştiriler bardağı taşırıyordu. Beş vakit namazı üçe indirmesi ise ona hatırı sayılır bir grup taraftar kazandırmış, âdeta müridleri ortaya çıkmıştı. Adana'da Ali Nusret adındaki bir esnaf, 1875 yılında onu valiliğe şikâyet etti.

Soruşturma sonucunda anlaşıldı ki İbrahim Rüşdi namazlarda sünnetleri kıldırmıyor, *"Sünnet, Peygamberimiz içindir; o da bir kuldur. Kula ibadet caiz değildir,"* diyordu. Bunun üzerine kendisi, oğlu ve bazı taraftarları dönemin valisi Sırrı Paşa tarafından Adana Hapishanesi'ne atıldı.

Ne var ki Rüşdi hapisteyken bile taraftarı artmaya devam ediyordu. Bu nedenle yeniden yargılanarak cezası müebbet hapse çevrildi.

Ziya Paşa, göreve başladıktan sonra gelen mahkûm listelerini incelerken *"İbrahim Rüşdi ve Avanesi"* ibaresine rastladı. Suç ve ceza kısmının boş bırakılması dikkatini çekmişti. Bu kişiyi görmek istedi ve Rüşdi'yi derhâl valilik makamına çağırttı.

Çağrı ulaştığında Hoca Rüşdi hücresinde abdest alıyor, namaza hazırlanıyordu. Emir kendisine iletilince hiçbir acele emaresi göstermedi. Namazını tamamladıktan sonra görevliler eşliğinde valiliğe götürüldü.

Ziya Paşa, kapıda bulunanlara:

"Odama sadece kendisi girsin," demişti.

İbrahim Rüşdi içeri girdi, selam vermeden rastgele bir sandalyeye oturdu.

"Hoca Efendi, selam yok mu?" diye sordu Paşa.

Hoca ise göz ucuyla Ziya Paşa'nın başındaki fesi işaret ederek,

"Kâfir mi, Müslüman mı olduğun belli değil ki selam vereyim," dedi.

Ziya Paşa tebessüm etti. Başındaki fesi çıkararak: *"Şimdi selam verebilirsin,"* dedi.

"Selamün aleyküm," dedi Hoca.

Ziya Paşa, *"Aleykümselam. Anlat bakalım hoca, işin aslı nedir?"* dedi.

İbrahim Rüşdi yavaşça söze başladı:

"Adım İbrahim Rüşdi. Gülekliyim. Bana oralarda 'Üç Vakitçi Hoca' derler. Sabah ve yatsı namazlarını camide kıldırmadığım için bu lakabı taktılar. Kolay olsun diye öyle yapıyordum. Ne buyuruluyor? 'Zorlaştırmayınız, kolaylaştırınız.' Ben bu emre uydum.

Mısır'da okudum, Mekke ve Medine'de yaşadım. Sonra Adana'ya döndüm. Cami imamı oldum. Sünnetleri de kılmayın, dedim. Gerek yok. Sünnet, Peygamberimiz içindir. O da bir kuldur. Kul için namaz olmaz.

Şikâyet üzerine tutuklandım. Hapiste de üç vakit namaz kıldırmaya devam ettim. Mahkûmlar memnun oldu, düşüncelerim rağbet gördü. Başta beni serbest bırakmayı düşündüler; sonra dışarıda daha çok kişiyi etkilerim diye vazgeçtiler.

Boş durmadım. Kur'an'ı nazmen tercüme ettim. Camiu'l-Ezher uleması ilmî meselelerde benim fikrime müracaat ederdi."

Sohbet uzadıkça uzadı. Söz, soru ve karşılıklı düşünceler havada çarpışırken Ziya Paşa karşısında makul, zeki ve kendinden emin bir adam gördü. Daha fazla cezalandırmanın faydasız olduğuna karar verdi:

"Hoca, seni serbest bırakacağım. Ama söz vereceksin. Köyüne dönecek, evinde yaşayacak, halkın içine karışmayacaksın. Sana geçimine yetecek kadar akçe verilecek. Fikirlerini yaymayacaksın. Anlaştık mı?"

Hoca sustu. Yaşadıklarını, uğradığı zararı, yaşını ve hücrede daha fazla dayanamayacağını düşündü. Sonunda:

"Peki Paşam," dedi.

Ziya Paşa'nın affıyla Gülekli Hacı İbrahim Rüşdi Hoca, valilik tarafından tahsis edilen atlarla Gülek'in Adana'ya yakın Pesenek mevkisindeki evine götürüldü. Sözünü tuttu; evinde yalnız yaşadı, kimseye karışmadı. Kendisine düzenli olarak altı mecidiye maaş bağlandı. Okumaya, yazmaya, düşünmeye devam etti. Kâh haristan kâh gülistan geçen son yıllar ertesinde Hoca İbrahim Rüşdi, 1889 yılında Gülek'te vefat etti.

Adana'nın kültür ve basın hayatına önemli katkılar yapan, müzecilik tarihinde de adı anılan Nureddin Can, onun torunuydu.

Vefatından sonra kendisine ait olduğu rivayet edilen bir şiir, Taha Toros'un *"Ziya Paşa'nın Adana Valiliği"* adlı eserinde yayımlandı. Şiirin Ziya Paşa'nın düşüncesi ve üslubuyla benzeşmesi ise hayli dikkat çekiciydi:

"Biz dünya nimetlerinden vazgeçmişiz,
Günümüzün övündüğü çabasız kazanç yerine gerçek mutluluğu seçmişiz.
Ey felek! Sen malını mülkünü cahile sun,
Biz kanaatkâr insanlarız, kanaati kendimize âdet edinmişiz."
"Biz meta'-ı mülk-i dünyâdan ferâgat kılmışız,
Kimya-yı fahr-ı zamandan kesb-i saâdet kılmışız.
Gayre arz et ey felek sen cah u mülk ü mâlını,
Biz kanâat ehliyiz fahr ile adet kılmışız."

Ziya Paşa Gülek'te Rüşdiye Mektebi Açtırdı!

Ziya Paşa, affını sağladığı Hacı İbrahim Rüşdi'nin Gülek'te neler yapacağını tam olarak kestiremiyordu. Hem geçmişi hem de sıra dışı dinî telakkileri nedeniyle, 68 yaşındaki bu adamın ileride nasıl davranabileceğini öngörmek kolay değildi.

İbrahim Rüşdi yalnızca bir şehirde değil, tüm imparatorlukta siyasi istikrarı etkileyebilecek türden fikirler taşıyordu. Devletin resmî inanç anlayışına aykırı dinî yorumlar toplumu merkezin otoritesinden uzaklaştırabilir, bu durum da siyasi düzenin ideolojik temellerini zayıflatabilirdi.

Bu yüzden devletin, gençlerin benimsemesi gereken dinî yaklaşımı eğitim yoluyla güçlendirmesi şarttı. İbrahim Rüşdi ve benzeri kişilerin etkisinin önüne geçmenin en sağlıklı yolu da buydu.

Ziya Paşa bunun üzerine âdeta devrim sayılabilecek bir karar aldı: Gülek'e bir ileri ilkokul açılacaktı. Bir müdürü ve yirmi öğrencisi olacak bu okul için yalnızca karar vermekle kalmadı, gerekli bütçeyi de bizzat sağlayarak hükûmeti ikna etti. O dönemde, kazalarda bile Rüşdiye Mektebi yokken bir köye okul açılması, hayatın olağan akışını bütünüyle değiştiren bir adımdı.

Okul açıldı, eğitim başladı.

Ve Ziya Paşa'nın amacı gerçekleşti: İbrahim Rüşdi'nin fikirlerine karşı bilgi ile tedbir alınmıştı.

Ziya Paşa'nın vefatından yalnızca iki yıl sonra ise Gülek Rüşdiye Mektebi Mersin'e taşındı; böylece başlayan eğitim hareketi bir dönüşümün habercisi oldu.

Ziya Paşa'nın Valiliği Döneminde Adana'da Yaşayan Edebi Şahsiyetler

Ziya Paşa'nın Adana'daki valilik yıllarında, yalnızca idari kararlar, bayındırlık hamleleri ya da siyasi gerilimler yoktu. Aynı zamanda bu şehirde, kısa bir zaman dilimi içinde, edebiyatın, hicvin ve sözün nabzı da attı. Adana, Ziya Paşa döneminde yalnızca bir vilayet merkezi değil, şairlerin, nüktedanların ve muhalif ruhların birbirini yokladığı canlı bir kültür iklimine döndü.

Şair Hakkı (Yeğenzade Mehmet Hakkı)

Ziya Paşa'nın Adana'ya gelişi, şehirde yalnızca idari bir değişim olarak karşılanmadı. Onu karşılayanlar arasında, kelimenin gücüne inanan genç şairler de vardı. Ayvalı'da yapılan bu karşılamada okunan şiirler, valinin karakterini ve edebiyatla kurduğu mesafeyi de açığa çıkardı. Hacı Talipzade Mustafa'nın kudümiyesi takdir görürken, Şair Hakkı'nın mısraları beklediği karşılığı bulmadı. Ziya Paşa'nın sessizliği, Hakkı için açık bir hüküm gibiydi.

Adana'da doğmuş, kalemi erken sivrilmişti. Şiirlerinde *"Hakkı"* mahlasını kullanan Yeğenzade Mehmet Hakkı, alınganlığıyla, zekâsıyla ve hicve yatkın mizacıyla tanınırdı. Ziya Paşa'nın şiirine kayıtsız kalması, onun için yalnızca bir edebî kırgınlık değil, kişisel bir hesaplaşmanın da başlangıcı oldu. Adana'ya döndüğünde, arkadaşlarıyla birlikte şehrin görünen ve görünmeyen yüzlerine yönelttiği yüksek hicivler kısa sürede dolaşıma girdi.

Ziya Paşa'nın bu taşlamalardan haberdar olması uzun sürmedi. Adana'ya dönüşünde, sözün sahibini ve niyetini görmezden gelmedi. Şair Hakkı vilayet görevinden uzaklaştırıldı. Bu hadise, Ziya Paşa döneminde Adana'da sözün sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini de gösteriyordu.

Şair Hakkı'nın hayatı bundan sonra İstanbul'a, Namık Kemal'le tanışıklığa, memuriyetlere ve istifalara uzanacaktı. Hiciv ve nükteyi hiç terk etmedi; mizacı kadar hayatı da inişli çıkışlıydı. İbnü'l-Emin'in ifadesiyle, *"zeki, çabuk anlayan, çabuk gücenen"* bir şair olarak, Adana edebiyat çevresinin en sivri isimlerinden biri olarak kaldı.

Şair Hacı Nuri

Ziya Paşa'dan önce Adana'da görev yapan Vali Sırrı Paşa'ya yazdığı bir mektup, Hacı Nuri'nin hayatını değiştirdi. Bu mektup, onun kalemindeki inceliği ve edebî kudreti açığa çıkarmış olmalıydı ki Adana'ya davet edilmesini sağladı. Ziya Paşa'nın valiliği döneminde ise Hacı Nuri, Adana'daki edebiyat sohbetlerinin sessiz ama etkili isimlerinden biri hâline geldi.

İdadi Mektebi'nde edebiyat öğretmeni olarak görevlendirilmesi, Ziya Paşa'nın eğitim ve kültür alanına verdiği önemin yerel bir yansımasıydı. Şiiri yüksek sesle değil, ölçülü ve derin bir dille kuran Hacı Nuri, daha çok sohbetlerde ve meclislerde varlık gösterdi. Onun edebî kişiliği, gürültüden uzak ama kalıcı bir etki bıraktı.

Ne var ki Hacı Nuri hakkında kalan bilgiler sınırlıdır. Taha Toros'un hazırladığı dosyanın akıbeti belirsizdir. Tıpkı taşrada yetişmiş nice kalemin zamanla kaybolması gibi. Bugün elimizde kalan birkaç mısra, onun dünyaya ve insana bakışını anlamaya yeter:

"Kişi, var olmak için dalkavuk değil;
Dünyanın güzelliklerinden geçecek kadar tok gözlü olmalıdır."

Bu dizeler, Ziya Paşa'nın ahlâk ve hürriyet anlayışıyla aynı iklimin eseriydi.

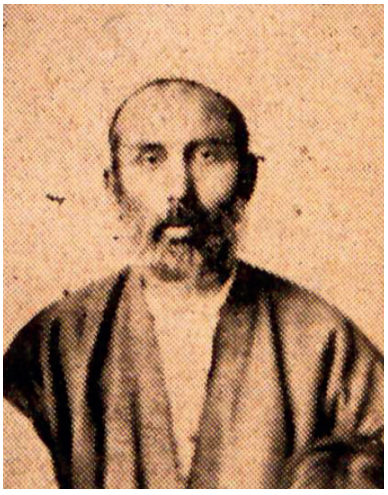

Şair Hacı Nuri

Hoca Talipzade Mustafa

Ziya Paşa'yı Ayvalı'da karşılayan şairler arasında en dikkat çekeni hiç kuşkusuz Hoca Talipzade Mustafa idi. Henüz yirmi yaşındaydı ama okuduğu kudümiye, valinin yüzünde açık bir memnuniyet uyandırmıştı. Ziya Paşa, bu genç şairde yalnızca yetenek değil, gelecek de görmüştü.

Mustafa'nın zekâsı ve hafızası, Bürücek Yaylası'nda kısa sürede dillere düşmüştü. Ramazan ayında mukabele okuyacak hafız bulunamadığında kendisinden bir gecede cüz ezberlemesi istendi. Mustafa, geceden sabaha ezberlediği cüzlerle ramazan boyunca hatim indirerek ününü Adana'nın dört bir yanına yaydı. Bu hadise, onun yalnızca şair değil, güçlü bir hafıza ve disiplin sahibi bir ilim adamı olduğunu da gösteriyordu.

Ziya Paşa, Mustafa'yı mektupçu yapmak istedi. Ancak bu teklif, onun için sarığını çıkarmak anlamına geliyordu. Kabul etmedi. Bu reddediş, dönemin ilim ve bürokrasi anlayışı arasındaki mesafeyi de yansıtır. Genç yaşta vefatı, Adana'da derin bir hüzün yarattı. Ziya Paşa'nın günlerce ağladığı rivayet edilir. O gün, belki de Adana'nın geleceğe dair bir edebî umudu da toprağa verilmişti.

Adanalı Ziya

Ziya Paşa'nın Adana'daki en çarpıcı karşılaşmalarından biri, henüz on altı yaşındaki Mıstan'ladır. Şehrin dinamik ve muhalif gençleri arasında yer alan Mıstan, Ziya Paşa'yı hicveden şiirleri nedeniyle yakalanarak valinin huzuruna çıkarılır. Büyük bir ceza beklerken hayatının yönünü değiştirecek bir karşılık alır. Ziya Paşa, ona kendi adını verir.

Bu isim değişikliği, bir ceza değil, bir kader işareti gibidir. Adanalı Ziya olarak anılacak olan Mıstan, daha sonra İstanbul'a gider, Enderun'da eğitim alır ve memuriyet hayatına başlar. Ancak hicivden ve muhalefetten vazgeçmez. Şiirleri, dönemin baskıcı ikliminde onu sürgünlere, hapishanelere ve Fizan'a kadar götürür.

Adanalı Ziya'nın hayatı, Ziya Paşa'nın Adana'da açtığı söz alanının, merkezde nasıl daraldığının da bir göstergesidir. Aşk, adalet, hürriyet ve vatan temalarını işleyen şiirleri çoğu zaman kaybolmuş, dağılmıştır. Elde derli toplu bir divanı yoktur. Yine de onun adı, Adana'nın hiciv geleneğinde yaşamaya devam eder.

Ziya Paşa'nın Adana'sı işte böyle bir yerdi.

Sözün ağır geldiği, hicvin bedelinin olduğu ama buna rağmen şiirin susmadığı bir şehir…

Bu şehirde valilik yapan Ziya Paşa, yalnızca yollar, köprüler, mektepler değil, istemeden de olsa bir edebî dalgalanma yarattı. Ardında kalanlar bazen kırgınlık, bazen hayranlık, bazen de yarım kalmış şiirleriydi.

Belki de Ziya Paşa'nın Adana'daki en kalıcı izi, tam da buydu.

Ziya Paşa'nın Muhalifleri Artıyor ve Birleşiyor!

Ziya Paşa, Suriye ve Konya'da görev yaptığı dönemlerde de sık sık İstanbul Hükûmeti'ne şikâyet edildi. Aslında Paşa'nın, hangi hükûmet kurulursa kurulsun, payitahtta tam bir uyum yakaladığını söylemek zordu. Ancak her şeye rağmen devlet nezdinde ayrı bir ağırlığı ve itibarı vardı.

Adana topraklarına adım attığı gün kudümiye okuyan Şair Yeğenağa Hakkı belki de ilk muhalifiydi. Ardından Bağdadizade Mehmet, yağmur duasından sonra arası açılan Müftü Sadık Efendi, defterdar, mühürdar, yabancı konsoloslar ve gayrimüslimler… Ziya Paşa'nın muhalifleri giderek çoğalıyordu.

Bağdadizade Mehmet

Ziya Paşa'nın İlk Ciddi Rakibi Kozanoğlu Ahmed Paşa

1865'lerde Kozanoğlu Ahmed Paşa, Fırka-i Islahiye'nin askerî müdahalesi sonucunda İstanbul'a getirilmiş ve gözetim altında tutulmaya başlanmıştı. Devletin tahsis ettiği maaşla oldukça rahat bir hayat sürerken, hava değişimi gerekçesiyle izin alıp Konya'ya geçti. Ahmed Paşa'nın Konya'ya geleceğini duyan Kozanlılar, kalabalık bir grupla şehre gidip kendisini Kozan'a davet ettiler. Yoğun ısrar karşısında Paşa bu çağrıya kulak verdi. İstanbul'dan izin almaksızın Kayseri ve Develi üzerinden sınırı geçip Kozan dağlarına ulaştı.

Feke yoluyla Kozan'a girdiğinde, aşiretler, köylüler ve bölgenin ileri gelenleri eskisi gibi bağlılıklarını sundular. Bu ilgi, Ahmed Paşa'yı güç sarhoşu etti. Sis yakınlarına ilerleyerek, mevcut mutasarrıfın görevden alınmasını veya kendisinin yeniden bu makama getirilmesini, hatta mutasarrıfın Sis'i terk etmesini istedi. Şayialar kısa sürede yayıldı: *"Kozanoğlu devlete isyan ediyor…"*

Kozan'da görevli Abdülkadir Kemali Bey, durumu hemen Adana Valisi Ziya Paşa'ya bildirdi. Paşa, gelen istihbaratın ayrıntılarını dikkatle dinledi, ardından İstanbul'a rapor yazdı. Kozanoğlu'nun Çatma ve Beylan'daki devlet görevlilerini teslim aldığını, resmî evrakı zapt ettiğini ve memurları bölgeden kovduğunu aktardı.

Ziya Paşa, bir yandan hükûmeti bilgilendirirken, diğer yandan Ahmed Paşa'ya da haber gönderdi. Boş hayallerin peşini bırakmasını, vatanperverliğin yolunun itaatten geçtiğini ifade etti. Affedilmesi için ise bizzat çaba göstereceğini bildirdi. Paşa, yalnız haberle yetinmedi; yerel bir heyeti devreye sokarak meseleyi barışçıl yollarla çözmeye çalıştı. Ancak sonuç alınamayınca askerî müdahale kaçınılmaz hale geldi.

Ziya Paşa'nın talebi üzerine İstanbul'dan dört tabur asker ve yeterli mühimmat Mersin'e gönderildi. Paşa, Kozan Tabur Ağası Ahmet Bey'e bağlı kuvvetlerle birlikte isyanı bastırmak üzere tam yetkili olarak göreve çıktı.

1878'in Eylül ayıydı. Ziya Paşa ve bir Osmanlı paşasına bağlı askerler Kozan Dağı'na doğru ilerledi. Kilgen Çayı civarında isyancılarla karşılaşıldı. Varsak aşiretinden oluşan kuvvetler, Osmanlı ordusu karşısında 200 yaralı ve 75 ölü vererek dağıldı. Rivayet edilenin aksine, Ahmed Paşa'nın gücünün yaklaşık yirmi bin değil, yalnızca dört yüz kişi civarında olduğu anlaşıldı.

Kısa sürede kontrol sağlandı. Kozanoğlu Hamza, Alibekiroğlu Ali Ağa ve Payaslı Küçükalizadeler teslim alınarak Adana'ya getirildi. Ahmed Paşa ise yeniden Konya'ya sürgün edildi. Ziya Paşa verdiği söz gereği onun affına aracılık etti. Bir süre sonra sürgün hayatı sona erdirilen Ahmed Paşa, Sis'e dönüp devlete bağlılığını bildirdi. Eski emellerinden tamamen vazgeçtiğini beyan etmesi, bölgede memnuniyet yarattı.

8 Ekim 1878, tarihe "Kozanoğlu Vakası" olarak geçti.

ترجمان حقیقت

Kozanoğlu Vakası, dönemin Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 25 Eylül 1878 tarihli sayısında yayımlandı.

Cebel-i Bereket Hükûmet Konağı'na Ziya Paşa Tarafından Yazılan Tarih

"Bereket Dağı" anlamına gelen Cebel-i Bereket, yalnızca Osmaniye'nin eski adı değil, bu toprakların kaderini özetleyen bir nitelemeydi. Güneyi, kuzeyi ve doğusu dağlarla çevriliydi fakat asıl bereket, ovada dalga dalga uzanan toprakta saklıydı. Dağların koruduğu, ovanın beslediği bu coğrafya, adı gibi bereketliydi ama aynı zamanda gözetilmesi, elde tutulması gereken bir eşikti.

Bu yüzden Yarpuz, sıradan bir yerleşim olarak görülemezdi. Askerî ve stratejik bakımdan taşıdığı önem, onu Cebel-i Bereket'in sancak merkezi olmaya aday kılıyordu. Devlet de bunu görmüştü. Şûrâ-yı Devlet'in kararı ve 3 Ocak 1879 tarihli padişah iradesiyle Cebel-i Bereket sancak yapıldığında yalnızca idari bir düzenleme değil, bölgenin kaderine dair yeni bir sayfa açılmış oldu.

O günlerde Adana Valisi olan Ziya Paşa, bu kararın arkasındaki iradeyi ve devrin ruhunu birkaç mısraya sığdırmayı bildi. Kalemi, bürokrasinin soğuk diline değil, tarihin hafızasına hitap ediyordu. Altı mısralık manzumesi hem bir teşekkür hem de bir tanıklık olarak kayda geçti:

"Tanrı, devletli Sultan Abdülhamid'i daim kılsın;
Onun devrinde memleketler bollukla şereflendi.
Payas'tan Yarpuz'a hükûmet merkezi taşındı şimdi,
Bu çevrenin halkı da güvenceye kavuştu.
Vilayette Ziya vali iken yazdı bu tarihi,
Yapıldı buraya hükûmet konağı, gönüllerde yer etti."

(Hüda devletlü han-ı Abdülhamid'i payidar etsün;
Ki ahdinde memalik-i feyz-ü ümrana karin oldu.
Payas'dan Yarpuz'a cây-i hükümet nakl idüp şimdi,
Bu etrafın ahalisi hukukundan emin oldu.
Vilayette Ziya Vali iken yazdı bu tarihi,
Yapıldı buraya Bâbü'l hükümet dil-nişin oldu.)

Bu dizelerde yalnızca bir idari değişiklik değil, merkezin taşrayla kurduğu yeni bağ, devletin varlığını hissettirme arzusu ve halkın duyduğu temkinli umut da okunuyordu.

Ziya Paşa'nın valiliği sırasında Yarpuz, küçük ama canlı bir sancak merkezine dönüşmüştü. 3.020 Müslüman ve 357 Hristiyan, aynı coğrafyanın gölgesinde, aynı dağların eteklerinde hayatı paylaşıyordu. Bir rüştiye ve bir sıbyan mektebi, çocuk seslerini sabahları sokağa taşıyor; cami, hanlar, fırınlar ve dükkânlar gündelik hayatın nabzını tutuyordu. Salhane (Mezbaha) ise şehrin en kenarında hayatın sert yüzünü sessizce üstleniyordu.

Yeni yapılan hükûmet konağı, yalnızca taş ve harçtan ibaret değildi. Devletin burada kalıcı olacağına dair bir işaret, halkın zihninde ise düzen ve güven duygusunun somut karşılığıydı. Ziya Paşa'nın mısralarında *"gönüllerde yer etmesi"* boşuna değildi. Çünkü bazı yapılar duvarlarıyla değil, bıraktıkları hisle ayakta kalırdı.

Osmanlı döneminin ünlü fotoğrafçısı Abdullah Kardeşler tarafından çekilen Ziya Paşa portresi.

Ziya Paşa, Tarsus ve Mersin'de Karargâh Kurdu

Roma İmparatorluğu'nda ekonomik kriz yaşandığında akla ilk gelen yer, Kilikya'nın merkezi Tarsus olurdu. Doğu Roma döneminde tarımsal zenginliğin, üzümün, şarabın ve bolluğun kaynağı olan Tarsus, göreve başladığı ilk günden beri Ziya Paşa'nın da zihninde önemli bir yer tutuyordu. Paşa; Lazkiye, İskenderun, Trablus ve Beyrut'tan gelenlerin kurduğu, *"Levanten Şehri"* olarak ünlenen Mersin'i de görmeyi arzuluyordu. Üstelik son zamanlarda Tarsus ve Mersin'den gelen şikâyet mektupları giderek artmıştı. Bu nedenle Ziya Paşa, her iki şehri kapsayan bir ziyaret kararı aldı.

Murabbacı (faizci) adı verilen ve *"Selem Usulü"* ile borçlandırdıkları çiftçilere faizin faizini yükleyerek onları âdeta sömüren bazı zümreler hakkında şikâyetler çığ gibi büyümüştü. Yabancı konsoloslukların da bu düzenin içinde olduğu yönünde iddialar vardı. Avrupa'da ve Osmanlı'da sahip olduğu güçlü itibarı sayesinde Ziya Paşa, konsoloslar üzerinde belirgin bir etki oluşturabiliyordu. Bu etkinin, zor durumda bırakılan çiftçi lehine kullanılması artık zorunlu hâle gelmişti.

Adana vilayetinden sorumlu İngiliz Konsolos Yardımcısı Yüzbaşı Harry Cooper ise selefi Teğmen Bennet'ten kalan istihbarat notlarıyla caka satıyor; Adana sokaklarında ve sancak merkezlerinde gösterişli bir tavırla dolaşıyordu. Görüştüğü ve iş birliği yaptığı kişilerin bir kısmı üstelik vilayet hapishanesinden yeni çıkmış kişilerden oluşmaktaydı. Buna rağmen gayrimüslim unsurlar, ayrılıkçılar ve her türden Ziya Paşa muhalifiyle ilişki ağını genişletmeye devam ediyordu. Halkla yaptığı görüşmelerde vakti geldiğinde Çukurova'nın İngiliz yönetimine geçeceğini söylemekten geri durmuyor, özellikle mahkeme süreçlerinde *"yardımcı olabileceğini"* ifade ederek sempati topluyordu. Böylece Ermeni komitacılarla da yakınlık kurmuştu.

Kozanoğlu isyanını kısa sürede ve başarıyla bastıran Ziya Paşa'nın keyfi yerindeydi. Sağlık sorunlarına rağmen izin talebini ertelemiş, vilayete bağlı tüm sancaklarda devlet otoritesini pekiştirmekte kararlıydı. Bu kapsamda uzun zamandır düşündüğü Tarsus ve Mersin seyahatini gerçekleştirmeye karar verdi. Çünkü gündem hayli yoğundu, çözüm bekleyen meseleler birikmiş, Levantenlerin hâkimiyet alanına dönüşen Mersin ve Tarsus'ta gayrimüslim etkisi beraberinde devasa problemler doğurmuştu.

Ziya Paşa, Tarsus ve Mersin ziyaretine Vilayet İdare Meclisi üyeleri Müderris Fazıl Bey, Müderris Hacı Mustafa Efendi, Meclis-i İdare Başkâtibi Rıfat Bey ve Ömer

Bey'in eşlik etmesini istedi. Ömer Bey'in kardeşi, Şûrâ-yı Devlet Üyesi ve Sultan Abdülhamid'in Mabeyn ikinci kâtibi İzzet Paşa da ailesini ziyaret için Adana'daydı. Mersin'den İstanbul'a uğurlanmasının ardından vilayet meselelerine yoğunlaşılacaktı.

Ziyaret kapsamında; belediye ihtiyaçları tespit edilecek, memurlar denetlenecek, vergi tahsilatındaki aksaklıklar giderilecek, hazineye büyük miktarda borcu olup ödemeyenlerin hapis işlemleri dahi gündeme alınacaktı.

1878'in Kasım ayı başında ziyaret başladı. Önce Mersin, ardından Tarsus gezilecek; toplam 25 gün süren bir program sonrasında Adana'ya dönülecekti.

Beklendiği gibi, Ziya Paşa ve vilayet erkânının ziyareti daha ilk günden büyük ilgi gördü. Paşa'nın İstanbul'da ve Avrupa'da bilinen itibarı, özellikle Mersin ve Tarsus'taki ecnebiler üzerinde güçlü bir etki yaratmıştı. Adana'daki devlet görevlilerine gösterilmeyen saygı ve özen, Ziya Paşa'ya fazlasıyla gösteriliyordu.

Paşa'nın çalışkanlığı, iyi niyeti ve muktedir tavırları kısa sürede karşılık buldu. Özellikle zengin sarraflar ve para sahipleri, Ziya Paşa'yı dikkatle takip etmeye başlamıştı. Çünkü o yıllarda Adana, Tarsus ve Mersin'de henüz banka yoktu. Çiftçiler, toprağı işleyebilmek için paraya muhtaçtı. Para ise çoğunlukla konsolosluk görevlileriyle iş birliği yapan ve yabancı bankalardan aldıkları parayı yüksek faizle piyasaya süren kişilerin elindeydi.

Osmanlı'nın belirlediği yüzde 10–15 faiz oranı bölgede neredeyse hiç uygulanmıyor; herkes, mahsule karşılık peşin avans verilen *"Selem"* usulüne mahkûm ediliyordu.

Sistem şöyle işliyordu:

Sarrafa başvuruluyor, ihtiyaç duyulan para konuşuluyor, ardından faiz şartları belirleniyordu. Para tek seferde değil, vade sonuna kadar parça parça ödeniyordu. Bu nedenle çiftçi, son kuruş eline geçene kadar borcunu katlanan faizlerle misliyle geri ödüyordu. Borç ödenemezse senetler delil gösterilerek tarlalar mahkeme kararıyla el değiştiriyordu.

Ziya Paşa, bu adaletsiz düzeni değiştirmek için büyük mesai harcadı. Tarafları defalarca bir araya getirdi. İkraz ve akid adı verilen ağır koşulları kaldırarak; insani, akli ve mantıki ölçülere dayalı yeni bir finansal düzen kurdu.

Ziya Paşa döneminde makine ile yapılması gereken pamuğun çırçırlama işlemi ağırlıklı olarak evlerde yapılıyordu.

O yıllarda Adana, Tarsus ve Mersin'den en çok buğday ve arpa ihraç ediliyordu. Pamuk ancak elle işlenebildiği için ihracatı yeterli düzeye gelememişti. Sarraflar aracılığıyla Fransa ve İngiltere'ye gönderilen bu ürünler, Fransız ve İngiliz altını karşılığında işlem görüyordu. Ziya Paşa, pamuğun ihraç malları arasında daha fazla yer alması için Levanten tüccarlarla ciddi görüşmeler yaptı. Mersin–Adana yolunun tamirini üstlendi. Pamuk çırçırının evlerde yapılması nedeniyle düşük olan kaliteyi yükseltmek için fabrika girişimlerini başlattı. Böylece pamuğun ihracat payını artıracak öncü adımlar attı.

Ziya Paşa'nın çözüme kavuşturduğu önemli meselelerden biri de *"Kavaim-i Nakdiye"* adı verilen kâğıt paranın düzenlenmesi oldu. Adana ve çevresinde kâğıt paralar yıl içerisinde yüzde doksan değer kaybetmiş kabul ediliyor, işlem böyle yapılıyordu. Bu ise fiilen yüzde doksan enflasyon anlamına geliyordu.

Paşa, yaptığı görüşmeler sonucunda kâğıt paranın değerini, emlak vergisine konulan zam oranıyla sabitledi. Böylece tahsilatın belirli bir düzen içinde yapılmasını sağladı.

Ziya Paşa, Adana vilayeti sancağı ve denizden dünyaya açıldığı Mersin'de.

Mestanzadelerden Mıstan: Adanalı Ziya, Ziya Paşa'ya Karşı

Ziya Paşa'ya karşı Adana'da muhalefetin bayraktarlığını Yeğenağazade Hakkı yapıyordu. Devlet memuru olmasına bile aldırmıyor, açıkça muhalif tavır alıyordu. Son olarak Sultan Abdülhamid ve yönetimini hicveden şiirler yazması bardağı taşırmış, devlet memuriyetine son verilmişti. Ardından muhalifler, kendilerine hem önderlik edecek hem de Ziya Paşa'yı kızdırabilecek yeni bir şair aramaya koyuldular. Aradıklarını Mestanzadeler'den Mıstan'da buldular. Daha çocuk denilebilecek yaşta olmasına rağmen şiir yeteneği belirgin olan Mıstan, kısa sürede zehir zemberek hicivleriyle Adana'daki muhaliflerin gözdesi hâline geldi.

Ziya Paşa, kudretli bir devlet adamı olduğu kadar nüfuzlu bir şairdi. Adana'da geçirdiği kısa süre bile hem başarılarıyla hem duruşuyla dilden dile dolaşıyor, her yerde konuşuluyordu. Karşısına kimse çıkmaya cesaret edemese de muhalifler kahvehanelerde, gazinolarda, eğlence yerlerinde onu sert dille eleştirmeyi sürdürüyordu.

Mıstan'ın yazdığı hicivler ise ağızdan ağıza yayılıyor, Adana'nın her köşesinde onun adı duyuluyordu. Bir gün, genç şairin teşviklerle kaleme aldığı en sivri hicivlerden biri büyük bir kâğıtla yazıldı ve gece yarısı vilayet konağının kapısının altından içeri atıldı. Şiiri yazan da kapıdan atan da Mıstan'dı. Eylemini gerçekleştirip hızla karanlığa karışmıştı.

Sabah bulunan kâğıt hemen Ziya Paşa'ya arz edildi. Paşa kıyameti kopardı. Şiiri yazan o cüretkârın derhâl bulunmasını emretti. Şehir birbirine girdi. Kahvehaneler, toplantı yerleri, gazinolar basıldı. Bağdadizade Mehmet Efendi tutuklandı fakat şiiri yazamayacağı anlaşılınca serbest bırakıldı. Şehirde dilden dile şu sözler dolaşıyordu:

"Ziya Paşa'ya öyle bir hiciv yazılmış ki Nef'î'nin taşlamaları yanında methiye kalır! O şiiri bir köpeğe yedirmek mümkün olsa köpek derhâl kudurur!"

Nihayet iki gün süren sıkı araştırmanın ardından zaptiyeler Mestanzadeler'den Mıstan'a ulaştı.

Mıstan sabah saatlerinde Ziya Paşa'nın huzuruna çıkarıldığında tir tir titriyordu. Kaç tokat yiyeceğini, ne kadar ceza alacağını, hatta belki Adana'dan sürülebileceğini düşünüyordu. Ziya Paşa, genç şairi baştan aşağı süzdükten sonra elindeki kâğıdı gösterip sakin bir sesle:

"Bunu sen mi yazdın, küçük?" diye sordu.

Mıstan korkuyla, *"Evet, ben yazdım,"* diyebildi.

Kısa bir sessizlik oldu. O yarım dakikada Mıstan'ın zihninden sürgün, falaka, hapis hatta belki ölüm korkusu birbiri ardına geçti.

Ziya Paşa konuştu:

"Aferin evladım. Sende büyük yetenek var."

Mıstan şaşkınlığın içinde donup kaldı. Ceza yerine takdir alıyordu. Tam o sırada Ziya Paşa devam etti:

"Seni öğrenim için İstanbul'a göndersem gider misin? Yeteneğini köreltme."

Henüz 16 yaşındaki Mıstan ne söyleyeceğini bilemeden başını salladı. Artık bir ceza gelmeyeceğini anlamıştı. Paşa, şiirdeki ses uyumunu, dili ve taşlamadaki ustalığı o kadar beğenmişti ki ona iyilik yapmayı kendine borç bilmişti. Sonra son darbeyi indirdi:

"Bundan sonra adın Ziya olsun ister misin çocuk?"

Mıstan'ın yüzü aydınlandı:

"Evet, isterim… Bundan sonra benim adım Ziya'dır, efendim."

Böylece Osmanlı'nın, Abdülhak Hamit'ten Süleyman Nazif'e kadar devrin bütün büyüklerinin sevip sayacağı bir Ziya'sı doğdu. Adanalı Ziya…

Dünün Mıstan'ı yarının *"Adanalı Ziya"sı*, yıllar sonra o günü şöyle anlatacaktı:

"Daha gençtim, on altı yaşında idim. Ziya Paşa Adana valisiydi. Ona karşı bir hicviye yazmak hevesine kapıldım ve gece yarısı şiiri konağın kapısına attım. Ertesi gün ortalık velveleye verildi. Uzun araştırmalardan sonra şiiri benim yazdığım ortaya çıktı. Ziya Paşa kıymetli ve muhterem bir adamdı. Bende şiire karşı bir kabiliyet sezmiş. Bu sebeple kızmadı; memnun oldu. Beni Askerî Tıbbiye'ye gönderdi."

Ziya Paşa
Sel Baskınlarına Çare Arıyor

Sadece Adana'yı değil, bütün ovayı ikiye bölen Seyhan Nehri; Karataş'a doğru bir yılan kıvraklığında, sağlı sollu kontrolsüz akıyordu. Özellikle ilkbahar aylarında yatağından taşarak çevredeki arazilere, yerleşim yerlerine ve şehrin altyapısına zarar vermesine artık herkes alışmıştı. Taşköprü–Tepebağ ekseninde, eskiden beri bu taşkınların önünü almak için mühendislik projeleri konuşulur, zaman zaman küçük denemeler yapılırdı. Bu nedenle set, bent ve kanallarla taşkınları kontrol altına alma fikri Adana'nın gündeminden hiç düşmeyen bir meseleydi.

Ziya Paşa Adana'ya geldiğinde karşılaştığı en çetrefilli sorunlardan biri de buydu. Tepebağ'ı boydan boya koruyan, nehrin batısında yer alan setlerin taşkın mevsiminde yıkılması ve şehri sular altında bırakması artık sıradan bir vakaydı. Dahası, nehir boyunca denize kadar uzanan kıymetli ovanın sellerle taşınan millerle kaplanması; nehrin yatağını değiştirip arazileri yerinden etmesi, ovayı her yıl başka bir çehreye büründürüyordu.

Ahmet Cevdet Paşa'nın, *"Sanki bitki örtüsünün gücü bütün görkemini bu bölgede gösteriyor,"* dediği o geniş ovaya bakan Ziya Paşa; baharın sel baskınlarına, yazın kuraklığına bir çare bulmak zorundaydı. Valilik yaptığı Adana, Osmanlı'nın hiçbir şehrine benzemiyordu. Burada, İstanbul Hükûmeti'ne kendine özgü bir biçimde özerkliğini meşru saydırmış, nevi şahsına münhasır bir topluluk yaşıyordu. Yerel siyasi grupların ortak hareket ettiği, eski beyliklerden kalan yarı hanedan yapılı nüfuzun hâlâ hissedildiği bir şehirdi burası.

Ziya Paşa'nın haremi, Seyhan Nehri'nin kıyısındaki Vilayet Konağı'nın yanındaydı. Dolayısıyla kendisi ve ailesi de tehlikenin yanı başındaydı. Nehirden gelebilecek bir taşkın, setler ne kadar güçlendirilmiş olursa olsun, ani bir yükselişle şehrin tam kalbine felaket getirebilirdi. Paşa, belediye başkanını yanına çağırarak vilayet mühendisinin bir proje hazırlamasını istedi. Bu görevi, dönemin tecrübeli mühendislerinden Mösyö Chester üstlenecekti.

Yeni Osmanlılar topluluğunun bir üyesi olduğu yıllardan beri entelektüel birikimiyle tanınan Ziya Paşa, Seyhan Nehri'nin ovayı ayakta tutan muazzam bir su kaynağı olduğunu çok iyi biliyordu. Ancak bu güç kontrol altına alınmadıkça ovaya hayat

vermek yerine felaket saçmaya devam edecekti. Ona göre, tarihin akışını değiştirecek bir su düzeni kurmanın zamanı gelmişti. Ve bu büyük hamle kendi döneminde mutlaka yapılmalıydı. Paşa, herkesin seferber olmasını sağladı.

Projenin ana fikri şuydu: Seyhan Nehri'nin kuzeyinde, uygun bir noktaya dümdüz ve bağımsız bir kanal açılacak; nehrin akışı düzenlenecek, taşkınlar kontrol altına alınacak, böylece ileride ovaya yayılabilecek sulama sisteminin de temeli atılacaktı.

Vilayet mühendisi Mösyö Chester, bu doğrultuda yirmi metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde bir kanal yaptırdı. Dönemin şartlarında âdeta küçük bir baraj niteliği taşıyan bu yapı, nehrin en gür aktığı noktaya kurulmuştu. Kanal tamamlandığında su verildi ancak, daha ilk akışta sular seddi aşıp bendi yerle bir etti. Yakındaki mülkler ve tarlalar kısa sürede sular altında kaldı.

Üstelik bu olay, kuraklığın ve ekonomik sıkıntıların hüküm sürdüğü bir yılda meydana gelince mühendislik hatası Ziya Paşa'ya pahalıya mal oldu. Zarar gören halkın Paşa'ya duyduğu hoşnutsuzluk daha da artmıştı.

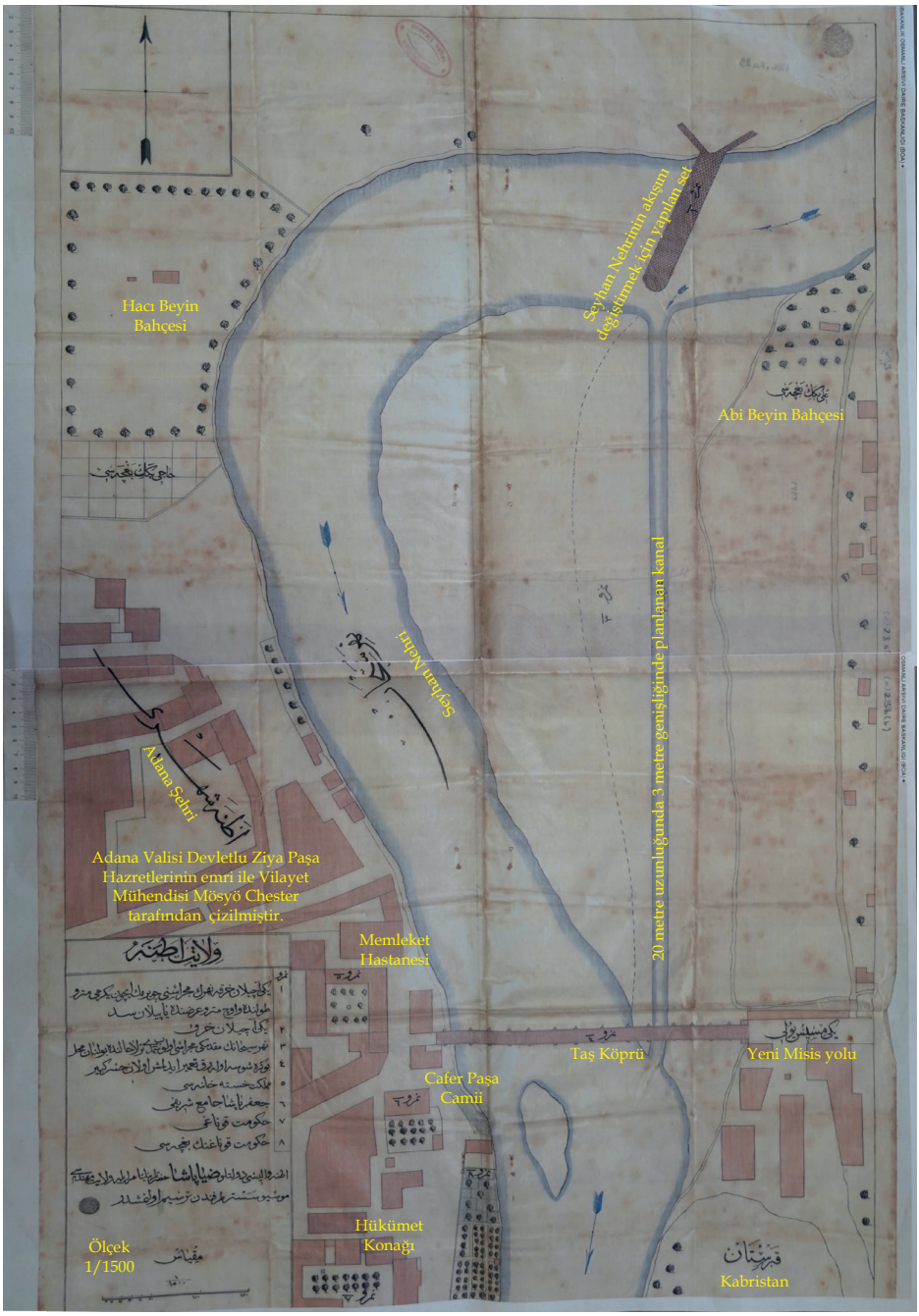

Ziya Paşa'nın vilayet mühendisi Mösyö Chester'e çizdirdiği bent ve set projesi.

Mehmet Nazım Paşa Adana'da

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği'nde altı ay geride kalmıştı. Bu süre içinde Belediye Başkanı Kirkor Ağa'nın yerine Artin Ağa, nam-ı diğer Sinyor Artin göreve gelmişti. Ziya Paşa'nın uyumlu çalıştığı Kirkor Ağa döneminde dar sokaklar genişlemiş, Tepebağ ve çevresine sıra sıra Arnavut kaldırımları döşenmiş, çarşıdaki dükkânların çehresi yenilenmiş, şehirdeki ticari hayat az da olsa canlanmıştı. Ancak Paşa'nın kurallara uymayanlara ve muhalefete karşı takındığı sert tavır yüzünden düşmanları da hayli artmıştı.

Sağlık durumunun bozulmasıyla keyfi kaçmış, bu huzursuzluk onu biraz daha hırçınlaştırmıştı. Uzun boylu, beyaz tenli, sarışın ve kır sakallı; etkili bakışlarıyla karşısındakini âdeta yönetimine alan bir mizaca sahipti. Bu sert ve saygın duruş, eleştirilerin çoğunun yüzüne değil, arkasından yapılmasına yol açıyordu. Kimse onun karşısında kolay kolay konuşmaya cesaret edemiyordu.

Bu günlerde Ziya Paşa, eski dostu Mehmet Nazım Paşa'ya bir mektup yazdı. Ondan Adana Vilayeti'ne mektupçu olarak tayinini talep etti. Çok geçmeden, 7 Kasım 1878'de Mehmet Nazım Paşa, Adana Vilayeti mektupçusu, yani yazı işleri müdürü olarak şehre geldi.

Nazım Paşa, Adana'ya gelişinin daha ilk ayında, vilayet dahilindeki memurlar arasında görevini kötüye kullanan, kişisel çıkar sağlayan ve rüşvet alan bir şebeke tespit etti. Yaptığı soruşturmalar sonucunda defterdar başta olmak üzere mühürdar, muhasebe mümeyyizi, vergi müdürü ve eşraftan bazı kişilerin birlikte hareket ettiklerini öğrendi. Vergiler yüzünden bunalan halkın bir de rüşvet çarkının altında ezildiğini gören Nazım Paşa, durumu Ziya Paşa ile paylaştı. Ziya Paşa, çoktandır sezdiği bu bozulmanın şimdi belgeleriyle önüne serilmesi üzerine izlenimlerinde yanılmadığını anladı ve o günden sonra hem maiyetine hem de tüm vilayet teşkilatına karşı daha da sertleşti.

Mehmet Nazım Paşa'nın gelişinden sonra Ziya Paşa'nın içi bir nebze rahatlamıştı. Kendini daha emniyette hissediyor, bu güven duygusu vilayet konağındaki geceleri de değiştiriyordu. Artık hemen her akşam toplantılar yapılıyor; edebî sohbetler, devlet meseleleri üzerine istişareler ve siyaset konuşulan uzun meclisler düzenleniyordu. Adana'nın kaderi, konağın yüksek tavanlı odalarında gece yarılarına kadar süren bu konuşmalarda şekilleniyordu.

Ziya Paşa Taşköprü'de

Ziya Paşa'nın şehirde en sık kullandığı güzergâh, Vilayet Konağı ile Taşköprü arasındaki kısa ama tarih kokan yoldu. Toroslardan inip ovayı boydan boya geçen Seyhan'ın iki yakasını bir araya getiren en heybetli yapı, insan elinin kadim bir mucizesi olan Taşköprü'ydü. Roma İmparatoru Hadrianus tarafından yaptırıldığı, Justinianus döneminde tamir ettirildiği bilinen bu köprü artık hayli yaşlanmıştı. Ziya Paşa, her geçişinde kendisini ona benzetmekten kendini alamıyordu. Suriye Valiliği döneminde yakalandığı verem hastalığını, sonra iyi bir beslenme ve temiz havayla nasıl ayağa kalktığını hatırlıyor; *"Acaba Taşköprü de iyi bir bakımla yeniden canlanır mı?"* diye düşünüyordu.

Korkulukları olmadığı için üzerinden geçerken hayvanını suya düşürenlerin, korkuyla yol alanların şikâyetleri gün geçtikçe artmıştı. Taşköprü'nün neredeyse yıkılacakmış gibi görünen hâli, Ziya Paşa'nın zihnini kurcalayan yeni bir derde dönüşmüştü. Yaklaşık 400 arşın uzunluğunda (272 metre) ve 22 kemerli bu görkemli yapı, bozulmuş kaldırımları, çamur ve kütükle dolmuş gözleri, en ufak bir korkuluk ya da destekten yoksun hâliyle kaderine terk edilmişti. Ziya Paşa, vilayet erkânına ve ilgili memurlara her zamanki sert uyarılarını yaptıktan sonra, Mektupçu Nazım Paşa'yı da mesul tutarak Taşköprü'de derhâl onarıma başlanmasını emretti.

Paşa'nın bu kararlı tavrı sonrası çalışmalar kısa sürede başladı. Köprünün tüm kaldırımları yenilendi, kemerlerin içindeki çamur ve birikintiler temizlendi, iki yanına balık sırtı biçiminde sağlam duvarlar örüldü. Artık köprü sapasağlamdı. Uzun süre boyunca, köprüden düşerek telef olan insan ya da hayvan haberlerine yer veren Seyhan Vilayet Gazetesi, onarım sonrasında bu tür kazalara dair tek satır bile yazmadı.

Ziya Paşa tarafından kaleme alınan kitabe, köprünün üzerine yerleştirildi. Bugün Adana Müzesi'nde bulunan bu kitabe hem yapılan işi hem de dönemin ruhunu kelimelere kazıyor:

"Dünya şahlar şahı (padişahı) Abdülhamid'in adaletli çağında,
Bu yurdun her yanının bereket bulması ve ilerlemesi muhakkaktır.
Yüce gönüllü Ziya Paşa'nın bu büyük hayır eseri,
Cihanı kuran sultanın adını tüm dünyada hürmet ve saygıyla andırır.
O çalışkan, gayretli vali başladı köprüyü onarmaya,
Neredeyse yıkılacakken bu köprü her yanıyla,
Tamamlanınca eseri, Mektupçu Nazım düştü şu tarih mısraını:
Ziya Paşa yeniden yaptı Seyhan'ın güzel köprüsünü."

"Şehinşâh-ı cihân Abdülhamîd'in adlinde,
Mukarrerdir, bu mülkün her tarafda feyz ü umrânı.
Ziyâ Paşâ-yı âlî-himmetin bu hayr-ı vâlâsı,
Cihanda andırır ta'zîm ile nâm-ı cihân-bânı.
O vâli-yi himem-perdâz ikdâm etdi ta'mîre,
Harâba mâil olmuşken bu cisrin cümle erkânı,
Didi itmâmına Mektupçu Nâzım cevherîn târih:
Ziyâ Paşa yeniden yaptı zîba cisr-i Seyhân'ı."

Ziya Paşa Misis Köprüsü'nde

1832 yılıydı. Kavalalı İbrahim Paşa, Adana'yı işgal etmişti. Henüz fotoğraf icat edilmemişti ancak Kavalalı'nın yanında özel bir gravür sanatçısı bulunuyordu. Orta Doğu'yu karış karış dolaşan İngiliz gravürcü William Henry Bartlett, bu yolculuk sırasında Misis Köprüsü'nü resmetmişti. Çizimde heybetli köprünün hâli içler acısıydı. Orta kemerlerinden ikisi yıkılmış, çöken bölümler ağaç kütükleriyle, iptidai yöntemlerle ayakta tutulmaya çalışılmıştı. Sil baştan onarıma muhtaçtı. Misis Köprüsü, Ziya Paşa'nın Adana valiliğine kadar bu hâliyle varlığını sürdürmüştü.

O dönemde Muhacirun nahiyesi olarak anılan Ceyhan ile Adana arasında yer alan Misis Köprüsü, Lokman Hekim efsanesiyle birlikte anılıyordu. Asırlar boyunca dilden dile aktarılan rivayete göre Lokman Hekim, ölümsüzlük ilacını bulmuş ancak yazdığı reçeteyi bu köprüden geçerken Ceyhan Nehri'ne düşürmüştü. Köprü yalnızca bir efsanenin mekânı değildi; aynı zamanda Suriye ve Irak'a uzanan ana geçiş güzergâhıydı. Hac kafileleri de bu yolu kullanıyordu. Ortası ahşapla tutturulmuş bir köprünün bu hâlde ayakta durması, Osmanlı Devleti için ciddi bir itibar kaybıydı.

Taşköprü'nün onarımı şehirde sevinçle karşılanmıştı. Ancak Misis Köprüsü'nün durumu hâlâ içler acısıydı. Ziya Paşa, Misis'e gidip köprüyü yerinde gördüğünde tereddüt etmedi. Derhâl emir verdi ve onarım çalışmaları başlatıldı. Kısa süre içinde Misis Köprüsü de dönemdaşı Taşköprü gibi, Ziya Paşa'nın gayreti sayesinde yıkılmaktan kurtarıldı.

Kavalalı İbrahim Paşa'nın Adana'yı işgal ettiği yıllarda, ünlü gravür sanatçısı

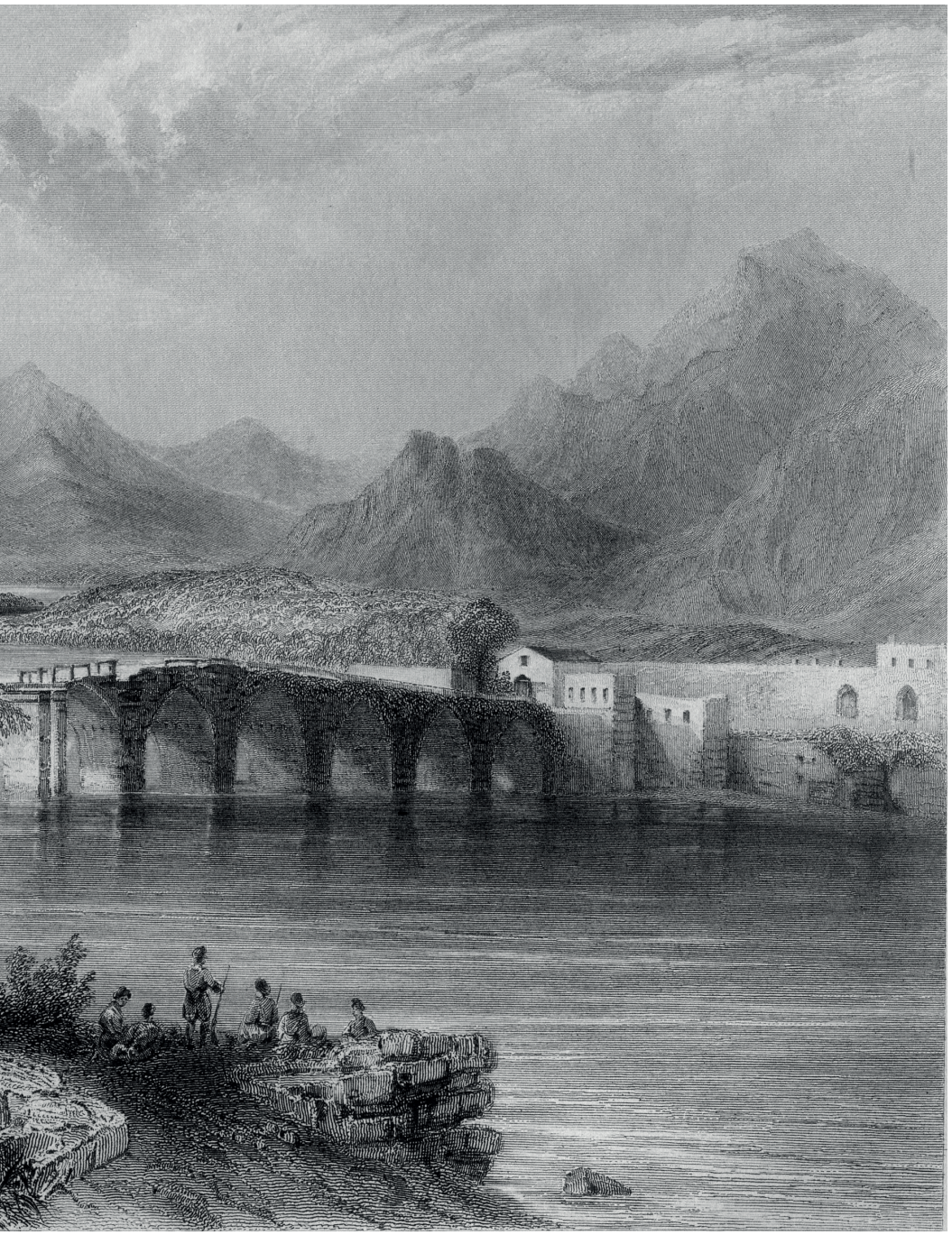

Bartlett'in çizdiği; köprü ortasının ahşapla tadil edilmiş hâlini gösteren Misis Köprüsü.

Ziya Paşa'nın Karataş Şosesi Projesine Engel Çıkaran Mezarlık!

Bab-ı Âli'ye en fazla rapor gönderen valilerden biri Ziya Paşa'ydı. Adana ve çevresinin sosyal ve ekonomik çehresini değiştirmek için vilayet imkânlarıyla hayata geçirilmesi mümkün projeleri bir bir kaleme alır, Payitaht'a sunardı. İzin almayı da kaynak bulmayı da bilirdi; bu işlerde mahirdi.

Adana'dan Mersin'e sevk edilecek buğday, arpa ve pamuk gibi emtianın daha düşük maliyetle üretilmesi ve ihraç edilebilmesi için Karataş İskelesi'nin kullanılması gündeme geldi. Bunun yolu ise Adana–Karataş şosesinin açılmasından geçiyordu. Ziya Paşa, Taşköprü'nün Karşıyaka mevkisinden başlayacak yol çalışmasını başlattığında şehirde âdeta yer yerinden oynadı.

Adana eşrafı akın akın vilayete koştu. Ziya Paşa'yla görüşmek isteyenler vilayet konağının önünde kuyruk oluşturdu. İçeri girip söz alanların tamamı, sanki aralarında anlaşmışçasına aynı cümleyi kuruyordu:

"Vali Hazretleri… Bu gece babamı rüyamda gördüm. Mezar taşları havada uçuşuyordu. Babam, 'Mezarımı kaldırtma! Beni yerimden ettirme!' diye feryat ediyordu."

Ziya Paşa önce söylenenleri anlamaya çalıştı. Ardından meselenin özü ortaya çıktı. Yapılması planlanan Adana–Karataş şosesinin güzergâhı üzerinde bir mezarlık bulunuyordu. Yol, mezarlığın tam içinden geçiyor; inşaat, kabirlerin bir bölümünü ortadan kaldırmayı gerektiriyordu. Bu durum çalışmaları bir süre aksattı. Ancak hizmetten vazgeçilmedi. Yola denk gelen mezarlar başka bir alana nakledildi ve böylece dönemin en önemli ulaşım hatlarından biri olan Karataş yolu açılmış oldu.

Ziya Paşa, Karataş yolunu açtırırken önemli engellerden biri mezarlığın taşınmasıyla aşıldı. Dönemin mevkisini yansıtan bir gravür.

Ziya Paşa, Çamurdanzade ve Sırkıntızade Hacı Mustafalarla Millet Bahçesi'nde

Birinci Meşrutiyet'in ilanının ardından, 1877 yılında yapılan ilk Osmanlı Meclis seçimlerinde; Kozan, İçel ve Payas sancaklarından oluşan Adana Vilayeti'ni temsilen seçilen isimlerden biri de Çamurdanzade Hoca Mustafa Efendi'ydi. Görevi gereği İstanbul'da bulunuyordu ancak bir vesileyle Adana'ya gelmişti. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Çamurdanzade, adaşı ve sınıf arkadaşı olan Sırkıntızade Hacı Mustafa Efendi'yi ziyaret etmeyi düşündü. Sırkıntızade, Adana'da mahkeme reisiydi.

Önce evine gitti, bulamadı. Ardından mahkeme binasına uğradı; orada da yoktu. Mahkeme kaleminden, Sırkıntızade Hacı Mustafa Efendi'nin Vilayet Konağı avlusundaki millet bahçesinde oturduğunu öğrendi.

Çamurdanzade Mustafa Efendi bahçeye girdiğinde, kahve içmekte olan Sırkıntızade Mustafa Efendi ile Vali Ziya Paşa'yı gördü. Selam verdi. Teşrifatçının getirdiği sandalyeye oturdu. Sırkıntızade Mustafa, arkadaşını büyük bir hürmetle karşıladı, hasretini dile getiren bir yığın söz söyledi. Ancak Ziya Paşa başından beri mesafeli duruyordu. İki arkadaşın sohbetine fazla katılmadı. Bir süre sessiz kaldı ama sonunda kendini tutamadı. Çamurdanzade Mustafa'ya dönerek sitemle konuştu:

"Mustafa Efendi! Kozanoğlu geldiği vakit Kilgen Çayı'na kadar gitmiştiniz. Ben geleli altı ay oldu. Lakin bir gün dahi beni ziyaret etmek, 'Hayırlı olsun,' demek aklınıza gelmedi."

Ziya Paşa'dan böylesi bir çıkış beklemeyen ancak bu tür yüzleşmelere her daim hazırlıklı olan Çamurdanzade Hacı Mustafa Efendi, sesini biraz yükselterek ve sitemkâr bir edayla karşılık verdi:

"Zat-ı âlîniz yurt dışında sürünürken, kurtulmanız için kellesini koltuğuna alarak çalışanların başında karşınızdaki Mustafa vardı, Vali Hazretleri."

Bu cevap karşısında Ziya Paşa bir an ne yapacağını şaşırdı. Beklemediği bir hatırlatmaydı bu. Kısa sürede toparlandı; üzüntüsünü ve mahcubiyetini dile getirdi. Çamurdanzade haklıydı.

Kalkmaya yakın, Ziya Paşa Mahkeme Reisi Sırkıntızade Mustafa'yı kenara çekti. Sessizce Çamurdanzade Mustafa'nın genel durumu hakkında bilgi aldı. Sırkıntızade Mustafa, adaşı olan Çamurdanzade'nin eli açık, cömert bir insan olduğunu; gör-

düğü her fakire yardım ettiğini, kimi zaman bu uğurda cebindeki son parayı bile verdiğini anlattı. Bunun üzerine Ziya Paşa, Çamurdanzade Hacı Mustafa'ya hissettirmeden, Sırkıntızade aracılığıyla bir kese altın gönderdi.

İki Mustafa Efendi birlikte eve dönerken bu meseleyi aralarında mütalaa ettiler. Sırkıntızade, adaşına dönüp:

"Ne yaptın yahu! Ziya Paşa'yı fena hâlde utandırdın," dedi.

Çamurdanzade Mustafa ise sakin bir sesle karşılık verdi:

"Ben İstanbul'dayken Ziya Paşa, Namık Kemal ve arkadaşları Avrupa'ya kaçmış; Paris ve Londra'da bulunuyorlardı. Biz onların kurtulması için gizli bir cemiyet kurmuş, mücadele ediyorduk. Padişaha tehdit mektupları yolluyor, yönetime karşı direniyorduk. O günlerde kimse kimseye güvenemediği için sana dahi haber veremedim. Ancak Ziya Paşa ve arkadaşları, bu cemiyetin varlığından ve çalışmalarından haberdardı. İşte o gizli cemiyetin reisi bendim."

Sultan Abdülhamid, Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlarının yurda dönüşünün ardından, 23 Aralık 1876'da Birinci Meşrutiyet ilan edilmiş; 1877 yılında Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmıştı. Adana Vilayeti'ni temsilen Çamurdanzade Hoca Mustafa Efendi'nin yanı sıra Musabalıoğlu Kazım Bey ve Bızdıkoğlu Kirkor Efendi mebus seçilmişlerdi. Ziya Paşa ve arkadaşlarını sürgünden kurtarmak için kurulan o gizli cemiyetin başında ise meşhur Çamurdanzade Hoca Mustafa Efendi bulunuyordu.

Ziya Paşa Tavla Partisi'nde!

1800'lü yılların son çeyreğinde Adana'da olduğu gibi Mersin, Tarsus ve Silifke kazalarında da kahvehaneler, gazinolar ve çay bahçeleri vardı. Buralarda şehrin, ülkenin, hatta dünyanın nabzı tutulurdu. Çay demlenir, kahve ağır ağır pişer, nargileler fokurdayarak sohbetlere eşlik ederdi. Bu mekânlarda dama, tavla ve dokuztaş oynanırdı. Geçmişi milattan önceye uzanan dokuztaş, sadece bir oyun değil, sabırla aklın sınandığı bir meydandı. Kahvehaneler aynı zamanda İstanbul'dan, hatta kimi zaman Avrupa'dan gelen gazetelerin elden ele dolaştığı; kitapların, risalelerin sessizce okunduğu yerlerdi.

Ziya Paşa'nın Mersin'de en sık uğradığı mekânlardan biri, deniz kıyısındaki kıraathaneydi. Boydan boya cam olan cephesine Akdeniz'in dalgaları vurur, içeriye tuzlu bir serinlik dolardı. Paşa burada dinlenir, zihnini dağıtır, en çok da büyük bir tutkuyla tavla oynardı. Kıraathanenin müdavimleri arasında tüccarlar, memurlar, konsoloslar, esnaf ve her meslekten insan bulunur; zar sesleri, denizin uğultusuna karışırdı.

Anlatıldığına göre Ziya Paşa tavlaya her defasında büyük bir keyifle başlar fakat oyunu çoğu zaman hiddetle tamamlardı. Şanssızlık mıydı yoksa kaderin ince bir cilvesi mi bilinmez; Paşa'nın zarları çoğunlukla iki-bir, yani dü-yek gelirdi. Buna karşılık rakibinin zarları nedense sık sık beş-beş, dü-beş düşerdi.

Yaratılıştan sinirli olan Paşa bu duruma fena hâlde içerler, öfkesini bastıramadığı anlarda ölçüyü kaçırarak intikamını zarlardan almak isterdi. Avcundaki zarları kıraathanenin ortasında duran süs havuzuna fırlattığı çok olurdu. Bir süre sonra hiddeti diner, zarları geri almak için havuza eğilirdi. Fakat her defasında suyun dibinde duran zarların yine dü-yek olduğunu görünce kendini tutamaz, sesini yükseltirdi:

"Bakın şu domuzların şu domuza ettiği inat ve ısrara!"

Ziya Paşa'nın Mersin'de en sık uğradığı mekân, Mersin İskelesi'ndeki kıraathaneydi. Bu kıraathaneden deniz görüntüsü…

Mersin İskelesi'nin Suyu Ziya Paşa'dan

Deniz ticaretindeki son gelişmeler ve coğrafi koşullar, Tarsus İskelesi'nin eski etkinliğini büyük ölçüde azaltmıştı. Buna karşılık 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz ticaret hacmini istikrarlı biçimde artıran Mersin İskelesi, şehrin modernleşmesinin başlıca lokomotifi hâline gelmişti. Ancak, yabancı tüccarların çevresinde ofisler açtığı, ahşap olmasına rağmen dönemin şartlarına göre hayli modern inşa edilmiş Mersin İskelesi'nin göz ardı edilemeyecek ciddi bir sorunu vardı.

İskelede tatlı suya ulaşmak mümkün değildi. Bu durum, yükleme ve boşaltma yapan gemiler için içme suyu temininde büyük güçlükler yaratıyor, yolcuları da susuzlukla baş başa bırakıyordu. Yıllar boyunca bu mesele konuşulmuş, çözüm üzerine fikirler üretilmiş ancak somut ve kalıcı bir adım atılamamıştı.

Ziya Paşa, iskeleden yarım saat mesafedeki tatlı suyun, türlü zorluklara rağmen iskeleye getirilmesini sağladı. Onun ısrarlı takibi ve gayretiyle Mersin İskelesi gürül gürül akan iki çeşmeye kavuştu. Bu çeşmeler yalnızca gemilerin ve yolcuların susuzluğunu gidermedi. Aynı zamanda Mersin'in ticaret hayatına ve şehir kimliğine de yeni bir nefes verdi.

Ziya Paşa Mavromati Ailesiyle Karşı Karşıya Geldi

Konstantin Mavromati, Mersin'in yalnızca en zengin adamlarından biri değil, aynı zamanda en çok konuşulan ismiydi. Bankerlikten emlakçılığa, sigortacılıktan taşımacılığa, tarımdan ithalat ve ihracata kadar elinin değmediği iş yoktu. Limanla han arasında kurduğu düzen, onu sıradan bir tüccarın çok ötesine taşımıştı. İspanya'nın Mersin Konsolos Vekili sıfatını taşıyordu. Fakat diğer gayrimüslimlerden farklı olarak Osmanlı tebaasıydı.

Ermenilerle olduğu kadar Rum ve Katolik cemaatleriyle de yakın ilişkiler içindeydi. Kızını Alman Konsolos Vekili Christmann'la evlendirmiş, böylece yalnız ticarette değil, diplomaside de kök salmıştı. Baf'tan Mersin'e uzanan yolculuğu, onu Akdeniz'in bu kıyısında âdeta yerleşik bir hanedan hâline getirmişti. Üç kız, beş erkek çocuk sahibiydi. Arkasında uzayıp giden bir servetin içerisinde fabrikalar, binalar, okullar, kiliseler, bankalar ve gemiler vardı. Efrenk Deresi üzerinde yetmiş beş beygir gücünde bir su değirmeni vardı. Tarsus'ta gizlice yaptırdığı camileri ise herkes bilirdi ama kendisi bu konunun bilinmesini istemezdi.

Seveni çoktu, sevmeyeni daha da fazla. Sevmeyenler ona kısaca *"Mavro"* derdi. Adana eşrafıyla ilişkileri dengeliydi ancak vilayet makamıyla bir türlü aynı dili tutturamamıştı. Ziya Paşa'yla yıldızları daha ilk günden barışmamıştı. Paşa, Mavromati'nin kudretini, Mavromati de Paşa'nın tavizsizliğini biliyordu.

Mersin'de kızı için yaptırdığı üç katlı muhteşem ev, denize bakan cephesiyle şehrin en gösterişli yapılarından biriydi. Rivayet o ki Mavromati Mersin'e her giriş çıkışında kiliselerin çanları onun için çalardı. Oğlu Hacı Hristo'nun Rusya Konsolos Vekili olması da ailenin nüfuzunu daha da perçinlemişti. Mavromatiler, her yönüyle bölgenin en güçlü ve en dikkat çekici ailesiydi.

Bir gün, İstanbul'dan Mersin'e uzanan bir haber geldi. Padişah'ın annesi Valide Sultan, Mersin'de deniz kenarında bulunan vakıf arazilerinden birini satmaya karar vermişti. Evkaf İdaresi, arsa hâlindeki bu kıymetli emlak için satış işlemlerini başlattı.

Mersin'deki Türk ahaliye haber salındı. Ne var ki kimse talip olmadı. Sebebi açıktı. Satış, altın para üzerinden yapılacaktı. O kadar altını bir araya getirebilecek kimse yoktu.

Ziya Paşa devreye girdi. Bu arazinin Adana, Mersin ya da Tarsus'tan yerli birinin eline geçmesini arzu ediyordu. Ancak sonuç değişmedi. Talip çıkmayınca gözler,

kaçınılmaz olarak Mersin'in en zengin ailesine çevrildi. Valide Sultan'ın emlakına tek talip Mavromati Ailesi'ydi.

Bu ihtimal, Ziya Paşa'nın içini kemirdi. Mersin'in en şerefli, en değerli yerinde, denizin kıyısındaki bir vakıf arazisinin gayrimüslim bir ailenin mülküne dönüşmesini içine sindiremedi. Kalemi eline aldı ve durumu Valide Sultan'a uzun bir mektupla arz etti. Yerli halkın, satışın altın üzerinden yapılması sebebiyle müzayedeye katılamadığını, kâime ile maaş alan memurların ve halkın bu şartlarda çaresiz kaldığını açıkça yazdı.

Valide Sultan'ın cevabı kısa ama dikkat çekiciydi:

"Öyleyse siz alın."

Ziya Paşa bu teklif karşısında duraksadı. Maaşını kâime adı verilen kâğıt para ile aldığını, bu paranın enflasyon sebebiyle hızla değer kaybettiğini, elinde altın bulunmadığını belirtti. İçinde bulunduğu sıkıntıyı saklamadı, teveccüh için teşekkür etti ama alamayacağını ifade etti.

Cevap ikinci kez geldi.

Bu kez daha kesin, daha buyurgandı:

"Evkaf İdaresine yazdım. Araziyi size versinler. Bedelini kâğıt para ile ve taksitle ödersiniz. Zararı yoktur."

Artık geri dönüş yoktu. En üst makamdan gelen bir lütfu reddetmek nezaketsizlik sayılırdı. Ziya Paşa, istemeden de olsa mülkü kabul etti. Ancak tapuyu üzerine almadan, emlakı derhâl satışa çıkardı. Şartları uygun olan bir yerli alıcı bulunsun istiyordu.

Yine kimse çıkmadı. Ziya Paşa'nın ömrü vefa etmedi. Ölmeden hemen önce bu mülkü kızı Seniha'ya intikal ettirdi. Paşa'nın vefatından sonra, damadı Hamdi Paşa bu arazi üzerine bir bina yaptırdı. Adı, kendiliğinden konuldu*: "Ziya Paşa Oteli."* Yıllar içinde bina gazino olarak da kullanıldı ve halk arasında *"Ziya Paşa Gazinosu"* diye anılmaya başladı.

Mersin'in denize bakan o şerefli yerinde, bir arsa, bir devrin iktisadını, siyasî dengelerini ve bir valinin vicdan muhasebesini sessizce anlatmaya devam etti.

Ziya Paşa'nın Adana'nın Eğitim ve Öğretimine Katkıları

Osmanlı Devleti'nde bugünkü adıyla Millî Eğitim Bakanlığı olan *"Maarif-i Umûmiyye Nezareti"*, 17 Mart 1857'de kuruldu. Ancak bu merkezî teşkilatın Adana'da kurumsal bir karşılık bulabilmesi için yılların geçmesi gerekecekti. Şehirde maarif işlerini düzenlemek üzere *"Vilayet Islahhane Komisyonu"*nun teşkil edilmesi ancak 1872 yılında mümkün olabildi.

Ziya Paşa'nın Adana Valiliği döneminde şehirde ortaokul seviyesinde eğitim veren Rüşdiye Mektebi açıldı. Paşa'nın İstanbul Hükûmeti'ne gönderdiği raporların büyük bir bölümü, okul ihtiyacına ve eğitimci talebine ayrılmıştı. Adana merkezinde Rüşdiye Mektebi'nin yanı sıra Birinci Numune Mektebi ile İkinci Numune Mektebi de faaliyete geçti. Bu dönem, Adana'da eğitimin modernleşmesi bakımından bir dönüm noktasıydı. Ardı ardına açılan yeni okullar, şehrin eğitim ufkunu genişletmeye başlamıştı.

1877, 1879 ve 1880 yıllarına ait Adana salnameleri, Ziya Paşa'nın eğitim alanındaki gayretlerini açık biçimde ortaya koyar. 1877 yılı Adana Salnamesi'nde Maarif Komisyonu Başkanlığı görevini, aynı zamanda müftü olan Mehmet Sadık Efendi yürütüyordu. Ancak Ziya Paşa'nın valiliği sırasında bu yapı değişti, maarif idaresinde öğretmenlerin ağırlığı giderek arttı. Nitekim 1880 yılına gelindiğinde öğretmen ve öğrenci sayısında dikkat çekici bir artış yaşandı. Bir önceki yıl dört olan öğretmen sayısı on altıya yükselirken, öğrenci sayısı da 161'den 177'ye çıktı.

Rüşdiye Mektebi, Birinci Numune Mektebi ve İkinci Numune Mektebi'nde eğitim hedefleri açık ve net biçimde belirlenmişti. Salnamenin *"Mektepler"* bölümünde bu hedefler şu sözlerle ifade edilecekti:

"Bu mekteplerde bulunan çocuklarda dört ay içinde gazete okutma ve yazı yazdırmayı hedefleyen yeni usul uygulanmakta olup, neticeleri her geçen gün zahir olmaktadır. Muallim efendiler söz konusu usulü tamamen talim ettikten sonra, bağlı yerlerde açılacak numune mekteplerine gönderilerek fevkalade kolaylık herkese duyurulacaktır."

Ziya Paşa için maarif, yalnızca mektep binası yapmak ya da birkaç muallim tayin etmekten ibaret değildi. Ona göre cehalet, devletin en sinsi düşmanıydı ve bu düşman top ve tüfekle değil, sabırla ve ilimle yenilirdi. Devleti ayakta tutacak olan, kılıçtan

önce kalem; nizamiye kışlalarından önce mekteplerdi. Bu düşünce, onun gençlik yıllarından beri zihninde taşıdığı ve Namık Kemal'le paylaştığı müşterek bir fikirdi.

Paris ve Londra günlerinde şekillenen bu anlayış, Ziya Paşa'nın idareciliğinde somut karşılık buldu. Adana'da açılan her mektep, onun gözünde yalnızca çocukların değil, devletin de terbiye edildiği bir ocaktı. Bu yüzden İstanbul'a gönderdiği raporlarda okul talebi, muallim ihtiyacı ve yeni öğretim usulleri daima ilk sıralarda yer aldı. Paşa, eğitimin yalnızca seçkin bir zümreye değil, toplumun tamamına yayılması gerektiğine inanıyordu.

Rüşdiye ve Numune mekteplerinde uygulanan yeni usuller, bu zihniyetin tezahürüydü. Çocukların kısa sürede gazete okuyup yazı yazabilecek seviyeye gelmesini hedefleyen yöntemler, yalnızca okuma yazma öğretmeyi değil, dünyayı takip edebilen, fikir yürütebilen bir nesil yetiştirmeyi amaçlıyordu. Gazeteler, Ziya Paşa için haber kâğıtları değil, hür düşüncenin taşıyıcılarıydı.

Namık Kemal'le yolları ayrılmış olsa da fikirleri ayrılmamıştı. Hürriyet, adalet ve maarif, her ikisinin de zihninde birbirine sıkı sıkıya bağlı kavramlardı. Ziya Paşa, Adana'da açtırdığı her mekteple, bir bakıma bu ortak fikrî mirası taşraya taşıyordu. Merkezde filizlenen düşünceler vilayetlerde kök salmadıkça devletin kurtulamayacağını biliyordu.

Bu yüzden Ziya Paşa'nın Adana, Kozan ve Tarsus'ta başlattığı eğitim hamlesi, rakamlardan ibaret değildi. Artan öğretmen ve öğrenci sayılarının ardında, devleti geleceğe taşıyacak bir zihniyet dönüşümü yatıyordu. Mektepler çoğaldıkça yalnızca okuma yazma bilen çocuklar değil, düşünen, sorgulayan ve devletine başka bir gözle bakan bir nesil yetişmeye başlamıştı.

Ziya Paşa'nın Adana'daki Kültür, Sanat ve Edebiyat Sohbetleri

Ziya Paşa, iş yaparken, resmî ilişkilerinde ve yanında çalışanlara karşı oldukça ciddi bir tutum sergilerdi. Ancak, özel hayatına dâhil ettiği kişilere, evine girip çıkanlara karşı farklıydı. Burada nezaket, tebessüm, hatta nükte vardı.

Hemen her gece Ziya Paşa'nın konağında toplantı olurdu. Bu buluşmalarda meclisinin havasına göre edebiyattan tasavvufa, siyasetten gündelik hayata her şey konuşulurdu. Toplantı konuklarının yarısı Ziya Paşa'nın sevdikleriyse diğer yarısı Ziya Paşa'yı sevenlerdi.

Paşa, bu toplantılarda yeri geldiğinde Paris ve İstanbul hatıralarını anlatırdı. Herkesin dikkatle dinlediği anlar da bunlar olurdu.

Mektupçu Mehmet Nazım Paşa, bir akşam toplantısında Ziya Paşa'ya macera romanlarıyla ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas'la nasıl tanıştığını bir kez de bu haziruna anlatmasını istedi. Ziya Paşa, mektupçusunu kırmadı. Hadise Nazım Paşa'nın kaleminden hatıralara şöyle geçecekti:

> *"Paris'e geleli çok olmamıştı. Ben bir dakika bile fevt etmeden (fırsatı kaçırmadan) şehrin gezilecek yerlerini gezmiş, görülecek yerlerini görmüş, ibret alınacak yerlerinden ibret almıştım. Şehrin daha yakından, daha içinden bilinmesi için mutlaka Parisli bir bildiğe (tanıdığa) ihtiyaç vardı. Hâlbuki henüz, adama benzer bir Parisli ile teşerrüf edememiştik. Diğer taraftan, Paris'teki edebi muhitlere muarefe etmek (tanışmak) için can atıyordum.*
>
> *İşte, biz, bu hengamede iken, bir gün, oturduğum odanın kapısına vuruldu. Bermutat, (Alışılageldiği gibi) 'Antre…' dedik. Kapı açıldı. İçeriye garson kılıklı bir Fransız girdi. Beni şöyle bir tepeden tırnağa kadar süzdü. Gülümsedi. Sağ elini kalbinin üstüne bastırarak, o zamana kadar görmediğim acayip bir reverans (selam vermek) yaptı. Hiçbir söz söylemeden bana doğru ilerledi. Bir reverans daha yaptı. Sonra, gene hiçbir söz söylemeden, elime şöyle büyükçe kıt'ada bir kart sıkıştırdı.*

Ziya Paşa, Adana'daki sohbetleri edebiyat şölenine dönüştürüyordu. Paşa, bir keresinde ünlü Fransız macera romancısı Alexandre Dumas'la Paris'teki tanışmasını anlatmıştı.

Ben şaşırıp kalmıştım. 'Bu ne iştir?' dememe imkân vermeden, garsona benzer Fransız, geldiği gibi gene aynı reveransları yaparak çekilip gitti.

Karta baktım, üstünde, 'Alexandre Dumas' yazılı. Kartın arkasını çevirdim: Orada da el yazısı ile bir iki satır var. Bu satırlar hâlâ aklımdadır. Zaten kart, bizim evrak-ı perişanın (karmakarışık evrak) arasında mahfuz (gizlenmiş gibi) olacak. Elime düşerse gösteririm. Şimdi, size Alexandre Dumas'ın kartı arkasındaki yazıları, hemen hemen, aynen tercüme edeyim:

'Epey müddettir Paris'te ikamet eden bir Doğu şairinin, Batının garabet-i şuunula imtingah-ı iptila (Batının tuhaflıklarının zorluğunda imtihan edilen) olan garip bir garp şairinin külbe-i ahzanını (gam çekilen kulübe) ziyaret etmemesi insaf mıdır?'

Alexandre Dumas'ın kartı hoşuma gitti doğrusu. Yalnız, neden dolayı bu kartı bana, o acayip, garson kılıklı Fransız'la gönderdiğini bir türlü anlayamadım. Hele, o herifin sağ elini kalbinin üstüne bastırarak bir söz demeden maskaraca reveranslar yapmasına hâlâ aklım ermiyor.

Yalnız, şimdi bazen düşünüyorum da belki diyorum, garson kılıklı Fransız bir şark şairine kart getirdiği için aklınca şark usulü selam verdi. Sonra, şarklıların sükutiliği (sessizliği) de garp âlemince garip bir surette telakki edildiği için herif bize tek söz söylemedi.

Her ne hâl ise, ertesi gün, derhal Alexandre Dumas'ın davetine şitap (koşarak gitmek) ettim. Alexandre Dumas odasının sol köşesinde bir iskemlede oturuyordu. Üstünde ceketi yoktu. Gömleğinin kollarını, dirseklerine kadar sıvamıştı. Göğsü açıktı. Tam şair kıyafetinde idi.

Ben kapının eşiğinden adımımı atar atmaz derhâl ayağa kalktı. Musafaha (selamlaşmak, el sıkışmak) ettik. Bana karşısında yer gösterdi. Oturdum.

Odada bizden başka iki kadın daha vardı. Güzel, şirin kadınlardı. Üstleri başları çok kibar olmakla beraber, hâl ve tavırlarından, gülüşlerinden ve oturuşlarından, Paris'in sanat muhitlerinde dönüp dolaşan hafifmeşrepçe kadınlarından oldukları belliydi.

Alexandre Dumas beni hanımlara takdim etti:

'Hanımlarımı nasıl buluyorsunuz?' dedi. 'Bunlar benim müfekkiremin tuzu biberi, dimağımın gıdasıdır. Güzellikleri kadar akılları da parlak peri-i ilhamlarımdırlar.'

Ben münasip bir lisanla, Alexandre Dumas'ın peri-i ilhamlarına iltifat ettim. Hanımlar memnun gülüştüler.

Birdenbire Alexandre Dumas ağır bir sesle:

'Fransa medeniyetinin son hediyesi, fuhşun tamimidir. Ben bunu ati için fena görüyorum' dedi.

Üstadın bu mütalaası, peri-i ilham hanımları her nedense biraz gücendirir gibi oldu. Dumas da bunun farkına vardı.

'Her ne ise' dedi. 'Paris'i nasıl buldunuz bakalım? Nasıl vakit geçiriyorsunuz?'

'Paris'i daha şöyle dışından dolaştım' dedim. 'Fakat bu uzun süre dolaşma bile, şarkla garp arasındaki medeniyet fasılasının azametini, dehşetini anlamak için kâfi.'

Alexandre Dumas bir lahza düşündü.

'Bizim muazzam mamurelerimiz var. Doğru. Fakat sizin şarklıların da dehşetli şairleriniz var. Muazzam hâkimleriniz var. Bakın, Sadi… Sadi'nin eş'arını beğenir misiniz? Gerçekten hâkim bir şairdir değil mi? Size, onun sevdiğim parçalarından bir iki tanesini okuyayım,' dedi.

Ve güzel, tannan bir sesle, Sadi'den hakikaten vakıfane seçilmiş bir iki parça okudu. Doğrusunu isterseniz, bir Fransız ağzından Farisî şiir dinlemek çok hoş bir şey.

'Evet, Sadi hâkim bir şairdir,' dedim. 'Fakat kanaatimce, ona faik (üstün) olan daha birçok şark şüarası (Şairler) vardır.'

'Doğru,' dedi. 'Şark şuarasının, İran şairlerinin daha musanna (süslü), daha beliğ (sanatlı) şiirleri olabilir. Fakat Sadi gibi, hâkimane mantıkî, ahlâkî âsarı (eserleri) olanlar azdır. Ben bu itibarla Sadi'yi tercih ederim.'

Baktım ki hazrete, İran şuarasının eş'arını, ahvalini anlatmak, mukayeseler yapmak uzun sürecek.

'Evet, Sadi hâkim şairdir,' deyip bu bahsi kestim.

Daha bir saat kadar, Alexandre Dumas ile muhtelif meseleler hakkında görüştük. Bilhassa şark meselesi ve Fransa'nın şarktaki ticareti hususunda müdavele-i efkâr (fikir alışverişinde bulunmak) ettik.

Kendisinden müsaade alıp ayrılırken, sık sık ziyaretlerimi beklediğini söyledi ve beni merdiven başına kadar teşyi (yolcu etmek) etti.

İşte Paris'te Alexandre Dumas ile böyle tanıştık.

Ziya Paşa, Sultan V. Murat ve Sultan Abdülhamid'le Aralarında Geçen Tarihi Olayları Anlatır

Ziya Paşa, payitahtta görev yaptığı dönemin padişahlarıyla ilgili anılarını anlattığı İstanbul'dan bir görüntü.

Kısa süren bahar belki de Adana'nın en güzel mevsimiydi. Vilayet Konağı'nın bahçe duvarını saran hanımeli çiçeği, Ziya Paşa'nın akşam davetlerini âdeta tütsülüyor, sohbetlerin gecenin geç saatlerine kadar taşınmasına destek oluyordu.

Mehmet Nazım Paşa'nın hatıralarında bu sohbetlerin birini daha not ettiği görülür. Ziya Paşa, Sultan V. Murat ve Sultan Abdülhamid'le ilgili hatıralarını aktarıyordu:

> *"Müddet-i hayatımda gayet kısa süren iki memuriyetim vardır. Birisi Sultan Murat zamanında, ötekisi de şimdi Sultan Hamid devrinde. Her ikisini de anlatayım. Dinleyin…"* diye başladı Ziya Paşa.
>
> *"Sultan Murat'ın cülus günü idi. Ben Bab-ı Seraskeri'de Hünkâr dairesinde bulunuyordum. Saray memurlarından bir efendi gelip: 'Zat-ı Şahane sizi görmek istiyor,' dedi.*

Sultan Murat'ın yanına gittim. Beni gayet beşuş (güleç) bir çehre ile kabul etti. 'Sizin ilim ve fazlınızdan yakinen müstefit (yararlanmak) olmak isterim. Bu andan itibaren başkitabet umuruna (işine) bakmanızı tensip (uygun görmek) ettim. Hemen vazifenize başlayınız. Alın şu kâğıtları içerdekilere götürünüz,' dedi.

Bu ani başkâtiplik vazifesinden biraz şaşırır gibi oldum. Fakat hemen Sultan'ın verdiği kâğıtları götürdüm. Akşama kadar bir iki irade daha tebliğ ettim. İyiden iyiye akşam oldu. Artık görülecek iş kalmamış gibiydi. Birdenbire: 'Sizi Hünkâr istiyor,' dediler.

Hemen huzura çıktım. Sultan Murat oldukça çakır keyifti. Beni görür görmez laubali bir eda ile: 'Gel bakalım,' dedi. 'Sana iyi bir haberim var. Seninkileri derhâl getirtiyorum.'

Hünkarın sözlerinden bir şey anlamıyordum doğrusu. O da bunun farkına vardı. Gülerek: 'Hemen git. Sadrazama söyle. Kemal Beyle rüfekasının (arkadaşlarını) gelmeleri için telgraf yazsınlar,' dedi.

Bu iradeye o kadar sevindim ki mutat merasime bile riayet etmeksizin dışarı çıktım. Hemen, geç vakit olmasına rağmen makamında bulunan Sadrazamın yanına çıktım. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa idi. Beni gayet baridane (soğuk) karşıladı: 'Ne istiyorsunuz?' dedi.

Paşanın baridane (soğuk) muamelesine filan kulak asmadan irade-i şahaneyi tebliğ ettim. Rüştü Paşa fena hâlde sinirlendi. Bağırıp çağırmaya başladı. Küplere bindi. Nihayet hiddetini yenemedi, oturduğu yerden kalktı. Bağırarak:

'Efendim, her işimiz bitti de bu mu kaldı? Bu şımarıklar on gün sonra gelirse kıyamet mi kopar? Dünya mı yıkılır? Bu işleri yapan hep sizsiniz… Padişahımıza söyleyecek başka bir şey bulamadınız mı?'

Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın o akşamki hâlini ömrüm oldukça unutamayacağım. Meğerse Rüştü Paşa da bizlerin düşmanı imiş.

Sözü uzatmayayım. Ben de Sadrazama lazım gelen cevapları, oldukça ağır bir lisanla verdim. Ve ertesi günü başkitabetten azlolundum. İşte bu suretle bizim başkitabet yirmi dört saat bile sürmedi.

İkinci garip ve kısa süren memuriyetime gelince…"

Ziya Paşa sustu. Gülerek:

"Nasıl, onu da anlatayım mı?" dedi.

Tabii Paşa'ya hep birden rica ettik.

"Şimdiki Hünkarın cülusunu müteakip, benim riyasetimde Namık Kemal Bey ve sair zevattan mürekkep olmak üzere Tercüme Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil olundu. Mabeyn-i hümayunda cemiyetimizin çalışması için bir daire-i mahsusa tahsis edildi.

Bu cemiyet, Avrupa matbuatında ahval-i şarkiye (Doğunun hâli) ve bilhassa Devlet-i Osmaniye'ye dair neşredilen makaleleri ve mütalaatı tetkik edecekti. Bunların içinden yanlış olanları ve muzır maksatlarla Avrupalılara telkin edilmeleri tashih etmek maksadıyla muhtelif lisanlarda eserler neşredecekti. Herhâlde Devlet-i Osmaniye'nin hariçte propagandasını yapabilecek faydalı bir cemiyet olarak çalışacaktı.

Her şey kararlaştırıldı ve hazırlandı. Cemiyetin birinci içtimaını yaptık. Görülecek işlerin programını ve mesainin taksimini konuşuyorduk. Ben meseleyi etrafıyla izah ettim. Sözü Kemal Bey aldı. O da ilk cümlelerini söylemişti ki, içeriye mabeyn müşiri olan Sait Paşa girdi. Kemal Bey'in sözlerini sonuna kadar dinledi. Ve Kemal Bey sözünü bitirdikten sonra Sait Paşa: 'Padişahın bir iradesi var, onu tebliğ etmeye geldim,' dedi.

Ben bittabi, daha ilk celsemizde böyle bir iradenin ne olabileceğini düşünerek hayret ettim. Rüfeka da (arkadaşlar) bilhassa Kemal Bey de asabileşti.

Sait Paşa'ya, 'Buyurunuz Hazretleri, iradeyi dinliyoruz,' dedik.

Sait Paşa: 'Zat-ı şahane irade buyurdular," dedi. "Suavi Efendi'yi de cemiyetinize almanızı ve kendisiyle teşrik-i mesai etmenizi arzu buyuruyorlar…'

Bu irade hakikaten canımızı sıktı. Suavi Efendi o zamanlar Mekteb-i Sultani (Galatasaray) müdürü idi. Kemal Bey kendisini hiç sevmezdi. Benim ve diğer rüfekanın da Suavi Efendi'yle birlikte çalışmamıza imkân yoktu.

Ben vaziyeti Sait Paşa'ya anlattım. Kemal Bey:

'Bu cahil adamın aramızda hiçbir işi yoktur. Cemiyetimizde kimlerle teşrik-i mesai edeceğimiz bizzat bizim tarafımızdan tayin olunur. Ve bu kararımızı zat-ı

şahane yalnız tasdik eder. Yoksa ilk celseden cemiyetimizin umuruna bu suretle müdahale muvafık olmasa gerek,' dedi.

Rüfekadan birçokları hemen hemen aynı sözlerle Suavi Efendi'yi kabul edemeyeceklerini söylediler. Sait Paşa bizi ikna için epeyce uğraştı. Nihayet kat'i bir sesle:

'Cemiyetinize tebliğ edilen birinci iradenin reddi münasip değildir. Hükm-i irade infaz olunsun, cemiyetin mütalaası arz edilsin," dedi. Fakat biz de aynı kat'iyetle Suavi Efendi'yi kabul edemeyeceğimizi tekrar ettik.

Sait Paşa gitti. Kemal Bey çok heyecanlı idi. Aradan yarım saat geçti. Sait Paşa tekrar geldi:

'Bugünkü içtimaınız bu kadar olacak. Atide (gelecekte) içtimalar için haber verilecektir,' dedi. Çekilip gitti.

Biz de dağıldık. Böylelikle Tercüme Cemiyeti için ilk içtimaını akdettiği gün perişan oldu. Bir daha toplanmadı…

İşte ikinci garip memuriyetim budur. Bu da yirmi dört saat bile sürmemiştir."

Ziya Paşa'nın bu hatırası mecliste bulunanları acı acı düşündürdü. Bir müddet sustu. Ziya Paşa tekrar söze başlayarak:

"Zaten," dedi, "Abdülhamid Han ile yıldızımız daha ilk cülusunda barışmamıştı. Cülusu takarrür ettiği sıralarda Damat Mahmut Paşa vasıtasıyla cülus hattı bana yazdırılmıştı. Fakat benim yazdığım hat beğenilmedi. Ve böyle şeyleri daha iyi yazan Sadr-ı sabık Sait Paşa'ya yazdırıldı idi."

Ziya Paşa'yı Şikâyet Edenler Kumpanyası

Şahsi çıkarlarına ters düştüğü için Ziya Paşa'nın uygulamalarından, aldığı kararlardan ve yönetim anlayışından rahatsız olan kişi ve kurumlar, deyim yerindeyse bir araya gelerek bir cephe oluşturmuştu. Şehir içinde, farklı çevrelerden gelen küçük gruplar; birbirini kollayan, birbirini besleyen bir düzene dönüşmüş, Ziya Paşa'yı hedef alan ortak bir ses hâline gelmişlerdi. Sonradan herkesin diline dolanacak isimle, bu cephe *"Ziya Paşa'yı Şikâyet Edenler Kumpanyası"*ydı.

Bu kumpanyanın tek bir amacı vardı: "Ziya Paşa'yı Adana Valiliği görevinden uzaklaştırmak."
Şikâyetlerin adresi yalnızca Müsteşarlık, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti ya da Sadaret değildi. Aynı zamanda İstanbul gazeteleri de hedef alınmıştı. Kamuoyu baskısı oluşturmak için imzalı ve imzasız mektuplar hazırlanıyor, vilayette dolaşan her söylenti İstanbul'a servis ediliyordu.

Şikâyet mekanizması yalnızca kâğıt üzerinden işlemiyordu. Mektuplara telgraflar ekleniyor, yabancı konsolosluklar devreye sokuluyordu. Özellikle İngiltere, Amerika ve İran konsolos vekilleri bu süreçte dikkat çekici bir faaliyet içindeydiler. Böylece Ziya Paşa, yalnızca vilayetin içinde değil; devletin merkezinde ve uluslararası bir zeminde de kuşatılmaya çalışılıyordu.

Bu şikâyetler, Ziya Paşa'nın nasıl bir ortamda görev yaptığını göstermesi bakımından da dikkat çekiciydi. Kumpanyanın hem niteliğini hem de niceliğini ortaya koyan belgeler arasında, iki ayrı şikâyet mektubu özellikle öne çıkıyordu.

İlk mektup, Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Tercüme Ofisi'ne hitaben kaleme alınmıştı:

"Hazineye zarar vermeyi ve memleketi tahrip etmeyi zenginleşme aracı olarak kullanan ve kanunu tanımayarak adalet isteyenleri zindanlara attıran, zulmüyle ünlü Ziya Paşa'nın üzücü baskılarına artık dayanacak gücümüz kalmadı. Tekrarlanan şikâyet dilekçelerimize de hükûmet tarafından sonuç verilmediğinden, zavallı halk nereye başvuracaktır? Daha önce belirttiğimiz gibi, esirlikten daha kötü olan perişan durumumuzu açıklamaya hazır

olduğumuz, bedevi tarzındaki zulüm ve tekrarlanan baskıların durdurulması için padişahtan rica etmenizi son kez istiyoruz. Bu sefer de merhamet görmez isek, tüm sorumluluğu hükûmete yükleriz. Bu konuda emir, emir sahibinindir."

Bu mektubun altına atılan imzalar, Adana'nın çok katmanlı yapısını da ele veriyordu:

Adana'dan Mustafa, Lütfi, Veliyüddin, Ömer, Ahmet Budûsî, Kiforak, Mehmet, Corcaki Sava, Mimariyan Bedrûsî ve Delazaryan.

İkinci mektup ise *"İslam Makamı"*na hitaben yazılmıştı ve dili daha da ağırdı:

"Vali Ziya Paşa'nın Avrupa'ya yaptığı haklı yayınlarından dolayı, kendisine tam güven duyulduğuna dayanarak, içinde sakladığı bedevi zalimliğini Adana'da çekinmeden uygulamaktadır. Şikâyet dilekçelerimizin adalet makamınca alındığı haberini aldıktan sonra, zulmünü ve garezini her an iki katına çıkararak nefes almamızı engellemektedir. Bununla birlikte, sunduğumuz dilekçeleri yalanlamak için cahilce ve temelsiz ifadelerle şehrin âlimlerini ve ileri gelenlerini baskı altına alarak, hırsızlık ve benzeri suçlarla itham edilen kişiler aracılığıyla telgraf çektirdiği duyulmaktadır.

Hükûmetin yıkmak için değil, ülkeyi ve milleti onarmak ve yaşatmak için kurulduğu ibret verici bir ders olarak temin edilmiş olsun ve devlet ile millet hakları kaybolmasın diye, adı geçen kişinin zorbalık pençesinden kurtarılmamızı ve kırk yük kuruşluk zararı Babıâli tazmin edeceği için yargılanmamızı arz ederiz. Bu başvuruda haksız ve iftira atan tarafın cezasının verilmesini ve tazminatın ödenmesini devletinizin adaletinden rica ederiz."

Bu dilekçenin altında ise uzun bir liste yer alıyordu:

Duacınız İleri Gelen Hacı Mustafa, Duacınız Mustafa Abdülcelil, Duacınız Osman, Duacınız Ali, Duacınız Lütfi, Esnaf Mehmet, İleri Gelenlerden Ahmet, Duacınız Ömer, Duacınız Mustafa, Esnaf Mehmet, Esnaf Mehmet, Duacınız Veliyüddin, Esnaf Halil, Saygın Kişilerden Yorgaki, Esnaf Mustafa, Esnaf Mehmet, Esnaf Ahmet, Esnaf İbrahim, Esnaf Mustafa, Esnaf Celil, Saygın Simyon, Ekmekçiler Şeyhi, Esnaf İbrahim, Esnaf Yusuf, Keresteciler Şeyhi Hasan, Papaz Yorgi, Panusyan, Onciyon, Ertinyan, Saygın Kifurak, Çemenzade Ahmet, Bedûsî ve Mimarlardan…

Bu imzalar, Ziya Paşa'nın karşısında yalnızca birkaç muhalif değil; çıkarları zedelenmiş geniş bir çevrenin durduğunu açıkça gösteriyordu.

Ziya Paşa Hakkındaki Şikâyetler İstanbul Gazetelerinde Yankılanır!

Ziya Paşa, Adana'ya yalnızca iyi bir şair olarak değil, vatana hizmet fikrini hayatının merkezine koymuş bir devlet adamı olarak gelmişti. Doğu'nun irfanını da Batı'nın aklını da bilen; ikisini zihninde tartıp tartışan, gerektiğinde ise tereddütsüz karar veren bir idareciydi. Yetkisini kullanırken, devletin ağırlığını gerektiğinde omuzlara bastırmaktan çekinmezdi. Adana'da onu sevenler kadar ondan korkanlar da vardı.

Konya'dan başlayıp Toroslar'ı aşan o zahmetli yolculuğun ardından şehre adım attığı ilk günden itibaren Ziya Paşa'nın yalnız sözleri değil, suskunlukları bile izlenmeye başlandı. Attığı her adım, verdiği her emir, yüzünü çevirdiği her sokak hafızalara not ediliyordu. Muhalifler sabırlıydı; susuyor, biriktiriyor, zamanı gelince bu birikimi alışıldık kapıların eşiğine bırakmaya hazırlanıyorlardı.

Kozanoğlu Ahmed Paşa'nın isyan söylentileri İstanbul gazetelerine düştüğünde, Ziya Paşa'nın adı da satır aralarına sızdı. Böylece o, yalnız Adana'nın değil, İstanbul Hükûmeti'nin görünmez jurnal çarkının da bir parçası hâline geldi. Adana'dan Saray'a doğru imzalı ya da imzasız ihtarlar, şikâyetler ve jurnaller yola çıkıyor, bunlar gazete matbaalarına uğruyordu. Vakit ve Tercüman-ı Hakikat'in sütunlarında Ziya Paşa, kimi zaman bir idareci, kimi zaman bir zanlı gibi boy gösteriyordu.

Seyhan Vilayet Gazetesi ise yerel nabzı tutuyordu. *"Havadis-i Mahalli"* başlığı altında yayımlanan kısa ama keskin haberlerde, *"Adana Valisi Ziya Paşa Hazretleri aleyhinde Bab-ı Âli'ye bir şikâyetnâme vâsıl olmuştur"* cümlesi, Tercüman-i Hakikatin Şubat ve Mart 1879 boyunca farklı biçimlerde tekrarlandı. Kimi zaman *"Mülahaza"* başlığı altında, kimi zaman da *"Ziya Paşa hakkında çıkan yazı"* ifadesiyle okurun karşısına çıktı. Gazetelerin dili ihtiyatlıydı; hüküm vermiyor, adaletin terazisini beklemeyi salık veriyordu. İddialar doğruysa gereği yapılmalı, değilse iftira sahipleri cezalarını bulmalıydı.

Ancak telgraf telleri yalnızca şikâyet taşımıyordu. Ziya Paşa aleyhinde gönderilen telgrafların yanı sıra, onun lehine kaleme alınmış mesajlar da İstanbul'a ulaşıyordu. Bu telgraflarda, valinin şehri adaletle yönettiği, Osmanlı tebaasını kendisine dua

eder hâle getirdiği anlatılıyordu. Fakir halkın, zalim tefecilerin pençesinden kurtulup toprağa döndüğü; bu düzeni bozanların ise çıkarları zedelenen kimseler olduğu dile getiriliyordu. Fesatla beslenenlerin iftiralarına kulak asılmaması gerektiği özellikle vurgulanıyordu. Bu satırlar, yalnızca Bab-ı Âli'nin değil, gazete bürolarının da masasının üzerine düşüyordu.

Adana'da Ziya Paşa'nın kaderi, artık yalnız kendi icraatlarıyla değil, telgraf tellerinde dolaşan kelimelerle, gazete sütunlarında çoğalan cümlelerle de yazılıyordu.

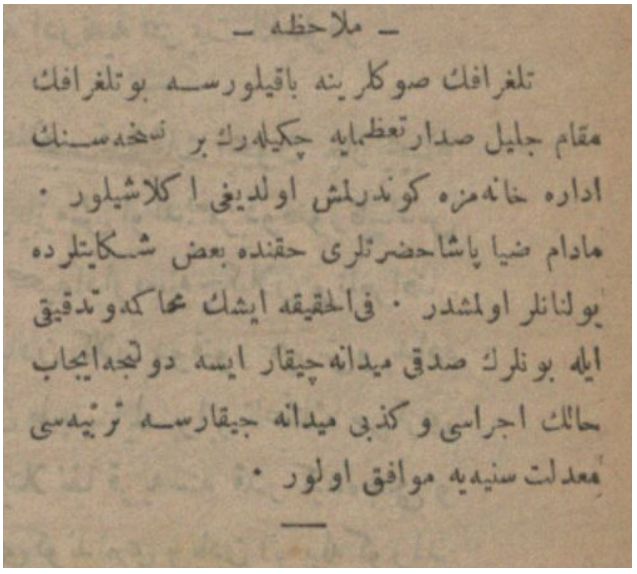
ـ ملاحظه ـ

تلغرافك صوكلرينه باقيلورسه بو تلغرافك
مقام جليل صدارتعظمايه چكيلهرك بر نسخه سنك
اداره خانه مزه كوندرلمش اولديغى اكلاشيلور ٠
مادام ضيا پاشا حضرتلرى حقنده بعض شكايتلرده
بولنانلر اولمشدر ٠ فى الحقيقه ايشك محاكمه وتدقيق
ايله بونلرك صدق ميدانه چيقار ايسه دولتجه ايجاب
حالك اجراسى و كذبى ميدانه جيقارسه ترئيه سى
معدلت سنيه يه موافق اولور ٠

7 Mart 1879 tarihli Tercuman-ı Hakikat gazetesinde "Mülahaza" başlığıyla çıkan Ziya Paşa'yı şikâyet haberi.

Ziya Paşa Hakkında Yapılan Şikâyetlerin Dayanağı ve Özeti

Babıâli, Adana'dan yükselen dumanı artık görmezden gelemezdi. Ziya Paşa'nın buyruğuyla yapılması gereken bir ödemenin defterdar tarafından geciktirilmesi, vilayet bütçesinin idaresi konusunda yaşanan sert anlaşmazlıklar ve Defterdar Hakkı'nın ardı arkası kesilmeyen şikâyet dilekçeleri, sonunda İstanbul'da karşılık bulmuştu. Meseleyi yerinde incelemek üzere Mirliva Akif Paşa görevlendirildi.

Defterdar Hakkı'nın şikâyetleri kâğıt üzerinde muntazam, içerik bakımından ise hayli yüklüydü. Seyhan Nehri üzerinde inşa edilmesi planlanan setlerin finansmanı başlıca itiraz konusuydu. Ardından Divan Caddesi üzerindeki çarşının restore edilmesi meselesi geliyordu. Vakıf arazilerinin kullanımı, bu arazilerin gelirlerinin hangi usulle değerlendirilmesi gerektiği ve Vilayet ile Evkaf İdaresi arasındaki yetki sınırları… Hepsi, Defterdar'ın kaleminde Ziya Paşa'nın *"keyfî tasarrufları"* olarak resmedilmişti.

Bunlara bir de Adana'da tiyatro binası inşa edilmesi meselesi eklenmişti. Defterdar Hakkı, bu girişimi merkeze şikâyet etmiş, vilayetin asli ihtiyaçları dururken böyle bir teşebbüsün israf olduğunu ileri sürmüştü.

Ziya Paşa'nın sert tutumu karşısında geri adım atmayan Defterdar Hakkı, bu şikâyetleri sürdürdükçe İstanbul Hükûmeti için mesele artık şahsî bir çekişmenin ötesine geçmişti. Vilayette yürütülmek istenen düzenlemeler ve ıslahatlar, iki devlet adamının bilek güreşi yüzünden sekteye uğruyordu. Bu sebeple Akif Paşa'nın gönderilmesi bir tercih değil, bir mecburiyet hâline gelmişti.

Mirliva Akif Paşa, Adana'ya vardığında tabloyu soğukkanlılıkla inceledi. Gördüğü manzara, yalnızca bir vali ile defterdar arasındaki ihtilaftan ibaret değildi. Ona göre bu durum, hükûmetin bölgede hayata geçirmek istediği reformları engelleyen bir tutumdu. Dahası, devletin vakarını ve itibarını zedeleyen bir görüntüydü.

Değerlendirmesini net bir ifadeyle özetledi:

> *"Her iki taraf da," dedi, "kendi yanına çektiği kimseler aracılığıyla, birbirleri aleyhinde yerli yersiz şikâyetlerde bulunmaktadır."*

Bu cümle, Babıâli'nin meseleye bakışını da ele veriyordu. İstanbul için artık suçlu aramak bir tarafa, dağılmış bir otorite toparlanamıyordu bile.

Ziya Paşa'nın Adana'daki mücadelesi, yalnızca vilayet memurlarıyla sınırlı kalmadı. Zamanla, konsolosluk kapılarına ve yabancı bayrakların gölgesine kadar uzandı.

Anlaşmazlık yaşadığı isimlerden biri, Amerikan Konsolosu Döpas'tı. İki akrabasının tutuklanması üzerine sert bir hava oluşmuş, Döpas meseleyi hem kendi makamına hem de doğrudan Sadaret'e taşımıştı. Ziya Paşa'yı, hukuku hiçe saymakla itham ediyordu. Yazışmalar gergin geçti fakat devlet aklı devreye girdi. Taraflar geri adım attı ve mesele, görünürde tatlıya bağlandı. Ancak Paşa, bu hadisenin defterine *"Unutulmaz"* notunu düşmüştü.

Rahatsız olan yalnızca Amerikalılar değildi. Mersin'de bulunan İranlı Konsolos Vekili de Ziya Paşa'nın yönetim tarzından hoşnutsuzdu. Bölgedeki İranlı tüccarlar yoğun bir ticari faaliyetin içindeydi ve Paşa'dan daha yumuşak, daha esnek bir idare bekliyorlardı. Fakat Ziya Paşa'nın devlet anlayışında bu tür beklentilere yer yoktu. Talepler karşılıksız kaldıkça, şikâyet dili sertleşti.

İranlı tüccarlar, yerli işbirlikçilerinin de desteğiyle, çeşitli başlıklar altında Paşa'yı hedef alan dilekçeler hazırladılar. İddialar birbiri ardına sıralanıyordu: Hayvanlarının taşımacılıkta ücretsiz çalıştırılmaya zorlandığı, bazı İranlıların redif taburuna asker yazıldığı, cinayet şüphesiyle mahkûm edildikleri, resmî belgelerinin kabul edilmediği, kendilerini taciz edenlerin serbest bırakıldığı, hatta konsolos vekiline ait bir mağazanın kapatıldığı…

Her şikâyet, bir yenisini doğuruyordu. Bu dalgaya, vilayet içinden gelen tasfiyeler de eklendi. Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Kemal Efendi ile Tarsus Mal Müdürü Nabi Efendi'nin görevden alınması, Paşa aleyhindeki dilekçelere yeni bir başlık oldu. Şikâyet edenler, halkı da teşvik ediyor; imza ve mühür sayısı arttıkça dosyalar kalınlaşıyordu. Adana havalisinden yirmi beş kişinin imzasını taşıyan bir dilekçede şu ifade yer alıyordu:

"Kendi menfaatleri için halka kan ağlatan meşhur Ziya Paşa." Bu cümle, yalnızca bir suçlama değil, bir itibarsızlaştırma hamlesiydi.

Ziya Paşa'nın Adana'daki valiliğinin son dönemi, işte bu kuşatma altında geçti. Çarşı çatılarının tamirinden Seyhan Nehri üzerindeki setlere, Tarsus'ta aşar vergisi yolsuzluğu iddialarından Konya'da yüz altın rüşvet alındığı söylentilerine, Mersin İskelesi yanındaki bir arazinin ucuza kapatıldığı iddiasından Adana'daki askerlere Avrupa'dan alınan elbise ve yağmurluklara kadar uzayıp giden sayısız tartışma…

Her iş, her karar, her imza yeni bir şikâyet dosyasına dönüşüyordu.

Nihayet mesele, vilayet sınırlarını aştı. Ziya Paşa, Şûra-yı Devlet'te yapılan üst düzey müzakerelere ve yargılamalara konu oldu. Taşradaki bir valinin icraatları artık devletin en yüksek hukuk masasında tartışılıyordu.

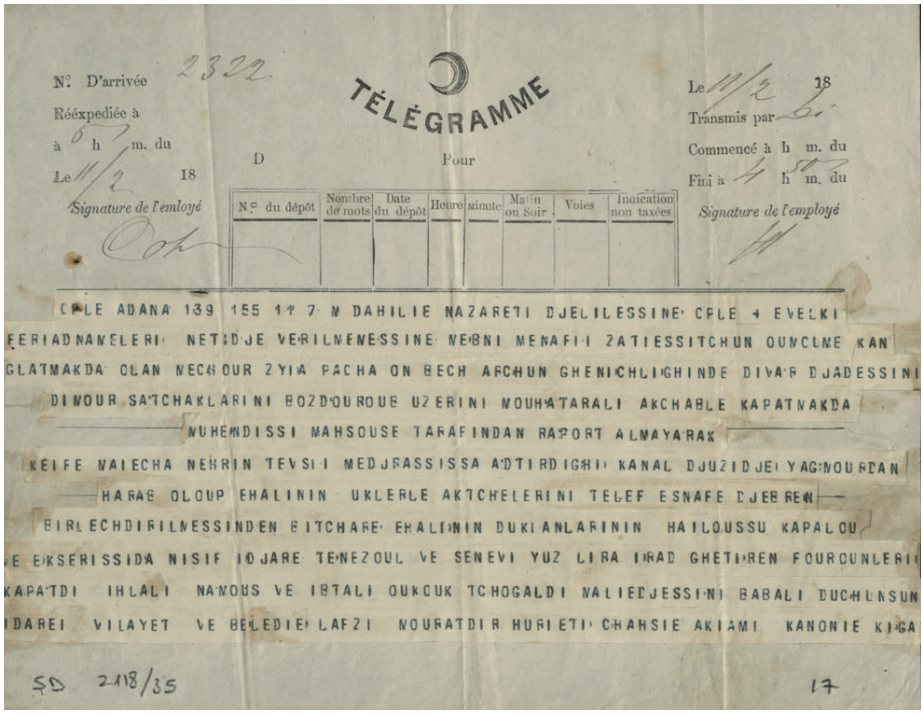
N° D'arrivée 2322
Rééxpediée à
à 8 h m. du
Le 11/2 18
Signature de l'emloyé

TÉLÉGRAMME

D Pour

Le 11/2 18
Transmis par
Commencé à h m. du
Fini à 4 h 10 m. du
Signature de l'employé

N° du dépôt	Nombre de mots	Date du dépôt	Heure	minute	Matin ou Soir	Voies	Indication non taxées

CPLE ADANA 139 155 11 7 M DAHILIE NAZARETI DJELILESSINE CPLE 4 EVELKI
FERIADNAMELERI NETIDJE VERILMENESSINE MEBNI MENAFII ZATIESSITCHUN OUNCLME KAN
GLATMAKDA OLAN MECHOUR ZYIA PACHA ON BECH ARCHUN GHENICHLIGHINDE DIVAR DJADESSINI
DIMOUR SATCHAKLARINI BOZDOUROUB UZERINI MOUHATARALI AKCHABLE KAPATMAKDA
MUHENDISSI MAHSOUSE TARAFINDAN RAPORT ALMAYARAK
KELFE MAIECHA NEHRIN TEVSII MEDJRASSISSA ADTIRDIGHII KANAL DJUZIDJEI YAGMOURDAN
HARAB OLOUP EHALININ UKLERLE AKTCHELERINI TELEF ESNAFE DJEBREN
BIRLECHDIRILMESSINDEN BITCHARE EHALININ DUKIANLARININ HAILOUSSU KAPALOU
E EKSERISSIDA NISIF IDJARE TENEZOUL VE SENEVI YUZ LIRA IRAD GHETIREN FOUROUNLERII
KAPATDI IHLALI NAMOUS VE IBTALI OUKOUK TCHOGALDI MALIEDJESSINI BABALI DUCHUNSUN
IDAREI VILAYET VE BELEDIEI LAFZI NOURATDIR HURIETI CHAHSIE AKIAMI KANONIE KIGA
SD 2118/35 17

Ziya Paşa'nın, bazı bayındırlık ve alt yapı işlerinde (kanal, nehir ıslahı, set ve saçak işleri vb.) usulüne uygun mühendis raporu aldırmadan iş ve işlemler yaptırtığına dair şikayetname telgraflarından bir tanesi.

Ziya Paşa'nın veyahut Adanalıların Tiyatroyla İmtihanı

Ziya Paşa, 1867 yılının Mayıs ayında Paris'e gitti. Sonra Londra ve Cenevre'de bulundu. Bu şehirlerin edebiyat meclislerinde, opera ve tiyatro sahnelerinde zaman geçirdi. Bir milletin kültürü ve olgunluğu için gerekli etkinliklerin neler olduğunu öğreniyor, deneyimliyordu. Özellikle tiyatro dikkatini çekiyor, bu sanatın toplumun dönüşümünde en etkin rolü üstleneceğine inanıyordu. Bir süre sonra tiyatroyu, toplumu fikren zenginleştirecek en önemli araçlardan birisi olarak görmeye başlamıştı. Sahneyi eğitici bir kültür okulu olarak düşünüyordu.

Toplumu tiyatro eserleriyle eğitecek, ülkenin ekonomik ve kültürel hayatına katkı sağlayacaktı. Adana'ya geldiği Haziran 1878'den bu yana kendini vilayet işlerine adayan Ziya Paşa, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine kaynaklık edecek ne varsa yapmaya çalıştı.

Ziya Paşa'nın Adana'da kurduğu tiyatronun yöneticisi aslında bir avukattı: "Artis" lakabıyla anılan Aktör İbrahim Haşim.

Küçük bir derebeylik coğrafyası olan Adana vilayetinde halkı koruyacak, onların horlanmasını ve ezilmesini önleyecek her türlü girişime imza atacaktı. Karşısına çıkan engellerin korkmaksızın üzerine gidip aşılmasını sağladı. Kendisini destekleyenler olduğu kadar büyük bir dirençle karşılayan gruplar manzumesiyle de karşılaştı. Muhalif olduğu Osmanlı yönetiminden, saygınlığı sayesinde mümkün olduğunca destek aldı.

1880 yılının Ocak ayıydı. Hükûmet Konağı civarında mezbele hâlinde bulunan ve belediyeye ait bir arsayı gözüne kestirmişti. Kurmak istediği tiyatro binası için bu arsadan daha güzel bir mekân bulunamazdı. Zaten Beyrut'tan bir tiyatro kumpanyasıyla da yazışıyordu.

Hesabını yapmıştı. Tiyatro binası kırk bin kuruşa yapılabiliyordu. Beyrut Tiyatro Kumpanyası'ndan dört aylık kira bedeli olarak beş bin beş yüz kuruş alınacak, başka kumpanyaların talepleri de değerlendirilecek, böylece üç yıllık kira Adana Tiyatro Binası'nı finanse etmeye yetecekti.

Ziya Paşa'nın teşebbüs ettiği her girişimin başarılı olması, onun en büyük motivasyonu oldu. Bir önceki yıl Vilayet Konağı içinde Fransızca kursu açtırmıştı. Fransızca derslerini vermek üzere İstanbul'dan bir öğretmen gelmişti. Vilayet memurlarının kursa katılımı zorunluydu. İsteyen mesai başlamadan bir saat önce, dileyen de mesai bitiminde başlayan ve bir saat süren kursa katılıyordu. Kurs halka da açıktı ancak zorunlu değil, gönüllülük esasına dayanıyordu. Aslında Ziya Paşa, Fransızca derslerini kendisi de vermek istemiş ancak zamanı ve sağlığı buna imkân vermemişti. Kurslara karşı gelenler, şikâyet edenler, eleştirenler oldu fakat Ziya Paşa aldırış etmedi. Şimdi tiyatro konusunda da benzer bir süreci yaşayacağı aşikârdı.

Toroslar'dan kereste getirildi. Masraf kısmen belediyeden, kısmen vilayet bütçesinden karşılandı. Belediye azasından Mimar Kirkor'un çizdiği proje üzerinde günlerce çalışıldı. Ziya Paşa da geceli gündüzlü bu yapımın başında bulundu. Hapishanedeki mahkûmlardan inşaat işine yatkınlığı bulunanlar, tiyatro binasının yapımında çalıştı. Tiyatro, Seyhan Kaymakamlığı binasından Büyüksaat Kulesi'ne giderken sağda, Emniyet Müdürlüğü (şimdiki Çevik Kuvvet) binasının bitişiğindeydi.

İnşaat bir ay gibi kısa bir sürede tamamlandı. Adana, çok şık ve kullanışlı bir tiyatro binasına sahip olmuştu. Şimdi sıra sahneye konacak eserlerdeydi. Ziya Paşa bu konuyu bizzat üzerine aldı. Molière'den *"Akl-ı Evvel", "Riyanın Encâmı"* ve *"Tartüffe"* adlı oyunlarını manzum olarak yazdı. Tercümeler ve adaptasyonlarla hazırladığı eserleri, bir rejisör gibi sahneye uyguladı. Bütün provalarda bulundu.

Tiyatroya seyirci sağlamada da sorun yaşanmadı. Fransızca dil kursunda olduğu gibi, bütün memurların tiyatro izlemesi şart koşuldu. Vali, bunda hiçbir engelle karşılaşmadı. Bütün devlet memurları büyük mutlulukla kendilerine ayrılan günlerde tiyatroya gitti. Şehrin ilk kez tanıştığı tiyatrodan herkes çok memnundu. Tiyatro da tıpkı Fransızca kursu gibi memurlara ücretsizdi. Memur olmayanlar, tiyatroya girerken cüz'î bir ücret öderlerdi.

Tiyatronun en önemli unsurlarından biri elbette oyunculardı. O devirde tiyatro oyuncusu bulmak çok güçtü. Ziya Paşa, bu sorunu da çözdü. İstanbul'dayken tanıdığı sanatkârlardan bir grup oluşturdu. Bu grupta, asıl mesleği avukatlık olan ve *"Artist"* lakabıyla anılan, eğitim için İstanbul'a gönderilen aktör İbrahim Haşim adlı kişinin başını çektiği topluluk içinde, dönemin en önemli tiyatrocuları Yeranuhi ve Vergine Kovakuşyan kardeşler, Fasilyarciyan ve Manuk Sisak gibi isimler bulunmaktaydı. Ziya Paşa, bunları Adana'ya getirterek idealindeki Adana Tiyatrosu'nu temelden itibaren kurmuş, ona işlerlik kazandırmıştı.

On üç kişiden oluşan İbrahim Efendi Kumpanyası, 1880 yılının Ocak ayı başlarında İstanbul'dan Mersin'e Hidiv vapuruyla gelmişti. Adana Tiyatrosu'nda oynanan ilk eser *"Akl-ı Evvel"* oldu. Mart ayı içerisinde temsiller vermeye başladılar, Mayıs başında son gösterimlerini sundular.

Maalesef, Adana'nın ilk tiyatrosu uzun ömürlü olamadı. Temsiller haftada iki gün verildi; bir buçuk aylık devrede üç eser sahnelendi. Ziya Paşa'nın hastalığının ağırlaşması ve ölümü üzerine tiyatro perdesi kapandı.

Ziya Paşa'nın ölümü üzerine, tiyatronun aleyhinde olan fakat bu düşüncelerini validen korktukları için açığa vuramayanlar hemen devreye girdi. Topluma, tiyatronun dini zedelediği, devam etmesinin zararlı olduğu anlatıldı.

Nitekim Ziya Paşa'nın bu ve diğer icraatlarıyla ilgili olarak İstanbul'a yapılan şikâyetler üzerine, bunları incelemekle görevli Hacı Akif Efendi gönderildi. Aynı zamanda vali vekilliğine atanan Hacı Akif Efendi'nin kararıyla tiyatro bir daha perdesini açamadı. Bir süre vilayet matbaası olarak hizmet veren tiyatro binası yıkıldı.

7 Mayıs 1880 tarihli, 96 sayılı Tercüman-ı Hakikat gazetesinde şu kısa haber yayımlanacaktı:

> *"Oyunlar için bundan üç dört ay önce Adana'ya gitmiş olan, 13–14 kişiden ibaret bulunan tiyatro kumpanyası, geçen cumartesi günü İstanbul'a dönmüştür."*

1880'de Adana'nın tiyatroyla imtihanı, sonraki yıllarda kesik kesik temsiller yapılmış olsa bile, trajik bir sonla tarih sahnesindeki yerini almıştı. Ta ki Cumhuriyet'e, yani 1923'e kadar…

İngiliz Harry Cooper'ın Gözüyle Adana Vilayeti ve Ziya Paşa

Adana ve Kayseri vilayetlerinden sorumlu olan, sancak ve kazalar arasında sürekli dolaşarak görev yapan İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper'ın, Ziya Paşa'nın Adana valiliği dönemine dair üstlerine sunduğu raporlar son derece dikkat çekiciydi. Bu raporlar yalnızca yaşanan olayları değil, Ziya Paşa'nın kişiliğini, çalışma tarzını ve içinde bulunduğu ortamı da soğukkanlı bir gözle aktarıyordu.

İki büyük vilayetin sınırları arasında durmaksızın hareket eden, temas kurduğu kişi ve kurumlar aracılığıyla İngiliz çıkarlarını gözeten Harry Cooper, 29 Eylül 1879 tarihli raporunda, Kozan Sancağı'na bağlı Haçin Kazası'ndaki Şar Köyü sakinlerinin yaşadığı sorunları ayrıntılarıyla üst makamlarına iletti.

Cooper, Kasım ayı sonunda Şar Köyü'ne ulaştığında meselenin hâlâ çözüme kavuşmadığını bildiriyordu. Köylülerin tarlalarından çıkarıldığını, topraklarına henüz geri dönemediğini, bazı istenmeyen kişilerin Şar'a yerleştiğini yazıyordu. Konuyu Adana Valisi Ziya Paşa'ya bildirdiğini, Paşa'nın da meseleyi derhâl Sis'e havale ettiğini özellikle vurguluyordu. Yerel idarenin icraatından şüphe duyduğu için Sis'e bizzat gittiğini, mutasarrıfın konudan haberdar olmadığını, ancak Ziya Paşa'nın talebi üzerine bir rapor hazırlandığını da not düşüyordu.

Ardından Haçin'e geçtiğini ve gelişmeleri yakından takip ettiğini belirten Cooper, göreve yalnızca iki hafta önce başlayan kaymakamın olaylara vakıf olduğunu ve çözümün esasen onun sorumluluğunda ilerlediğini rapor ediyordu. Kaymakamın, Şar meselesine dair meclis kararını uygulayacağına dair söz verdiğini; kısa süre içinde tarlaların sahiplerine iade edildiğini ve istilacıların Şar'dan çıkarıldığını bildiriyordu.

Harry Cooper, raporunun devamında Vali Ziya Paşa'nın kendisinden Haçin'de bir doktor görevlendirilmesi için yardım talep ettiğini, bu amaçla para toplanmasını rica ettiğini aktarıyordu. Mutasarrıfın ise posta, telgraf ve yol işlerinin düzene sokulması için destek istediğini yazıyordu. Cooper, Haçin'in ileri gelenleriyle görüştüğünü; hükûmet tel ve işçilik sağladığı takdirde telgraf direklerini temin etmeyi kabul ettiklerini özellikle belirtiyordu.

Ancak Cooper'ın satırları, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu sefalet hâlini de açıkça ortaya koyuyordu. Osmanlı hazinesinin büyük sıkıntı içinde olduğunu, mevcut hatların bakımının dahi yapılamadığını, Feke idaresi hazır olsa bile işlerin daha müreffeh zamanlara kalacağını yazıyordu.

Raporun ilerleyen bölümlerinde Cooper, Haçin'in zenginleriyle doktorun finansmanı konusunda yaptığı görüşmelerden de söz ediyordu. Bu kişilerin pek hevesli olmadıklarını, belediyenin yalnızca üç lira teklif ettiğini, meselenin yeniden ele alınarak çözüme kavuşturulmasını umduğunu ifade ediyordu.

Cooper ayrıca hem Haçin hem de Feke'de posta talebinin devam ettiğini, Adana'ya döndüğünde Ziya Paşa ile görüştüğünü ve Sis–Feke ile Haçin arasında haftada bir ulak tahsis edilip edilemeyeceğine bakacağı yönünde söz verdiğini rapor ediyordu. Bunun ardından, Vali Ziya Paşa'nın vilayetin maddi imkânlarını geliştirmek için bazı iyi işler yaptığını özellikle vurguluyordu.

Kişisel değerlendirmelerini de ekleyen Cooper, Kozanoğlu Vakası nedeniyle Feke'de altı yüz askerin bulunduğunu, kışla mıntıkasının temizliği dışında kayda değer bir iş yapmadıklarını yazıyordu. Ziya Paşa'nın, izin verilmesi hâlinde bu askerleri yol yapımında kullanmak istediğini, Haçin–Feke ve Sis arasındaki yolların inşası için Seraskerlik'ten emir talep etmeyi düşündüğünü bildiriyordu. Cooper'a göre, bu destek sağlanabilirse ülke için son derece faydalı bir hizmet ortaya çıkacaktı ancak İstanbul'dan bu yönde bir onayın çıkacağına dair pek umudu yoktu.

Haçin ile Adana arasındaki ulaşımın yalnızca bir dağ yoluyla sağlandığını belirten Cooper, biraz yetenek ve emekle aşılamayacak engel olmadığını yazıyordu. Yüzeysel tahminine göre, Adana–Sis–Haçin–Şar hattında araba yolunun rahatlıkla yapılabileceğini, hatta Aziziye üzerinden Sivas'a kadar uzatılmasının mümkün olduğunu ifade ediyordu. Böyle bir yolun ticari açıdan da son derece kıymetli olacağını ekliyordu.

Cooper, Haçin'de kamu güvenliğinin bir önceki sonbahar ziyaretine kıyasla daha iyi durumda olduğunu yazmıştı. Bunun nedenini yalnızca soğuk hava ve karla değil, "Tek Taşak" lakaplı bir eşkıyanın Aziziye'de yakalanmış olmasına bağlıyordu. Bu eşkıyanın başına yüz elli lira ödül koyan Ziya Paşa'nın kararlılığını takdir ettiğini özellikle belirtiyordu. Şar Köyü'nü övdükten sonra, kış aylarını Çukurova'da geçiren konargöçerlerin ilkbahar ve sonbahardaki geçişlerinin Şar'a ciddi zarar verdiğini, bu zararı azaltacak önlemler alınması gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca Çukurova'da yaz boyunca suyun azlığı, sinek istilası ve yakıcı sıcak nedeniyle yaşamanın neredeyse imkânsız hâle geldiğini de ekliyordu.

Hükûmetin sefalet hâlinin en açık biçimde Kozan Sancağı'nda görüldüğünü yazan Cooper, mutasarrıfın, memurların ve zaptiyelerin son altı aydır maaş alamadıklarını, her ne kadar tüm memurlara son iki aylık maaşlarının ödenmesi için talimat verilmiş olsa da bunun henüz gerçekleşmediğini belirtiyordu. Tüm bu vaatlerin birer avuntudan ibaret olduğunu, hükûmetin iflasının kapıda olduğunu ve bunun herkesçe bilindiğini açıkça ifade ediyordu. Şark'a mahsus bir uyuşukluktan söz eden Cooper,

"herkes kendi başının çaresine baksın" noktasına gelindiğini yazıyordu. Kozan'da mahallî ihtiyaçları karşılamak için Bedel-i Askerî ve Emlak Vergisi dışında bir seçenek kalmadığını da ekliyordu.

Adana vilayetinde dinî ve millî düşmanlıkların genel olarak şiddetli olmadığını belirten Cooper, Sis ve Haçin'de Ermenilerin ileride ciddi sorunlara yol açabilecek bir eğilim gösterdiklerini özellikle vurguluyordu. Sis'te Ermenilerin, Katoliklerin sağladığı belirli himayelerden faydalandığını; Katoliklerin bölgede fiilen ikamet etmemelerine rağmen bağımsızlık hissiyatı nedeniyle Ermenilere destek verdiklerini yazıyordu. Haçin nüfusunun çoğunluğunun Ermeni olduğunu, çevre şartlarının da etkisiyle sert mizaçlı ve hararetli bir topluluğa dönüştüklerini, milliyetçi fikirler sayesinde kolayca heyecana kapıldıklarını dile getiriyordu. İstanbul'daki Ermeni cemiyetlerinin bu konuda etkin bir çalışma yürüttüğünü de raporuna ekliyordu.

Cooper, Haçin'de kendilerini "muallim" ve "muallime" olarak tanıtan Ermeni bir çiftin kendisini ziyaret ettiğini de kaydediyordu. Bu çiftin, fena sayılmayacak bir Fransızca ile, böylesine ücra bir kasabaya düşmelerine yol açan kötü talihlerinden yakındıklarını; Doğu'ya bir konsolos tayin edilmesini gerekçe göstererek İngiliz Hükûmeti'ni eleştirdiklerini yazıyordu. Cooper'a göre bu kişiler, Ermeniler arasında hoşnutsuzluk ruhunu yaymakta ve Babıâli'nin işini daha da zorlaştıracak bir zemini bilinçli biçimde hazırlamaktaydılar. Bu durum, ileride Anadolu'da mümkün görülen her türlü çözümü daha da güçleştirecek bir mahiyet taşıyordu.

Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı temsilcilerin kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda ne denli etkin çalıştıklarını gösteren Harry Cooper'ın bu tespit ve öngörülerinin, memlekete nelere mal olacağı ise yakın gelecekte açıkça ortaya çıkacaktı.

Ziya Paşa, İngiliz Harry Cooper'ın İcraatlarını Sadaret'e Rapor Ediyor!

Vilayet sınırları içinde olup bitenleri, ayrıca kendi yetkisi dışında kalan hususları İstanbul Hükûmeti'ne düzenli olarak bildiren Ziya Paşa'nın şikâyet ettiği kişilerden biri de Harry Cooper'dı. Hemen her sahada faaliyet gösteren bu kişinin karşısında nasıl bir tavır alınması gerektiğini sorması, Ziya Paşa'nın yalnızca bir idareci değil, temkinli bir devlet adamı olduğunu da gösteriyordu. Bu belge, aynı zamanda İngiltere'nin Osmanlı topraklarında neyin peşinde olduğuna dair önemli ipuçları taşıyordu.

Adana ve Kayseri vilayetlerinin sancak ve kazalarında sürekli dolaşarak kendisini *"konsolos vekili"* sıfatıyla tanıtan, İngiltere'nin çıkarlarını koruma iddiasıyla çeşitli girişimlerde bulunan Harry Cooper'ın yetkisini ve haddini aşması üzerine Ziya Paşa, durumu Sadaret'e ayrıntılarıyla rapor etmiş; aynı zamanda kendisine karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini de sormuştu. Ziya Paşa'nın kaleme aldığı bu şikâyet metni, yalnızca Cooper'ın tutumunu değil, Adana'daki vahim tabloyu ve yabancı görevlilerin Osmanlı Devleti'ne karşı takındıkları ruh hâlini de özetleyen son derece dikkat çekici bir vesikaydı:

> *"İngiltere Devleti tarafından Adana konsolos vekili olarak atanan Yüzbaşı Harry Cooper'ın elinde bulunan fermanda, kendisinin normal konsolos vekili olarak sadece İngiltere vatandaşlarının işlerine bakmak üzere tayin edildiği açıklanmaktayken, buraya geldiğinden beri mazlumların koruyucusu şeklinde görünerek mahkemelerde davalarını kaybeden ve tüccar olan hak sahiplerinin verdiği şikâyeti içeren dilekçe ve önerileri kabul etmekte, kendilerine yardım vaat etmektedir.*
>
> *'Bu davalara niçin böyle karar verilmiş?' şeklinde savcıya sorular sormak ve şikâyette bulunanlara Osmanlı Devleti'nin idaresini kötüleyip İngiltere Devleti'nin adaletini överek kalpleri kazanmaya çalışmak türündeki davranışları tahammül sınırını aşmıştır.*
>
> *Gariptir ki geçen gün benimle yaptığı görüşmede: 'Bu yöre halkı fazlasıyla Rusya'ya eğilimli ve İngilizlere soğuk görünüyorlar. Özellikle Müslüman halk*

pek uzak duruyor. Bunları İngilizlere ısıtmak için ne gibi önlemlere başvurmak gerekir?' anlamında sorar gibi görüş bildirmemi istemiştir.

Şimdi ise vilayeti gezmek istemektedir. Gittiği yerlerde de burada gösterdiği davranışları göstereceğinden asla şüphe yoktur. Şu sıralar buranın da Kıbrıs gibi İngilizlere bırakılacağı, konsolosun gelişinin bu yüzden olduğu; Kozan, Zeytun, Dersim ve Van'ın Ermenistan adıyla tıpkı Bulgaristan gibi Ermeni bir valinin özerk yönetimine verileceği söylentileri halk arasında yayılmaya başlamıştır.

Bu gelişmenin Osmanlı Devleti'nin hukuk ve bağımsızlığı için ne derece zararlı olduğu, memleketin idare ve güvenliğini ne ölçüde bozacağı tarafınıza arz edilmeye muhtaç değildir. Ancak bu durum biraz daha devam edecek olursa vatandaşların düşünceleri bütünüyle değişecek ve ileride vaziyet çok daha tehlikeli bir hâl alacaktır.

Bunlara karşı nasıl hareket edileceği hususunda elimde talimat bulunmaması, bir taraftan sorumluluk endişesi, diğer taraftan da hükûmetin şerefini koruma görevi beni kararsızlık ve sıkıntı içinde bırakmaktadır. Hareket tarzımı belirlemek için ayrıntılı emirlerinizi istirham ederim."

(15 Aralık 1879)

Ziya Paşa, yazdığı satırların mürekkebi henüz kurumadan, odanın sessizliğinde uzun süre oturdu. Pencerenin ardında Adana'nın ağır havası vardı. İçerideyse yılların biriktirdiği yorgunluk.

"Yetkim var," diye düşündü, *"ama emrim yok."*

Devlet adına konuşuyordu fakat devlet çoğu zaman susuyordu. Suskunluk, bazen en ağır talimattı. Ne ileri atılmaya ne geri çekilmeye izin veriyordu.

Avrupa'da öğrendiklerini hatırladı. Kanun, nizam, usul… Hepsi kâğıt üzerinde berraktı. Fakat burada, sıcakla, yoksullukla, gelir adaletsizliğiyle, şahsi menfaatlerini vatanlarınkinden üstün tutanla uğraşısı arasında bu kelimeler anlamını yitiriyor gibiydi.

"*Hiddetim mi önde gidiyor,"* diye sordu kendine, *"yoksa vazife mi beni bu hâle sürüklüyor?"*

Devleti korumak için sert olmak gerekiyordu. Bunu biliyordu. Ama sertliğin, devleti sevdirmekten çok korkutur hale geldiği anları da görmezden gelemiyordu. Av-

rupa'da heba ettiğini düşündüğü gençliği aklına geldi. O zamanlar inanmıştı. Şimdi ise inanmanın yetmediğini, ayakta kalmak için bazen inançtan fazlasına ihtiyaç olduğunu görüyordu.

Diviti hokkasından çıkardı. Yazdığı rapora imzasını attı. İçinde bir sızı vardı ama bu bir yenilgi hissi değildi. Daha çok, doğruyu yapmanın bedelini peşinen kabullenmiş bir adamın sessiz kararlılığıydı.

İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper'ın Ziya Paşa'yı Şikâyeti

Hürriyet mücadelesi denildiğinde, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini de içine alan uzun ve çetin süreçte ilk akla gelen isim büyük vatan şairi Namık Kemal'dir. Onun ardından ise hiç şüphesiz Ziya Paşa gelir. Ziya Paşa, yalnızca bir vatansever değil, aynı zamanda hürriyetin ve ahlâkın şairidir. Vatanın kurtuluşuna dair farklı düşünceler taşıyabilmek ve bu düşüncelere rağmen devlete hizmet etmeyi sürdürebilmek ancak Ziya Paşa gibi güçlü ve dirençli şahsiyetlerin gösterebileceği bir duruştur.

Sahip olduğu geniş yüzölçümü, dönemin zor coğrafi ve iklim şartlarıyla birleşen karmaşık sosyal yapısı nedeniyle Adana gibi bir vilayette görev yapmak başlı başına ağır bir sorumluluktu. Üstelik bu vilayet, kendine özgü bir devlet anlayışına sahip, tavizsiz tutumuyla bilinen Ziya Paşa tarafından yönetiliyordu. Böyle bir yerde vali olmak, belki de üstlenilebilecek dertlerin en büyüğüydü.

İngiliz görevli Harry Cooper, bir yandan *"Gördüğüm Türk memurları içinde ülkesine faydalı hizmet edebilecek yegâne kişi Ziya Paşa'dır,"* derken, öte yandan *"Bu vilayette daha iyi bir düzenin tek ümidi, onun Adana'dan alınmasıdır,"* diyebilecek kadar da ülkesinin çıkarlarını önceleyen bir tutum sergiliyordu. Bu çelişkili ifadeler, Ziya Paşa'yı çevreleyen ve giderek daralan şikâyet çemberinin arkasındaki zihniyeti açıkça ortaya koyuyordu.

Harry Cooper'ın sorumlu olduğu İngiliz Başkonsolosuna gönderdiği rapor, Ziya Paşa'yı doğrudan hedef almakta, aynı zamanda Adana'daki idari yapıyı ve Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki otoritesini tartışmaya açmaktaydı. Cooper'ın kaleme aldığı bu ibretlik belge, Ziya Paşa'nın içinde bulunduğu zor durumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyordu.

Raporda şu ifadelere yer veriliyordu:

> *"Efendim,*
>
> *Şeref duyarak, 8 Temmuz Pazar günü tarafıma ulaşan bir mektubun Fransızca tercümesini takdim ediyorum. Bu mektup hapishaneden getirilmiştir. Yaptığım tahkikat neticesinde, içinde belirtilen hususların doğru olduğu anlaşılmıştır.*

Adana'nın beş gariban sakini, 2 Temmuz Pazartesi günü tutuklanmış ve 7 Temmuz Cumartesi gününe kadar yakınlarıyla görüştürülmemiştir. Tutuklanan kişilerin isimleri şunlardır: Kurkjitashioğlu Hacı Georgaiki (Kayseri'den Rum), Sava Kanaroğlu (Kayseri'den Rum), Lütfi Efendi (Hoca), Hacı Veli Efendi (Müslüman) ve Vanlı Ahmed Efendi.

Bu kişilerin suçu, geçen yıl Ziya Paşa aleyhine verilen bir dilekçeye imza koymuş olmalarıdır. 9 Temmuz gecesi geç vakitte kendilerine Adana'dan sürülecekleri tebliğ edilmiş, ertesi sabah erkenden jandarma refakatiyle yola çıkarılmışlardır. İlki Halep'e, diğer dördü ise Anadolu'nun iç bölgelerine gönderilmiştir.

Aynı gün Vali Hazretleri'ne giderek yukarıda belirtilen hususların doğru olup olmadığını sordum. Ziya Paşa, geçen yıl kendi idaresine karşı yapılan şikâyetler üzerine Akif Paşa tarafından bir tahkikat yürütüldüğünü, neticede bütün suçlamalardan beraat ettiğine dair bir emir gönderildiğini ifade etti. Bununla birlikte, daha sonra Vali aleyhine dilekçe imzalayanların yargılanarak sürgüne gönderilmelerinin kararlaştırıldığını belirtti.

Bu sebeple adı geçen beş kişi tutuklanmış ve muhakemelerini beklemekteydi. Ancak Ziya Paşa, bazı öğrencilerin Hoca Lütfi Efendi'yi kurtarmaya teşebbüs edeceklerini işittiğini, ayrıca bir karışıklık çıkmasından endişe ettiğini söyleyerek, ihtiyaten tutukluları Adana'dan uzaklaştırdığını ifade etti. Davaların daha sonra mahkemede görüleceğini ve kararların sürgün edilenlere tebliğ edileceğini ekledi.

Beş kişinin bir hafta hapiste tutulduktan sonra yargılanmaksızın memleketlerinden sürülmelerinin son derece ağır bir tedbir olduğunu kendisine belirttim. Ziya Paşa ise hükûmetin huzur ve asayişinden sorumlu olduğunu ve karışıklığı önlemek için bu tedbiri almak zorunda kaldığını söyledi.

Adana'da hükûmete karşı bir isyan emaresine rastlanmamıştır. Daha önce sürülen bu beş kişinin, böyle bir kargaşa çıkarabilecek nüfuza sahip olduklarına inanmıyorum. Ayrıca zaptiyelere ek olarak şehirde yüz kişilik nizamiye askeri bulunmaktadır. Dolayısıyla hapishaneye bir saldırı ihtimali söz konusu değildir.

Ne yazık ki bu sürgünlerin gerekçesi daha eski hadiselere dayanmaktadır. 10 Aralık 1879 tarihli 17 numaralı siyasi tahriratımda da belirttiğim üzere, Ziya Paşa'nın idaresi keyfî tedbirler ve şüpheli uygulamalarla anılmaktadır. Teğmen Chenniside R.E. de 25 Haziran 1879 tarihli raporunda bu duruma değinmiştir.

Akif Paşa'nın yürüttüğü tahkikat sonucunda Ziya Paşa görünürde aklanmış olsa da halk arasında derin bir hoşnutsuzluk kalmıştır.

İki hafta önce Vali aleyhine yeni bir dilekçe ortaya çıkmıştır. İmzacılar arasında, Vali'nin sadık adamı olarak bilinen başkâtip de yer almaktadır. Bu durum Ziya Paşa'nın öfkesini artırmış ve söz konusu beş kişi sürgüne gönderilmiştir.

Son zamanlarda Adana'daki mahkemeler ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Kazasker, adaletin icra edilemez hâle geldiğini söyleyerek istifasını sunmayı düşündüğünü bana aktarmıştır. Büyük bir gönülsüzlükle de olsa, adaletin işlemez hâle gelmesinde Vali'nin önemli ölçüde sorumluluğu bulunduğuna inanmak zorunda kaldım.

Ziya Paşa, gördüğüm Türk memurları içinde ülkesine faydalı hizmet edebilecek yegâne kişidir. Yol yapımına önem vermekte, idaresi altındaki bölgenin kalkınması için umut verici düşünceler taşımaktadır. Ancak vilayetin işleyişini yakından tanıdıkça, Vali'ye muhalefet eden herkesin felakete sürüklendiği, yetkinin pervasızca kullanıldığı ve mahkemelerin bağımsızlığının zedelendiği kanaatine vardım.

Ziya Paşa perişan bir sağlık hâlindedir ve çevresindeki herkes ondan büyük bir korku duymaktadır. Bağımsız etkilerden çok az etkilenmektedir. Ne yazık ki İran Konsolosu kendisiyle yakın münasebet kurmuş, Dingwall davasında yaşanan adalet çöküşü ise benim daha önce kullanabildiğim nüfuzu da ortadan kaldırmıştır.

Buraya geldiğimde Ziya Paşa ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştım. Dingwall meselesi tatmin edici bir şekilde sonuçlansaydı İngiliz nüfuzunun bu vilayette faydalı biçimde kullanılabileceğine inanıyordum. Şimdi ise korkarım ki her türlü kısıtlamadan kurtulan Ziya Paşa'nın idaresi günden güne daha keyfî bir hâl alacaktır. Bu vilayette daha iyi bir düzenin tek ümidi, onun Adana'dan alınmasıdır."

Arz ederim.
Harry Cooper
(47. Alay Yüzbaşısı – Majestelerinin Anadolu'daki Fahri Konsolos Yardımcısı)

İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper Ziya Paşa'dan Özür Diliyor!

Ziya Paşa, odasındaydı. Yalnızdı. Dışarıda, Seyhan'ın kıyısından yükselen sesler yavaş yavaş kesiliyor; şehir, kendine has bir yorgunlukla geceye hazırlanıyordu.

Masasının üzerindeki evraklara baktı. Her biri, bir vilayetin nabzını tutan kâğıtlardı. Yol, vergi, zaptiye, mahkeme… Hepsi düzen bekliyordu. Hepsi, karar istiyordu. Ziya Paşa, bu kâğıtların hiçbirini yabancı görmüyordu. Asıl yabancı olan, bu topraklarda alınan her karara dışarıdan uzanan ellerdi. *"Yumuşaklık,"* diye geçirdi içinden, *"bu memlekette çoğu zaman merhamet, zaaf sayılır."* Ama bu düşünce onu rahatlatmadı. Çünkü sertliğin de bir bedeli vardı. Her karar, bir gönlü incitiyor, her müdahale, yeni bir düşman yaratıyordu. Yine de devlet, gönül işiyle değil, nizamla ayakta dururdu. Bunu biliyordu.

Yorgun düşmüş bedenini sandalyesine bıraktı. Gözlerini kapadı. *"Yanlış mı yapıyorum?"* diye sordu kendine. *"Yoksa doğruyu yanlış zamanda mı söylüyorum?"*

Cevap gelmedi. Ziya Paşa, alışkındı buna. Devlet adamlığı, çoğu zaman cevapsız sorularla yürümekti. Eğer bir tereddüt vardıysa o da vazifeden değil, vazifenin yükünden doğardı. Pencereden dışarı baktı. Adana, karanlığın içinde sessizce duruyordu. Bu şehir, ona verilmiş bir emanetti. İster sevsinler ister nefret etsinler, düzeni sağlamak zorundaydı. Çünkü yarın, bugün atılmayan adımların hesabı sorulacaktı. Kalemi yeniden eline aldı. Bu kez durmadı. Yazmaya başladı.

Ziya Paşa bilmiyordu.

Aynı saatlerde, başka bir kalem, başka bir dilde, başka bir yere doğru onun kaderini yazıyordu.

İngiliz Yüzbaşı Harry Cooper, Adana Vilayeti'nin tozlu yollarını, kahvelerini, hanlarını ve limanlarını adım adım dolaşır, topladığı her bilgiyi sabırla derler, akşamları kâğıda dökerdi. Bu raporlar, çoğu zaman Mersin üzerinden İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson'a ulaşırdı. Cooper için Adana, sadece bir vilayet değil, çözülmesi gereken bir düğümdü.

O gün, takip ettiği bazı meselelerin aciliyetiyle Ziya Paşa'yı bizzat görmek üzere Vilayet Konağı'na gitti. Konağın serin taş duvarları arasında kısa bir bekleyişin ardından gerçeği öğrendi: Paşa makamında değildi. Rahatsızdı. Konutunda dinleniyordu.

Üstelik kimsenin rahatsız edilmemesi yönünde kesin bir emir bırakmıştı.

Görevlilerin sakin ve mesafeli ifadeleri Cooper'ı tatmin etmedi.

"Meselenin aciliyeti var," dedi, sesini bilerek sertleştirerek.

Ancak cevap değişmedi.

Avludan çıkarken gözleri konağın hemen yanı başındaki vali konutuna takıldı. Aradaki mesafe neredeyse birkaç adımlıktı. İçinde, görev bilinciyle küstahlık arasındaki çizgi silikleşmeye başlamıştı. Avludaki zabitin *"Durun efendim!"* uyarısını duymazdan geldi. Kararlı adımlarla kapıyı geçti, koridorları aşarak doğrudan içeri girdi.

Ziya Paşa o sırada banyodan yeni çıkmıştı. Üzerinde bornozu vardı. Günün yorgunluğu henüz omuzlarındaydı. Kapının aniden açılmasıyla başını kaldırdı ve karşısında İngiliz subayını gördü.

Bir anlık sessizlik oldu. Sonra Paşa'nın yüzü sertleşti.

"Bu ne cüret!" diye gürledi.

Devlet terbiyesiyle yoğrulmuş sesi, odanın duvarlarında yankılandı. Cooper'a yönelttiği sözler sertti; her biri onur kırıcı, her biri yerli yerindeydi. İngiliz subayın rütbesi de ardındaki imparatorluk da bu öfkeyi yumuşatmaya yetmedi.

"Derhâl çıkın!"

Bu bir rica değil, kesin bir emirdi. Harry Cooper, ilk kez bu kadar açık ve sarsıcı bir reddedişle karşılaşmıştı. Geri çekildi. Kovulmuştu.

Olay, Cooper için kapanmış bir hadise değildi. Yaşananları ayrıntılarıyla kaleme aldı ve doğrudan Başkonsolos Charles William Wilson'a gönderdi. Bu, sıradan bir şikâyet değildi; diplomatik sonuçlar doğurabilecek bir rapordu.

Wilson, meseleyi dinledikten sonra kararını verdi. Böyle bir iddia, doğrulanmadan üst makamlara taşınamazdı. Ziya Paşa'ya detaylı mektup yazdı, olan biteni sordu.

Paşa, cevabi mektubunda tek bir kelimeyi bile eksiltmeden, hadiseyi olduğu gibi anlattı.

Wilson, mektubu okuduğunda hükmünü verdi. Yüzbaşı Harry Cooper, Ziya Paşa'dan özür dileyecekti.

Emir tartışmasızdı. Cooper, yaptığı davranışın yanlış olduğunu kabul eden yazılı bir beyan kaleme aldı. O kâğıtta yalnızca bir özür yoktu. Bir imparatorluk subayının, bir Osmanlı valisinin huzurunda geri çekilişi de vardı.

Ziya Paşa Hakkında Yapılan Şikâyetlere Namık Kemal'in Tepkisi

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin içine sürüklendiği ekonomik, sosyal ve kültürel buhranı yalnızca seyretmeyen, onu anlamaya ve aşmaya çalışan bir kuşağın en gür sesi Jön Türk hareketiydi. Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ve entelektüel hayatının çehresini belirleyen Ziya Paşa, Namık Kemal ve Şinasi, kalemi yalnız estetik bir araç olarak değil, devleti ve toplumu ayağa kaldıracak bir irade olarak görüyordu. Onlar için edebiyat, vatan fikrinden; hürriyet, ahlâk ve adalet arayışından ayrı düşünülemezdi.

Batı medeniyetiyle tanışmanın yarattığı sarsıntıyı, Osmanlı'nın kadim değerleriyle telif etmeye çalışan bu kuşak, askerî ve siyasi yenilgilerin ardında yatan zihinsel yorgunluğu da fark etmişti. Çöküşe çare ararken kelimeleri silah, fikirleri siper edindiler. Vatan, millet ve hürriyet kavramları onların metinlerinde birer slogandan ziyade birer iman meselesiydi.

Bu fikir dünyasının Adana'ya uzanan hattında ise Menemenlizade Rıfat Bey duruyordu. Sultan Mehmet Reşat devrinde Maliye Nazırlığı görevinde bulunan Rıfat Bey, Namık Kemal'in kızı Feride Hanım'la evlenerek yalnızca bir aile bağının değil, aynı zamanda bir fikir mirasının da içine girmişti. Böylece devrin mümtaz kalemleriyle akrabalık kurmuş, Namık Kemal'in damadı sıfatını kazanmıştı.

Namık Kemal'in dava arkadaşı, birlikte yurt dışına kaçtığı ve *"velinimetim"* diye andığı Ziya Paşa ise onun en yakın dostuydu. Kurulan bu akrabalık bağı ve Ziya Paşa'nın Adana'daki varlığı, Namık Kemal için güneyde yeni bir pencere açmıştı. Bu pencere aynı zamanda damat ile kayınpeder arasında hassas bir gerilim hattı da oluşturuyordu. Ziya Paşa'nın Adana'da attığı her adım, aldığı her karar Rıfat Bey'in dikkatinden kaçmıyor; bu gözlemler ister istemez Namık Kemal'e de yansıyordu.

Haziran 1878'de Adana'ya gelerek görevine başlayan Ziya Paşa hakkında ilk şikâyet kalemleri de yine bu hattan yükseldi. Menemenlizade Rıfat Bey'in yazdıkları İstanbul'a ulaştığında, Namık Kemal dostunu savunmak için çekinmeden kalemini oynattı. 17 Ağustos 1878 tarihli mektubunda, *"Ziya Paşa öyle mühürdarına falan sakal teslim eder mahluklardan değildir. Adana halkının şikâyeti tezvir (yalan) olsa gerektir,"* diyerek hem dostuna olan güvenini hem de söylentilere duyduğu öfkeyi açıkça ortaya koyuyordu.

Kayınpeder ile damat arasındaki yazışmalar uzadıkça Namık Kemal'in sabrı da sınanıyordu. Bir başka mektubunda, *"Of! Beni Ziya Paşa mesa'ili ile kızdırdın da sahifeler ile yazı yazdırdın,"* diye sitem ediyor; Ziya Paşa üzerinden milletin geleceğine dair umutsuzluğa kapılmanın haksızlık olduğunu vurguluyordu. Ona göre: *"Bu zamanda Allah yirmi Ziya yaratmış olsaydı milletin hâline dair hiçbirimizin zihnine ye'se (şüpheye) müteallik bir fikir düşmezdi."*

Ancak Rıfat Bey'in iddiaları dinmek bilmiyordu. Bunun üzerine Namık Kemal, 16 Ocak 1879 tarihli mektubunda daha da sertleşti. *"Ziya Paşa'ya dair işittiğin, inandığın, verdiğin malumatın kaffesi hezeyandan ibarettir,"* diye yazdı ve ekledi: "*Ziya Paşa rüşvet almaz. Suriyeliler, Konyalılar, Adanalılar değil; kâinat beraber bağırsa emin ol ki yine kâinatın söylediği yalandır."*

Namık Kemal için Adana bir yana, Ziya Paşa'nın tırnağı bir yanaydı. Bu tavrını saklamıyor, "*Delil verebilir isen kemal-i şevk ile intizar ederim; veremez isen sizin Adana Ziya Paşa'nın tırnağına bile değmez,"* diyerek dostunu her şeyin üstünde tuttuğunu açıkça ilan ediyordu.

Ziya Paşa hakkında Adana'da ortaya atılan rüşvet iddialarına en sert tepkiyi gösterenlerden biri de Abdülhak Hâmid'di. Ziya Paşa'yı *"Şair-i Âzam"* olarak gören Hâmid, Adana'yı onun şahsında temsil edilen bir şehir olarak tasavvur ediyor ve *"Bu şehrin Ziya Paşa dışında kalan tarafları yok hükmündedir,"* diyerek tartışmaya nokta koyuyordu.

Namık Kemal ile Ziya Paşa arasındaki ilişki, Harabat üzerinden yapılan yorumlar nedeniyle zaman zaman bozulmuş, aralarına mesafe girmiş gibi görünse de bu durum iki büyük şairin birbirlerine iman edercesine bağlı oldukları gerçeğini değiştirmedi. Ziya Paşa'nın mektupçusu Mehmet Nazım Paşa'nın aktardıklarına göre, bu bağlılık Ziya Paşa'nın ölümünden sonra daha da berraklaşmıştı.

Nazım Paşa, anılarında bu ânı şöyle kaydedecekti:

> *"Ziya Paşa'nın vefatını hemen Namık Kemal'e bildirdim. Çünkü o devirde Ziya Paşa'yı büyüklüğüyle seven ve anlayan bir o kalmıştı. Büyük insanları en iyi anlayanlar yine büyük insanlar oluyor. Bir müddet sonra Kemal Bey'den bir mektup aldım. Bu mektup ile koca insan, en yakın dostunun mezar taşına yazılmak üzere meşhur şiirini de göndermişti. Daha önce bahsetmiş olsam da burada bir kez daha kaydetmekten kendimi alamadım."*

Ziya Paşa ve Namık Kemal, Anayasa hazırlık komisyonunda çalıştıkları günlerde çektirdikleri bir fotoğraf.

Ziya Paşa, Adana'daki Halet-i Ruhiyesini Anadolu Müfettişi Şakir Paşa'ya Yazar

Ziya Paşa, konağında nadiren yalnız kaldığı anlarda, bazen şiir yazar, bazen de uzun mektuplar kaleme alırdı. Kalem, onun için yalnızca bir ifade aracı değil; düşüncelerini toparladığı, içini ferahlattığı bir sığınaktı. Adana günlerinde yazdığı bu mektuplar, çoğu zaman bir devlet adamının değil, yorgun bir insanın sesini taşırdı.

Mehmet Nazım Paşa, hatıralarında Ziya Paşa'nın Anadolu Müfettişi Şakir Paşa'ya yazdığı bir mektuptan özellikle söz eder. Ona göre bu mektup, Ziya Paşa'nın hayatını ve ruh hâlini en iyi anlatan metindir. Gerçekten de öyledir. Çünkü bu satırlar, Ziya Paşa'nın Adana'daki hâlet-i ruhiyesine dair ilk açık beyanı gibidir.

Ziya Paşa, Şakir Paşa'ya şöyle seslenir:

> *"Allah'ı severseniz, sizin her işinize karışır, her ağzına geleni herkese söyler bir dostumuz var idi. Hani birçok mütalaalardan, bir milyon temenniden sonra Suriye'ye vali olması düşünüldü. Düşünüldü de olmadı idi. Muahheren İstanbul'da durmasındaki mahzur her mütalaaya galip gelerek aşıldı. Zatına, şahsına ait işlerini tesviyeye meydan verilmeyerek kat'î ve mütevali emirlerle, birbirini kovalayan tezkerelerle Şam'a defolunmuş idi.*
>
> *Canım, sizin şu dostunuz Ziya Paşa'yı bilmediniz mi? Şam'da İngiliz dostlarımızın, Konya'da muhacir gürültüsünün belasına uğrayarak dağdan dağa koşturulan ve şimdi Adana'da da sıtmadan, sıcaktan bizar, etrafa atf-ı enzar ettikçe ateş-i teessürle dağıdar (etrafında olup bitenlerin üzüntüsüyle kederlenmiş) olan Ziya Paşa'yı unuttunuz mu? O sizi unutmadı…"*

Mektubu bitirdiğinde gece çoktan çökmüştü. Konağın yüksek tavanlarında günün sıcağı hâlâ asılı duruyor, duvarlar nefes almak ister gibi ağır ağır terliyordu. Ziya Paşa kâğıdı masanın üzerine bıraktı; mürekkep henüz kurumamıştı. İçinde biriken sözler dökülmüş fakat ferahlık gelmemişti.

Pencereye yaklaştı. Dışarıda Adana gecesi vardı. Durgun, ağır ve nemli. Sıtmanın bıraktığı titreme, sıcağın bitmeyen baskısıyla birleşiyor, bedenini olduğu yere çiviliyordu. Uzaktan bir köpeğin sesi duyuldu, sonra her şey yeniden sustu. Paşa, karanlığın içinden şehre baktı. Bu topraklar artık onun kaderiydi. Ne tam bir sığınak ne de terk edilebilir bir yer.

Derin bir nefes aldı. Gecenin içinde, yalnızlığını ilk kez bu kadar çıplak hissetti. Kalemini tekrar eline almadı. Çünkü bazen yazmak, insanın yükünü hafifletmiyordu.

Ziya Paşa, Defterdar Hakkı ve Suç Ortaklarını Görevden Alıyor

Ziya Paşa'nın isteğiyle vilayete mektupçu tayin edilen Mehmet Nazım Paşa, Adana'yı adım adım tanımaya başlamıştı. Göreve alışmış, vilayet koridorlarının sessizliğine, kalemlerin hışırtısına, mühürlerin ağırlığına ısınmıştı. Fakat şehrin alt katmanlarında başka bir uğultu dolaşıyordu.

Başlangıçta dedikoduydu. Sonra fısıltı. Ardından birkaç küçük hadise…

Rüşvet alınıp verildiği, usulsüzlükler yapıldığı artık kahve köşelerinde değil, resmî dairelerin kapı aralıklarında konuşuluyordu. Defterdar, mühürdar, muhasebe mümeyyizi, vergi müdürü… Vilayetin kilit noktalarında oturan bazı memurlar ile eşraftan birkaç kişinin, halkın başına bela kesilen bir rüşvet çarkı kurduğu söyleniyordu.

Mehmet Nazım Paşa'yı asıl çileden çıkaran ise cümlenin sonuna eklenen o imaydı:

"Bu işlerin içinde Vali Ziya Paşa da varmış."

O anda anladı ki mesele artık sıradan bir yolsuzluk meselesi olmaktan çıkmıştı.

Yapılan incelemeler derinleştikçe çarkın dişlileri görünür hâle geldi. Vilayet görevlilerinin, çeşitli sandık eminlerinden gelen paraların yarısını aralarında paylaştıkları, baytar raporu olmaksızın, mühürdar tarafından düzenlenen evraklarla Mersin'den Adana'ya sağlıksız öküzler sokulduğu, valinin bilgisi dışında mührünün kullanıldığı, aşar vergisi tahsilatında keyfi uygulamalarla halktan rüşvet alındığı bir bir ortaya çıktı.

Ziya Paşa, kesinleşmiş deliller eline ulaştığında tereddüt etmedi.

Meclis-i İdare üyelerini, seçilmiş belediye azalarını, Muhakim-i Adliye, yani ceza hâkimlerini ve Mehmet Nazım Paşa'yı… Hepsini aynı gün, aynı saatte makamına çağırdı. Büyük masanın etrafında herkes yerini aldığında odada ağır bir sessizlik hâkimdi.

Oturumu Ziya Paşa yönetiyordu. Yüzü solgundu. Sararmıştı. Ama sesi dimdikti.

Mehmet Nazım Paşa, yıllar sonra hatıratında o anı şöyle anlatacaktı:

"Bilirsiniz ki," dedi Paşa, "insanlar kendi fiillerinin nik ü bedine (iyi ve kötü olduğuna) dair doğru bir kanaate sahip olamazlar. Herkes, kendi seyyiat

(kötülüklerine) ve hasenatına (iyiliklerine)türlü te'viller (başka başka anlamlar) bulur. Kendi ef'âlini (yükümlülüklerini) takdirden aciz olan insan, başkasının şerair-i ef'âlini (yükümlülüklerinin şartlarını) bilmekten elbette acizdir."

Bir an durdu.

"Her şeyden evvel," diye devam etti, "bana mütecahiline ihtiyatlar ederek ikazda bulunmadığınız için teessüf ederim. Ben irtikâba meyletseydim böyle maişetimin arkasından gezmezdim. Elbette duymuşsunuzdur. Mühürdarın irtikâp ettiği ve benim namıma paralar aldığı anlaşılmıştır. Şimdi kendisinden soracağım. Siz de hakikati görünüz."

Bunun ardından Ziya Paşa yerine oturdu. Sesi alçaldı ama ağırlığı arttı.

"Mühürdar derhâl Meclis'e getirilsin."

Az sonra kapı açıldı. Mühürdar içeri girdi. Yüzü sapsarıydı. Ayakta durmakta güçlük çektiği belliydi. Odanın ortasına doğru ilerlerken herkesin bakışı üzerine çivilenmişti. Masanın yanındaki iskemleye ilişmek istedi.

"Oturma!" diye haykırdı Ziya Paşa. *"Ayakta dur!"*

O andan sonra odada kıyamet koptu.

Ziya Paşa bağırdı, çağırdı. Sözleri bir tokat gibi çarpıyordu. Mühürdar, kendisini çekemeyenlerin iftiraya başvurduğunu söyleyerek savunmaya kalktı fakat hakikat o kadar çıplaktı ki inkâr edilecek yeri yoktu.

Son söz kısa ve kesindi.

Ziya Paşa, Meclis'te bulunan Jandarma Kumandanı'na döndü:

"Bu adamı yarın mahfuzen Mersin'e gönderiniz. Orada vapura bindirip İstanbul'a sevk ediniz."

Emir yerine getirildi.

Jandarma Kumandanı, Mühürdar'ı alıp götürdü. Hazır bulunanlar, tek kelime etmeden dağıldılar. Fakat mesele bununla kapanmadı.

Mühürdar hadisesinden önce de akçeli işlerle adı anılan Defterdar Hakkı'nın tayini istenmişti. Aylar geçti. Ne bir tayin tezkeresi geldi ne de bir cevap. Hatırlatma yazıları sonuçsuz kaldı.

Vilayet çevrelerinde alaycı bir cümle dolaşmaya başladı:

"Anlaşılan Defterdar Bey'in kumpanyası Babıâli'ye kadar kol budak sarmış."

Defterdar Hakkı, Adana ve Dersaadet'teki adamları sayesinde yerinde kaldı. Ziya Paşa'yla arası açık biçimde görevine devam etti. Bu mesele, Paşa'nın zihninde kapanmayan bir yara hâline geldi.

Derken yeni bir sıkıntı daha patlak verdi.

Ziya Paşa, odasında bir ileri bir geri dolaşıyordu. Birden durdu.

"Bana Jandarma Kumandanı'nı çağırın."

Kısa süre sonra kumandan huzurdaydı. Ziya Paşa tereddüt etmeden konuştu:

"İki araba tutunuz. Defterdarın eşyalarını birine yükleyin. Kendisi diğer arabaya binsin. Derhâl Mersin'e gönderilsin. Vapura bindirildikten sonra bana telgraf çekilsin."

Ancak, bir süre sonra kumandan geri döndü. Defterdarın, vilayetten *"cebren çıkarıldığına dair"* resmî tezkere istediğini söyledi.

Ziya Paşa, *"Ya sabır!"* dedi ama tezkereyi yazdırdı.

Defterdar Hakkı önce Mersin'e, ardından ilk gemiyle İstanbul'a gönderildi. Ziya Paşa, o gün yalnızca bir memuru değil, bir dönemin kirli alışkanlıklarını da vilayetin kapısından dışarı atmıştı.

Yapılan Türlü Şikâyetlere Ziya Paşa'nın Verdiği Olağanüstü Savunma[1]

Ziya Paşa, savunmasını yaptı.

Uzun, sert ve olağanüstü bir savunmaydı bu. Kendini değil, temsil ettiği idare anlayışını savunuyordu. Sözleri, yalnız o günün değil, gelecek zamanların da vicdanına hitap edecek bir berraklık taşıyordu.

Bu savunma, kayıtlara geçti. Tarihe not düştü.

Ve Ziya Paşa'yı, tartışmaların ötesine taşıdı.

"Değersiz kulunuzun dileğidir!" diye başlayan bu savunma, sadeliği ve ifade kudretiyle ancak büyük bir hürriyet ve ahlâk şairinin kaleminden çıkabilirdi. Ziya Paşa, ne yaptığından emindi. İddialara berrak, tutarlı ve şüpheye yer bırakmayacak bir açıklıkla cevap veriyor; icraatlarını yalpalamadan, sakınmadan, tane tane ortaya koyuyordu.

Adana'ya gelişinin üzerinden henüz sekiz ay geçmiş bir valinin, şehrin meselelerine bu denli nüfuz etmiş olması dikkat çekiciydi. Bu metin, bir savunmadan çok, devlet idaresine dair açık bir muhasebe; kamu yararını merkeze alan bir yönetim anlayışının yazıya dökülmüş hâlidir. Arşivlerin tozlu rafları arasında kalmış bu savunma, ilk kez bu kitapta yayımlanmaktadır.

"Değersiz kulunuzun dileğidir.

Seyhan Nehri üzerine yapılan set ile Divan Caddesi'ndeki çarşının üstünü kapatmak için yaptırılan çatının ve burada inşa olunan tiyatronun gerekliliğinin ve inşalarının hakiki sebeplerinin açıkça bildirilmesi, 19 Zilhicce 1295 tarihli ve 68 numaralı yüksek vekâlet emirnamenizde emredildiğinden; bu hususta, memleketin ziraî işlerinin güvence altına alınması ve ürün elde edilmesinin düzenlenmesi esasına uygun olarak gerçekleştirilen inşaatların haklı gerekçeleri arz ve beyanla kısaca açıklanacaktır. Şöyle ki:

Özel olarak çizdirilip düzenlenerek yüksek huzurunuza ilişik sunulan haritadan

[1] *Ziya Paşa'nın kendini savunduğu bu metin günümüz diliyle verilmiştir. Metin sonunda özgün (orijinal) formu olduğu gibi sunulmuştur.*

da vekâletinizce malum olacağı üzere, Adana'nın güney tarafından akmakta olan Seyhan Nehri'nin şehir dışındaki eski yatağı, kış mevsiminde nehrin tecrübeyle sabit taşkınlarına dayanabilecek durumda değildir. Setlerin onarımına başlanıp nehrin suyu kesildikten sonra, nehrin iki yanında bulunan alçak araziler bütünüyle su altında kalmakta; su, bir bela seli gibi memlekete doğru gelmektedir. Nitekim bundan dört sene önce nehir kenarında, iki arabanın yan yana ferah ve gururla geçtiği söylenen yollardan şimdi artık geçilememektedir. Yine Adana çiftçilerinin, nehrin taşkınları sebebiyle üç seneden beri art arda uğradıkları zararlar sayılmayacak derecede çoktur; tarımsal ürünler bu yüzden yarı yarıya yok olup gitmektedir. Memleketin, pek kısa bir süre içinde harap olmasına yol açacak bu taşkın belasına bu sene de bir çare bulunmazsa, ziraatin durumu ve şehir içinde yaşayıp her an selin bilinen zararından korkmakta olan emlak sahiplerinin geleceği dehşet ve vahamet içinde görünmektedir.

Bu sebeple öncelikle, şehrin aşağı tarafında bulunan ve asıl ziraat mahalli olan Mırzak adlı yer ile buna yarım saat mesafede, nehrin doğu yakasında bulunan Yüreğir adlı arazinin kıyısına set yapılması için halk tarafından bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon aracılığıyla toplanan para, özel teşviklerin de etkisiyle istenen miktara ulaştırılmış; adı geçen komisyon heyetinin denetimi ve taşkından zarar gören civar halkının yardımıyla, taşkına dayanacak derecede bir set yaptırılmıştır. Böylece her sene zorunlu olarak ekilemeyen birkaç milyon dönüm verimli ve alçak arazi şimdi ekilebilir hâle gelmiş; bu sene çok bereketli mahsul alınacağı anlaşılmıştır.

Seyhan Nehri taştığı zaman, şiddetli yağmurun yağmasıyla birlikte şehir etrafındaki dağlardaki karlar da eriyip akmaya başlar. Bu yoldan gelen sel, dağ ve tepelerden aşağı inerek önce Dilberler Sekisi denilen yerde toplanır; orada kabardıktan sonra şehir dışında bulunan bahçelerle bazı köy ve çiftlikleri tamamen çiğneyip geçer, ardından doğruca şehir içini kuşatarak hükmünü icra eder. Daha sonra şehrin batı tarafında akarak adı geçen Mırzak adlı yere yaklaşır ve orada üç kola ayrılır. Bu kollardan biri, Adana'nın şehir tarafındaki köyleriyle Tarsus kazasına bağlı bazı köyleri basar; bir kolu da şehrin doğu tarafından ayrılarak Yarbaşı denilen yeri geçtikten sonra, adı daha önce anılan Yüreğir yönünden Karataş nahiyesine bağlı yüz elli köyü çiğner; selin şiddeti sona erinceye kadar bu şekilde devam eder ve ondan sonra yeniden eski yatağına kavuşur.

Adana'nın coğrafi konumu gereğince, nehrin taşması hâlinde sel akıntısına ve zararına her yerden daha fazla dayanabileceği fen bakımından sabit olan yerler, şehrin aşağı tarafında bulunan Mırzak ve Yüreğir cihetleridir. Buralara set yapılması gereği, yerli halk tarafından da kabul edilmiş; bu ihtiyaç üzerine, yukarıda anlatıldığı şekilde komisyonlar kurulmuş ve yapılan özel teşviklerin neticesinde setler inşa edilmiştir. Ancak selin şehir içine girerek ilk uğradığı yerler için de aynı şekilde bir çare düşünülmüştür. Zira kış mevsiminde Adana halkı, nehrin taşmasını bekler hâlde, sürekli bir zorunluluk ve tedirginlik içinde bulunmaktadır.

Bu nedenle, herkesin gayreti ve yardımıyla aşağı tarafta yapılan setler gibi, şehir civarına da bir set yapılarak nehrin eski yatağının değiştirilmesi; hiç olmazsa, şimdiki yatağın iki yanında her gün genişleyen gediklerin yol açtığı tehlike karşısında, herkesin ev ve emlakinin önündeki yerlerin korunması meselesi Vilayet İdare Meclisi'nce görüşülmüş; oy birliğiyle alınan karar doğrultusunda, takdim olunan haritada da gösterildiği üzere bazı nehir yataklarının değiştirilmesine girişilmiş; bu işin yaklaşık yüz bin kuruşu bulan masrafına karşılık olmak üzere, eski yatak civarında evi ve malı bulunanlarla taşkınlardan birinci derecede zarar görenlerden uygun miktarda yardım alınması uygun görülmüştür. Halktan müteşekkil bir komisyon aracılığıyla, herkesin ödeme gücüne göre takdir edilen yardım payı yine aynı komisyon tarafından toplanmış ve çalışmalara başlanmıştır. Bu hususta halktan hiçbir kimseye hiçbir suretle baskı yapılmamış; herkes, komisyonun takdir ettiği yardımı ödemiştir.

Divan Caddesi'ndeki çarşıya çatı yapılması meselesine gelince: Mersin iskelesine çıkılarak Adana'ya gelmek için, padişah hazretlerinin kudret gölgesinde bu defa yeniden onarımı yapılan, köprüleri kâgir olarak inşa olunan, iki tarafına ağaçlar diktirilen, lüzumu kadar kuyular kazdırılan ve Rumeli muhacirlerinden bekçiler tayin edilerek iyi idaresi ve korunmasına özen gösterilen şose yoldan geçilmekte; Tarsus kazasından da geçildikten sonra doğruca Adana'ya girilmektedir. Zira arabaların ve sair taşıtların geçmesine mahsus olarak memlekette, adı geçen Divan Caddesi'nden başka bir yol bulunmadığından, şehre giriş ve çıkış mutlaka bu yoldan yapılmaktadır.

Bu caddenin üzerinde, iki taraflı bedesten şeklinde ve yirmi arşın genişliğinde bir çarşı vardır; üstü açıktır. Mevcut dükkânların önlerinde sacdan yapılmış bir

buçuk arşın genişliğinde tente benzeri şeyler bulunsa da Adana'nın elli altmış dereceye varan sıcaklarında, dükkân sahiplerinin ve özellikle alışveriş için gelen müşterilerin son derece rahatsız oldukları tecrübeyle anlaşılmıştır. Bu nedenle, hem memleketin düzenlenmesi ve imarı hem de orada bulunan dükkânların şan ve itibarının artırılması yolundaki samimi düşünceyle ve hiçbir sakınca ihtimali görülmemesi sebebiyle bu çarşının üzerine ahşap bir çatı yapılmasına karar verilmiştir.

Bu iş için de bir komisyon kurulmuş, her dükkân sahibinden bir yıllık kira bedeline denk miktarda para toplanmıştır. Dükkân sahipleri arasında fakir veya uzak yerde bulunanlar için kontratlarının yenilenme zamanına kadar erteleme ve mühlet tanınmıştır. Kontratların yenilenme zamanından önce çatının tamamlandığı ve çarşının bambaşka bir hâl aldığı görülünce, herkes dükkânını büyük bir istekle talip olan kiracılara, önceki senelere göre bir misli daha fazla bedelle kiraya vermiştir. Böylece çatı inşası için gereken para, halkın sırtına yüklenmeksizin, zaten kazanç elde etmek isteyen tüccarlardan çıkmıştır. Mesela bir dükkân sahibi çatı inşası için bir yıllık kira bedeli olarak bin kuruş vermiş ise, bundan sonra mülkünden iki bin kuruş kira alabileceğini ve yapılan bu teşebbüsün memleket ve halk menfaatinden başka hiçbir yönü olmadığını o zaman anlayabilmiş; padişah hazretlerinin ömrü ve ikbali için sevinç gözyaşları dökerek dua etmiştir.

Bu hakikat ortaya çıktıktan sonra, emlak sahipleri tarafından aciz makamıma hitaben düzenlenip sunulmuş olan teşekkürnâmenin bir sureti, yüksek nazarlarınıza sunulmak üzere ilişik olarak arz ve takdim edilmiştir. Adana Belediye Dairesi'nin, yerel düzenlemeler ve genel idarî düzenlemeler için yeterli yıllık gelirinin bulunmaması; belediyeye ait görevler çerçevesinde memleketin her türlü ihtiyacının görülüp giderilmesi için belediye gelirlerinin zaman ve imkân elverdiği ölçüde artırılmasının zorunlu olması ve bugün halkın yararına tahsis edilecek yeni gelirlerin yine halktan alınmasının uygun görülmemesi sebebiyle, hükûmet konağı civarında, mezbele hâlinde bulunan ve belediyeye ait olan bir arsa üzerinde bir tiyatro inşa edilmesi düşünülmüştür.

Bu amaçla, Beyrut'tan buraya gelmiş olan bir tiyatro kumpanyasıyla pazarlığa girişilmiş; dört aylık kira bedeli beş bin beş yüz kuruş olmak üzere kiralamayı kabul etmeleri sağlanmıştır. Bunun üzerine, kırk bin kuruş kadar masrafla

küçük bir tiyatro inşa edilip kiraya verilmiştir. Şimdi tiyatro, Adana'da yerleşik Hristiyan tüccar tarafından pek çok rağbet görmekte; kumpanyanın da kazanç elde etmesini sağlamaktadır. Bu sebeple, doksan beş senesi Mart ayı başından itibaren dört aylığının daha kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hesaba göre, yapılan masraf üç senede karşılanacak ve belediye için yılda on dört bin kuruş tutarında bir gelir sağlanmış olacaktır. Söz konusu tiyatro, bu sebeple hükûmet dairesi içinde, eski defterdarlık dairesinin arsası üzerine inşa edilmiştir. Her ne kadar bazı kötü niyetlilerin teşvikiyle bir şahıs tarafından bu arsanın vakıf malı olduğu iddia edilerek dilekçe verilmiş ise de yargılama sırasında iddiasını ispat ettiği takdirde uygun miktarda bir zemin kirası tahsis edilmek üzere arzuhal, Temyiz Meclisi'ne havale edilmiştir.

Yüksek sadaret penahilerinin de malumu olduğu üzere, her memlekette siyasetin gereği olarak çoğunluğun menfaati adına yapılan icraat elbette bir kesimin hoşnutsuzluğunu doğurur. Umumun menfaatine şahsî menfaatini tercih edenlerin feryat ve şikâyetlerine kulak verilirse, kamu yararına hizmet edilemeyeceği açıktır. Bu bakımdan, bu yoldaki samimi ve haklı arzlarımız, yüksek şahsiyetiniz tarafından incelenip değerlendirildiğinde, hakikatin ortaya çıkacağında şüphe yoktur.

Geçtiğimiz günlerde, yoksul halka fahiş faizlerle para verip sonunda mallarını ve mülklerini gasp ve zapt eden birkaç tefeci murabahacının açık ve herkesçe görülen zulümlerinin önünü almak için gerekli tedbirlere teşebbüs olunmuştur. Bu tefecilerin zulmünden kurtulmuş olan aciz halk tarafından çekilen telgraftan bahisle, Dahiliye Nezareti'nden gelen ve bir sureti ilişik olarak takdim olunan yazının içeriğinden de keyfiyet malum olacağı üzere, yerel icraat hakkındaki saldırı ve itirazların, işte bu şekilde şahsî ve gayrimeşru menfaatlerine artık meydan verilmemiş birkaç bozguncu tarafından çıkarılmış olması ihtimal dışı değildir. Yine de her hâlükârda emir ve ferman, emir sahibi yüce makama aittir."

6 Safer 1296/ 16 Kanunusani 1294
Kulunuz Abdülhamid Ziyaeddin

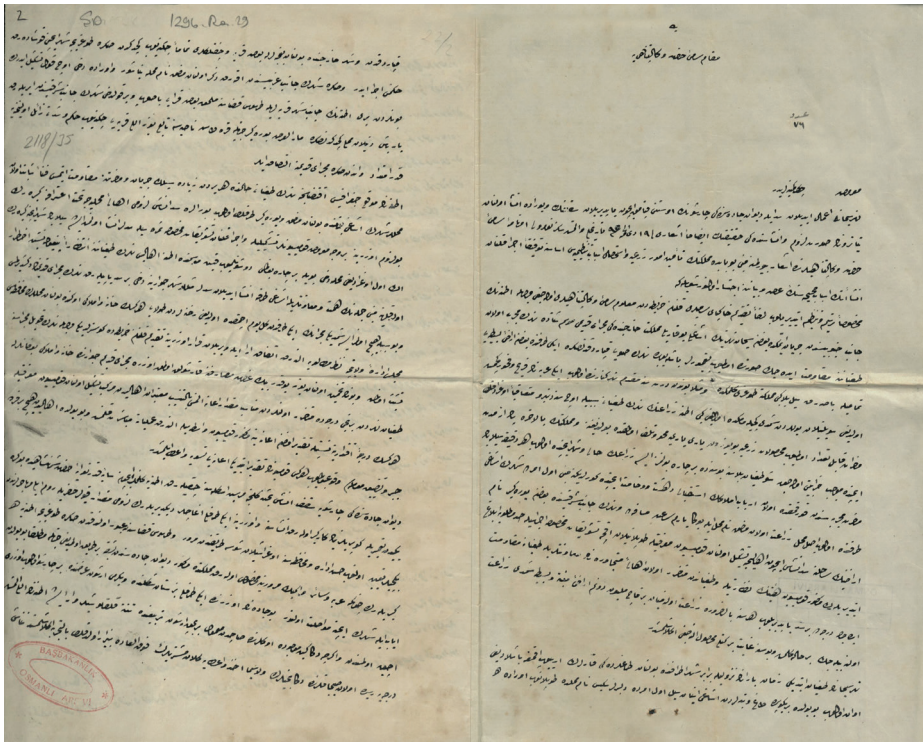

Ziya Paşa'nın hakkındaki şikâyetlere karşı, kendi el yazısıyla yazıp mührünü kullandığı savunmanın ilk iki sayfası.

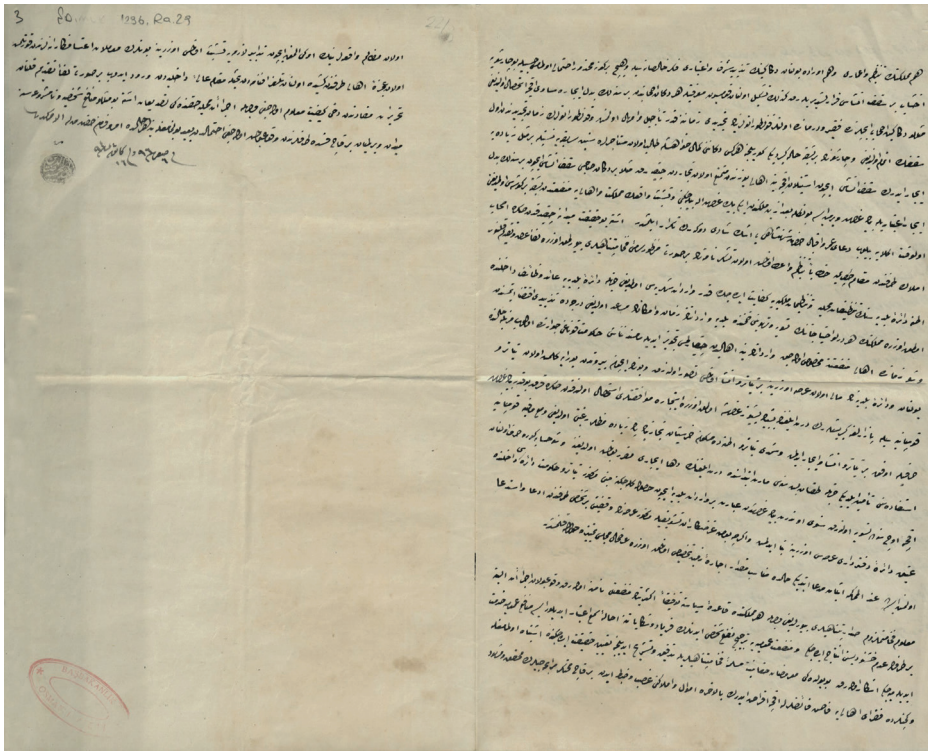

Ziya Paşa'nın hakkındaki şikâyetlere karşı, kendi el yazısıyla yazıp mührünü kullandığı savunmanın son iki sayfası.

Makam-ı sami-i huzur-ı vekaletpenahiye

Aded 83

Maruz-ı çaker-i kemineleridir.

Nehr-i Seyhan'a imal edilen sed ile Divan caddesindeki çarşının üstünü kapamak için yaptırılan sakfın ve burada inşa olunan tiyatronun suret-i lüzumu ve inşasındaki hakikatin vizahen işarı 19 zilhicce 1295 tarihli ve 68 numaralı emirname-i sami-i hazreti vekaletpenahilerinde işar buyurulması mebni bu babda memleketin temin-i umur-ı ziraiye ve istihsali esbab-ı tanzimiyesi esasına tevfikan icra kılınan inşaatın esbab-ı sıhhiyesinin arz ve beyanınan ictisar olunur. Şöyle ki;

Mahsusan tersim ve tanzim ettirilip leffen takdim-i hakpay-ı samileri kılınan tarikten malum-ı sami-i vekaletpenahileri olacağı vecihle Adananın canib-i cenubiyesinden cereyan etmekte olan Seyhan Nehrinin aşağı yukarılı memleket haricindeki mecra-ı kadimi mevsim-i şitada nehrin mücerreb olan tuğyanına mukavemet edecek surette olmayıp tamirleri başlayarak nehrin suyu kapatıldıktan sonra iki tarafında bulunan arazi-i basitayı tamamıyla basarak seyl-i bela gibi memlekete doğru gelmekte ve mesela bundan dört sene mukaddem nehir kenarında olup iki arabasının ferih ve fahur geçmiş olduğu söylenilen yollardan şimdi geçilememekte olduğu gibi Adana zürraının nehrin tuğyanı sebebiyle üç seneden beri müteakiben uğradıkları mazarrat kabil-i tadad olmayıp mahsulat-ı ziraiye bu yüzden yarı yarıya mahv u telef olmakta bulunduğuna ve memleketin bilahare pek az müddet az müddet içinde mucib-i harabiyeti olacak şu tuğyan belasına bu senede bir çare bulunmazsa ziraat hali ve şehir içinde olup her dakika seylabın mazarrat-ı mücerrebesinden korkmakta olan erbab-ı emlakin istikbali dehşet ve vehamet içinde görüldüğüne mebni evvelemirde şehrin aşağı tarafında olup asıl mahall-i ziraat olan Mırzak nam mahal ile buna yarım sat mesafede ve nehrin canib-i şarkisinde bulunan Yüreğir nam arazinin sahiline sed inşası için ahalice teşkil olunan komisyon marifetiyle toplanılan akçe teşvikat-ı mahussa icrasıyla hadd-i

matluba iblağ ettirilerek mezkur komisyon heyetinin nezaretiyle ve tuğyandan mutazarrır olan ahali-i mütecaribenin muavenetiyle tuğyana mukavemet edecek derecede bir sed yaptırılıp her sene bizzarure ziraat olunamayan birkaç milyon dönüm arazi-i münbite ve batiye şimdi ziraat olunabilecek bir hale gelmiş ve bu sene gayet bereketli mahsul olacağı anlaşılmıştır.

Nehr-i Seyhanın tuğyan ettiği zaman baranın nüzulüyle beraber şehir etrafında bulunan dağlardaki karların eriyip akmaya başladığı avan olup bu yolda bir köprü de dağ ve tepelerden aşağı inen seyl evvelemirde dilberler sekisi nam mahalde toplanıp ora da kabardıktan ve şehir haricinde bulunan bahçelerle bazı karye ve çiftlikleri tamamen çiğneyip geçtikten sonra doğruca şehir içini kuşatarak hükmünü icra eder ve sonra şehrin canib-i garbiyesinde akarak zikrolunan Mırzak nam mahalle yanaşır ve orada üç kol teşkil ederek bunlardan biri Adananın canib-i şehir karyeleriyle Tarsus kazasına mülhak bazı kurayı basıp ve bir kolu dahi şehrin canib-i şarkiyesinden ayrılarak Yarbaşı denilen mahalli geçtikten sonra marrülarz Yüreğir cihetiyle Karataş nahiyesine tabi yüz elli karyeyi çiğneyip hükm-i şiddeti zail oluncaya kadar imtidad ve ondan sonra mecra-yı kadimesine iltisak eyler.

Adananın mevki-i coğrafiyesi iktizasınca nehrin tuğyanı halinde her yerden ziyade sel cereyan ve mazarratına mukavemet etmesi fennen sabit olan mahaller şehrin aşağı cihetinde bulunan mırzak ve Yüreğir tarafları olup buralara sed inşası lüzumu ahali-i mahalliyece taht-ı itirafa girerek bu lüzum üzerine bervech-i maruzat komisyonlar teşkiliyle ve icra kılınan teşvikat-ı mahsusa semeresiyle sedler inşa olunmuş ise de seylabın şehir içine girerek en evvele uğradığı mahaller dahi böyle bir çare bulunması düşünülüp kış mevsiminde adana ahalisi nehrin tuğyanın intizaren ... ıztırar olduklarına mebni cümlenin himmet ve muavenetleriyle aşağı tarafa inşa edilen sedler misilli şehir civarına dahi bir sed yapılarak nehrin mecra-yı kadimesinin değiştirilmesi ve bu sebeple hiç olmazsa şimdiki mecranın iki taraftan külli yevm açmakta olduğu rahnelerden dolayı herkesin hane ve emlaki önünde bulunan

mahallerin muhafazası meclis-i idare-i vilayetçe nazar-ı mütalaaya alınarak ittifak-ı ara ile verilen karar üzerine takdim kılınan haritada gösterildiği ve bazı nehirlerin tahvil-i mecrasına teşebbüs olunan ve bunun tahmin olunan yüz bu kadar bin masarıfına karşılık olmak üzere mecra-yı kadim civarında hane ve emlaki bulunanlarla tuğyanlardan birinci derecede mutazarrır olanlardan münasip miktar iane alınması bittensip ahaliden mürekkep teşkil olunan komisyon marifetiyle herkesin derece-i iktidarına nisbetle takdir olunan iane yine mezkur komisyon vasıtasıyla alınarak ameliyata mübaşeret kılınmış ve bu yolda ahaliden hiçbir ferde hiçbir tazyik muamelesi vuku bulmayıp herkes komisyonun takdir ettiği ianeyi tesviye ve ita eylemiştir.

Divan caddesindeki çarşıya sakf inşası bahsine gelince Mersin iskelesine çıkılarak Adanaya gelinmek içün saye-i kudret-vaye-i hazret-i şehinşahide bu kere yeniden tamiriyle köprülerinin kargir olarak inşasına ve üzerine iki taraflı ağaçlar diktirilerek lüzumu miktar kuyular hafriyle Rumeli muhacirlerinden bekçiler tayin olunup hüsn-i idare ve muhafazasına uğraşılan şose tarikinden mürur ve Tarsus kazasından ubur olunduktan sonra doğruca Adana'ya girilerek çünki, araba ve sair merakibin müruruna mahsus olarak memlekette mezkur Divan caddesinden başka bir tarik olmadığı cihetle mutlaka bu yoldan iyab ile şehrin içine muvasalat olunur. Bu caddenin üzerinde iki taraflı bezistan şeklinde ve yirmi arşın arzında bir çarşı olub üzeri açık olmasından ve eğerce dekakin-i mevcude önlerinde sacdan mamul bir buçuk arşın terbiinde tente kılıklı şeyler var ise de Adana'nın elli altmış dereceye reşide olan sıcaklarında dükkancıların ve lasiyema ahz u itaya gelen müşterilerin fevkalade bizar oldukları bi't-tecrübe anlaşılmasından naşi hem memleketin tanzim ve imarı ve hem orada bulunan dekakinin tezyid-i şeref ve itibarı fikr-i halisanesiyle ve hiçbir güna mahzur ihtimalı olmaması hasebiyle bu çarşıya ahşabî bir sakf inşası kararlaştırılarak kezalik teşkil olunan komisyon maarifetiyle her dükkan ashabından bir senelik bedel-i icare müsavi akçe istihsal olunduğu misillü dekakin ashabı içlerinde fakir ve dûr-mande olanlar kontratolarının tecdidi

zamanına kadar tecil ve imhal olunmuş ve kontratoların zaman-ı tecdidinden evvel sakfın itmam olunduğu ve çarşının bir başka hale girdiği görülünce herkes dükkanını kemal-ı hahişle talib olan müstecirlere sinin-i sabıkaya nisbetle bir misl ziyadeye icar ederek sakf inşası için istenilen akçe yine ahal yüzünden mütemenni olan tüccardan çıkarak mesela bir dükkan sahibi sakf inşası için bir senelik bedel-i icar itibariyle bin kuruş vermiş ise bununla badezin mülkünden iki bin kuruş alabileceğini ve teşebbüs-i vakıa memleket ve ahaliye menfaatinden başka bir köşesi olmadığını ol-vakit anlayabilip dua-yı ömr ü ikbal-ı hazret-i şehinşahiye eşk-i şâdî dökerek tekrar eylemiştir. İşte bu hakikat meydana çıktıktan sonra ashab-ı emlak tarafından makam-ı çakeriye hitaben tanzim ve ita olunmuş olan teşekkür-namenin bir sureti manzur-ı sami-i fehamet-penahileri buyurulmak üzere leffen arz u takdim kılınıp Adana daire-i belediyesinin tanzimat-ı mahalliye ve tanzimat-ı mülkiyeye kifayet edecek kadar varidat-ı şehriyesi olmadığı cihetle daire-i belediyeye aid vezaif dahilinde olmak üzere memleketin her türlü ihtiyacatının tesviye ve tehvini zımnında belediye varidatının zaman- ve imkanın müsaid olduğu derecede tezyidi iktiza etmesinden ve şu zamanda ahali menfaatine mahsus olacak varidatın yine ahaliden çıkarılması tecviz edilememesinden naşi hükümet konağı civarında olub mezbele halinde bulunan ve daire-i belediyenin malı olan arsa üzerine bir tiyatro inşa olunması tasavvur olunarak ve bunun için Beyruttan buraya gelmiş olan Tiyatro kumpanyasıyla pazarlığa girişilerek dört aylığının beş bin beş yüz kuruşa olmak üzere isticara muvafakatları istihsal olunduktan sonra kırk bu kadar bin kuruş sarfıyla ufak bir tiyatro inşa ve icar edilmiş ve şimdi tiyatro Adana'da meskun Hristiyan tüccarının pek ziyade mazhar-ı rağbeti olduğu ve mamafih kumpanya istifadesini temin eylediği cihetle doksan beş senesi mart ibtidasında dört aylığının daha icarı mukarrer bulunmuş olduğuna ve şu hesaba göre sarf olunan akçe üc senede tesviye olunarak senevi on dört bin kuruştan ibaret bir varidat-ı belediye için husule geleceğine mebni mezkur tiyatro hükümet dairesi dahilinde atik daire-i defterdari arsası üzerine bina edilmiş ve eğerce bazı garazkaran teşvikiyle mezkur arsanın vakfiyyeti

bir şahsı tarafından iddia ve istida olunmuş ise de indel-muhakeme isbat-i müddea ettiği halde münasib miktar icare-i zemin tahsisi olunmak üzere arzuhal meclis-i temyize havale kılınmıştır.

Malum-ı fehamet-melzum-ı sadaret-penahileri buyurulduğu vechle her memlekette kaide-i siyasete tevfikan ekseriyetin menfaati namına olarak vukubulan icraat elbette bir tarafın adem-i hoşnudisini intaç edeceği ve menfaat-ı umumiyeye tercih-i menfa-i şahsi edenlerin feryad ve şikayatına ihale-i sem-i itibar edilirse menafi-i umumiye hizmet edilemeyeceği aşikar olarak bu yoldaki maruzat-ı hakkaniyet-i müslime-i fehamet-penahileriyle tedkik ve teşri edilince tayin-i hakikat edeceğinde iştibah olmamağla ve geçenlerde fukara-yı ahaliye fahiş faizlerle akçe ikraz ederek bilahare emval ve emlakını gasp ve zabt eden birkaç muhtekir murabahacıların muhakkak ve meşhud olan mezalim-i vakıalarının önü alınmak içün tedabir-i lazımeye teşebbüs olunması üzerine bunların malumat-ı itisafkaranelinden kurtulmuş olan aceze-i ahali tarafından keşide olunan telgrafnameden bahisle makam-ı ali-i dahiliyeden vürud idüb bir sureti leffen takdim kılınan tahrirat müfadından dahi keyfiyet malum olacağı vechle icraat-ı mahalliye hakkındaki tasaddiat işte bu misillü menafi-i şahsiye ve na-meşruasına meydan verilmeyen birkaç fesede taraflarından vukubulmuş olacağı ihtimalden baid bulunmamakla yine her halde emr u ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fi 6 Safer sene 96 / fi 16 Kanunısani sene 94
Bende Abdülhamid Ziyaeddin

Ziya Paşa'nın Ölmeden Önceki Son Günü

Ziya Paşa'nın hastalığı nüksetmekle kalmadı, ilerledi. Bunda elbette hakkındaki iddia ve şikâyetlerin de payı vardı. Üzülmüş, yıpranmıştı. Dinlenmek ve biraz da nefes almak üzere çıktığı Ramazanoğlu Yaylası da hastalığına çare olmamış, yatağa düşmüştü. Doktorlar artık çare olmaktan öte, ölümün ensesinde olduğu fikrinde birleşmişlerdi. İngiltere Kraliçesi Victoria, son bir umut olur diye geniş yetkilerle donatılmış Anadolu Konsolosu Wilson'u üç doktorla birlikte Adana'ya yollamıştı fakat ne yazık ki tüm çabalar boşunaydı.

Ölüm döşeğinde Ziya Paşa'yı son kez gören ve Paşa'nın dileklerini yerine getiren kişi, mektupçu Mehmet Nazım Paşa'ydı. Mehmet Nazım Paşa, Ziya Paşa'nın ölmeden önceki son gününü, hatıratında şöyle nakşedecekti:

"Ziya Paşa hastalandı. Yatağa düştü. Her gün kendisini ziyaret ettim. Memleketin asırlarda bir yetiştirdiği bu büyük şair, bu büyük memleket adamı her gün biraz daha ölüme yaklaşıyordu.

Ziya Paşa, hastalanıp yatağa düştüğü ilk andan itibaren öleceğini anlamıştı. Fakat ben, bütün ömrümde ölümü böyle bir sükûnet ve soğukkanlılıkla karşılayan ikinci bir insan daha görmedim.

Hastalığının epeyce ilerlediği zamanlardaydı. Gene kendisini ziyarete gittim. Yüzü sapsarıydı. Bu sapsarı yüzde yalnız hâlâ canlılığını muhafaza eden, Ziya Paşa'nın o iri, güzel, ciddi ve müşfik gözleriydi. Odada bir köşeye iliştim. Bir müddet vilayet ahvali hakkında kendisine verdiğim günlük havadisleri dinledi. Sonra:

'Nazım Bey, şöyle yanıma gel,' dedi.

Kalktım, yatağının başucundaki iskemleye oturdum. Bir müddet hiç söz konuşmadık. Sonra Ziya Paşa, yorganın altından ayaklarını çıkararak:

'Oğlum, bak bunlar şişti,' dedi. 'Ayakların şişmesi, bu alamet acelecidir. Sen hükûmetteki masayı aç. İçindeki hususi evrakları yak. Resmî evrakları evrak

odasına ver. Hürriyet gazetesiyle Defter-i Âmal isimli bir risalecik müsveddesi vardır. Onları al… Dediklerimi hemen bugün yap…'

Ziya Paşa'nın bu sözleri beni öyle müteessir etmişti ki ne cevap vereceğimi şaşırmıştım. Göğsüm tıkanıyordu. Ağlamaklı olmuştum. Nutkum tutuldu. Gözlerim doldu.

Ziya Paşa bu hâlimin farkına vardı. Tebessüm etti. Ben teselli kılıklı bir şeyler, saçma sapan sözler söyledim. Ziya Paşa hiç ses çıkarmadı.

Yorganın üstünde kocaman, solgun, tertemiz bir çiçek gibi duran elini öptüm. Alnıma götürdüm. O, gülümsüyordu. Artık hıçkırarak ağlamaktan men-i nefs edemeyeceğimi anladım ve odadan dışarı çıktım."

Ziya Paşa'nın Vefat Haberi Seyhan Vilayet Gazetesi'nde...

1 Nisan 1880 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde, *"Adana Valisi Ziya Paşa Hazretleri'nin ciddi bir şekilde hastalandıklarını büyük bir endişe ve üzüntüyle gazetelerde görüyoruz"* ifadesi yer aldı. İlerleyen günlerde Ziya Paşa'nın yatağa düştüğü ve iyileşme umutlarının giderek azaldığına dair haberler gazete sayfalarında yer buldu.

Benzer ifadelere diğer gazetelerde de rastlandığı görüldü. Ziya Paşa'nın vefatını ilk kez ve ayrıntılı biçimde haber veren gazete ise Adana'da yayımlanan 19 Mayıs 1880 tarihli Seyhan Vilayet Gazetesi oldu.

Biyografisinin bir tercüme hâli olduğu anlaşılan bu haberde, daha çok görev yaptığı yerler, Meclis-i Vâlâ üyeliği ve Kanûn-ı Esâsî'yi kaleme alması gibi hususlar ayrıntılı biçimde dile getirildi. Dört beş ay süreyle göğüs hastalığı nedeniyle yatağa bağımlı kaldığı anlatıldı.

Gazetede ayrıca şiir ve nesir yazımındaki ustalığına, Fransızcaya gerektiği ölçüde hâkimiyetine, şiir ve nesirde Türkistan'ın önde gelen ediplerinden biri olduğuna değinildi. Doğu milletleri arasında hürriyet fikrinin tohumunu eken öncü isimlerden biri olduğu; onun kalem gücü ve yüce fikirlerinin, basılı eserlerini okuyanlar, kendisiyle görüşenler ve siyasi, ahlâkî ve davranışsal eylemlerine vâkıf olanlar için malum bulunduğu, bu sebeple ayrıca tafsilata gerek olmadığı ifade edildi. Özellikle manzum eserlerinden, doğuda ve batıda ün salmış olan Terci-i Bend ile Terkib-i Bend'lerinin, ne yazılmış ne de yazılabilecek eşsiz eserler olduğu vurgusu dikkat çekti.

سیحان

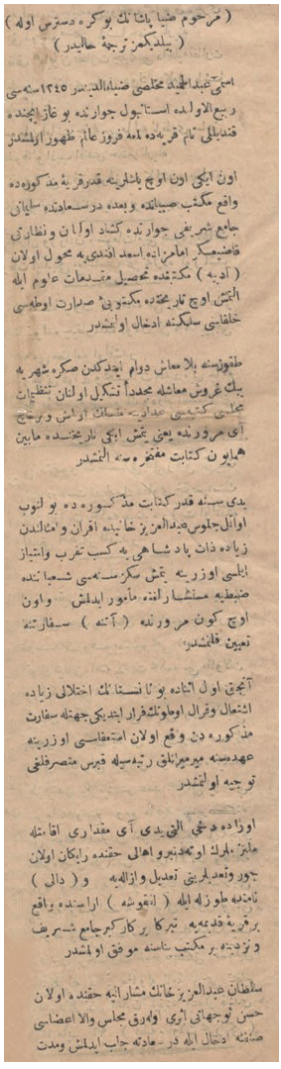

19 Mayıs 1880 tarihli Seyhan gazetesinde Ziya Paşa'nın vefatıyla ilgili çıkan haber.

Ziya Paşa'nın Vefatı ve Sonrasında Yaşananlar

Ziya Paşa'nın sağlığı, son üç ayda gözle görülür biçimde çökmüştü. Ramazanoğlu Yaylası'nda geçen dinlenme günleri bedenini oyalamış fakat hastalığın ilerleyişini durduramamıştı. Gün gün eriyor, her sabah biraz daha sessizleşiyordu. Hakkındaki şikâyetleri soruşturmak üzere Mirliva Akif Paşa'nın görevlendirilmesi ve görevden geçici olarak el çektirileceği yolundaki söylentiler ise zaten yorgun düşmüş ruhunu iyice zayıflatmıştı. Direnci kırılmış, yaşama tutunma isteği gözlerinden çekilmişti.

Ölümünden bir gün önce, mektupçusu Mehmet Nazım Paşa'yı yanına çağırdı. Söylenecek pek bir şey kalmamıştı. Yapılması gereken son işleri tane tane anlattı; sesi alçak ama kararlıydı. Ardından sustu. Ertesi gün, miladî 17 Mayıs 1880'de, sessizce hayata veda etti.

Ziya Paşa'nın vefat haberi, Sultan Abdülhamid'e ve Yıldız Sarayı'na, soruşturma için Adana'da bulunan Akif Paşa tarafından özel bir tezkireyle, aynı gün telgrafla bildirildi. Telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

"Rabb'im Padişahımıza uzun ömürler versin, âmin. Adana Valisi Ziya Paşa bugün buyurulduğu gibi ebediyete göç eylemiştir."

Henüz elli beş yaşındaydı. Bugünün ölçüsüyle bile genç sayılabilecek bir yaşta…

Ama ölüm döşeğinde ne annesi vardı ne eşi ne çocukları. Yanında yalnızca mektupçusu Nazım Paşa, kendi isteğiyle son günlerinde hizmetinde bulunan ve nikâhına aldığı Zehra Hanım ile bir de *"Monşer Süleyman"* diye anılan Süleyman vardı. O Süleyman ki Ziya Paşa'ya dair bugün bildiğimiz pek çok ayrıntıyı, Taha Toros'tan Ferit Celal Güven'e, İsmail Habib Sevük'ten Memduh Çelik'e taşıyacak olan Süleyman Çelik'ten başkası değildi.

Ziya Paşa vefat ettiğinde, usul gereği elbiseleri çıkarılmadan cepleri arandı. Örme bir kesenin içinde yalnızca bir altın lira bulundu. Başka bir para yoktu. Cemaat şaşkınlık içindeydi. Cenazenin nasıl kaldırılacağı konuşulmaya başlandı. Zira usulünce bir cenaze için en az iki altın gerekiyordu.

O sırada orada bulunan görevlilerden biri, ayın resmî kayıtlara göre dördü olduğunu hatırlattı. Dört günlük maaş farkının hazineden alınabileceğini, mevcut bir altınla birlikte iki altın liranın tamamlanacağını söyledi. Bu sözle mesele çözüldü. Ve nihayet, Ziya Paşa'nın cenazesi kaldırıldı.

O an yaşananlar, sanki Ziya Paşa'nın hayatı boyunca şiirlerine işlediği hakikatin sessiz bir tekrarıydı:

"Dünyanın gümüşü ve altınında huzur ve neşe aramayın,
İnsan son yolculuğunda bırakır hepsini ardında…"
"Dehrin ne safa var acaba sim ü zerinde,
İnsan bırakır hepsini hın-i seferinde…"

Cenaze töreni, mahşerî bir kalabalıkla gerçekleşti. Bütün Adana halkı tabutun ardına düştü. Gözyaşları içinde, defnedileceği Ramazanoğulları Külliyesi'ndeki Ulu Cami'ye doğru yürüdüler. Kalabalığın arasında sürekli not alan, fotoğraflar çeken bir ecnebi fotoğrafçı dikkat çekiyordu.

Tabut musalla taşına konulduğunda imam cemaate döndü ve sordu:

"Ey cemaat! Bu adamı sağlığında nasıl bilirdiniz?"

Bir ağızdan yükselen cevap, cami avlusunu doldurdu:

"İyi biliriz!"

Bu seslerin arasından, cemaatten bağımsız ve gür bir ses yükseldi:

"Büyük bir şair bilirdik!"

Herkes dönüp baktı.

Söz, Ziya Paşa'yla hayatta iken büyük sorunlar yaşamış olan Yeğenağazade Hakkı'ya aitti. Hakkı, kalabalığın ortasında durdu ve sözünü sürdürdü:

"Eşsiz bir şairdi."

Ziya Paşa, son yolculuğuna, kendisi gibi Adana valisiyken 1871'de vefat eden ve mezarı yine Ramazanoğulları Külliyesi'ndeki Ulu Cami'nin bahçesinde bulunan Süleymaniyeli Ahmet Paşa'nın yanına uğurlandı.

Adana'dan yazılan bir tezkerede, Ziya Paşa'dan kalan mal, mülk, eşya ve terekesinin kayıt altına alınarak damadı Hamdi Bey'e teslim edilmesi ve İstanbul'a gönderilmesine dair izin hükmü yer aldı.

Vefatın ardından aile üyeleri İstanbul'a geldiler. Annesi, kızı ve diğer yakınları, zor durumda olduklarını, geçim sıkıntısı çektiklerini belirterek işlemlerin hızlandırılmasını talep ettiler. Ancak yapılan resmî yazışmalar sonunda, Ziya Paşa'nın eşi ve kızına emekli maaşı bağlanması isteği reddedildi.

Daha da ağır olanı, vefatından sonra düzenlenen resmî belgelerde Ziya Paşa için *"Avrupa'da firarda bulunan"* ifadesinin yer almasıydı. Aynı belgelerde, rütbesinin söküldüğüne dair hüküm de kayda geçirilmişti.

İlerleyen yazışmalar gösterdi ki Sultan Abdülhamid ve yönetimi, Ziya Paşa'nın Avrupa'daki muhalif yıllarını unutmamıştı.

29 Nisan 1909 tarihli Kalem dergisinde yayımlanan, karikatürist Cem imzalı Ziya Paşa–Namık Kemal…

Ziya Paşa'nın Mezar Taşına Yazılan Kitabe ve Sonrasında Yaşananlar

Ziya Paşa'nın Ulu Cami yanındaki mezarlığa defin işlemleri tamamlandıktan sonra, mezar kitabesine ne yazılacağı meselesi gündeme geldi. Doğu ve Batı edebiyatının büyük şairi Ziya Paşa'nın çağdaşları arasında Namık Kemal'den Mithat Paşa'ya, İbrahim Şinasi'den Ali Suavi'ye kadar onlarca güçlü kalem bulunuyordu. Hâl böyleyken bu isimlerden birinin Ziya Paşa'yı en etkili biçimde anlatacak bir şiir ya da nesir kaleme alması bekleniyordu.

Ancak zaman geçiyor, bu yönde bir metin gelmiyordu. Çözüm, yerelden ve biraz da emrivaki bir şekilde bulundu. Adana Vergi Müdürü Hasan Rıza Efendi, kendi kaleme aldığı bir kitabeyi mezar taşına yazdırdı. Kitabede, aynı zamanda Ziya Paşa'nın dönem şairlerine de ince bir gönderme vardı:

> *"Adana Vilayeti Valisi merhum Abdülhamit Ziyaettin Paşa'nın eserleriyle sabit fazilet ve olgunluğunu, yücelik ve değerini anlatmada devrin edipleri yetersiz; Osmanlı'nın ünlü şairleri ölüm tarihini nazmetmekte aciz ve şaşkın kaldıklarından, 97 senesi Cemaziyelahir ayının sekizinci Pazartesi günü Cennet'e gidişini adı geçen ilin vergi müdürü Eseyd Hasan Rıza yazıp yayımladı."*
>
> *"Adana vilayeti valisi Abdülhamit Ziyaettin Paşa merhumun fazl u kemali asariyle müsbet ve uluvvükadrini beyan ve tavsifte zeban-ı üdebâ-yı zaman bikudret ve tarih-i vefatını nazmda şuarâ-yı benam-ı Osmaniyan izhar-i acz ü hayret eylediklerinden 97 senesi Cemaziyelahirinin sekizinci pazartesi günü Gülşen-saray-ı bekaya azimet eylediklerini vilayet-i mezbure vergi müdürü Eseyd Hasan Rıza neşren bu veçhile tahrire ictisar eyledi."*

Bu gelişmeden bağımsız hareket eden Ziya Paşa'nın mektupçusu Mehmet Nazım Paşa ise Namık Kemal'e Paşa'nın vefat haberini bildirmiş, kitabe için bir nesir ya da şiir göndermesini istemişti. Ziya Paşa'nın ölümünden derin biçimde etkilenen Namık Kemal, *"Elime kalem almak gelmedi,"* diyerek bir süre suskun kaldı. Aradan biraz zaman geçtikten sonra bir şiir gönderdi ancak iş işten geçmiş, kitabe Hasan Rıza Efendi tarafından çoktan yazdırılmıştı. Sonraki yıllarda kitabenin değiştirilmesi yönündeki çabalar da sonuçsuz kaldı.

Böylece vatan şairi Namık Kemal'in, yakın dostu için kaleme aldığı ve Ziya Paşa'yı belki de en iyi anlatan metinlerden biri, kâğıtta kalmış oldu:

"Bazen muhalif bazen hemfikir olurlardı Ziya ile Kemal,
Şimşek ışığında mevcut iki kuvvet gibi.
Birlik olmazsa erişilmezdi murad edilen hedefe;
Yüzler asık kalırdı, şu gördüğün surat gibi.
Ne zaman birlik olsalar, zalimlerin başına,
Yıldırımlar yağdırırdı özgürlük şimşeği gibi.
Bir 'ışık' toprağa düştü ama göğe yöneldi yeniden;
Hakikat ışığının ulaştığı yüce nurlar gibi.
Tanrı'nın ışığına karıştı, gözü yaşlı Kemal'ini,
Yalnız bıraktı yeryüzünde, sevdiği millet gibi…"

"Hem muvâfık, hem muârızdı Ziyâ ile Kemal,
Şule-i berkiyyede mevcût iki kuvvet gibi.
İttihât olmazsa hâsıl nokta-yı maksutta;
Çehreler makûs idi şu gördüğün suret gibi.
İttihât ettikçe ammâ başına zâlimlerin,
Yıldırımlar yağdırırdı berk-i hürriyyet gibi.
Bir ziyâdır hâke düştü arşa etti initaf;
Mazharı bu hak olan envar-ı ulviyyet gibi.
Nûr-ı Hakk'a iltihâk etti kemâl-i zârını,
Tek bıraktı yeryüzünde sevdiği millet gibi…"

Aradan bir süre geçtikten sonra, Adana Vilayet Gazetesi Seyhan'ın yazarı Kafzade Yusuf İzzet, Türk edebiyatı adına önemli bir eksiklik olarak gördüğü *"vefata tarih düşülmemesi"* meselesine dikkat çeken zarif bir yazı kaleme aldı:

"Ölüm günün için ebcedle şu mısrayı söyledi:
Ziyâ'sı gitti vallahi zamanın."

"Dedi mucemle tarih-i üfulün:
Ziyası gitti vallahi zamanın."

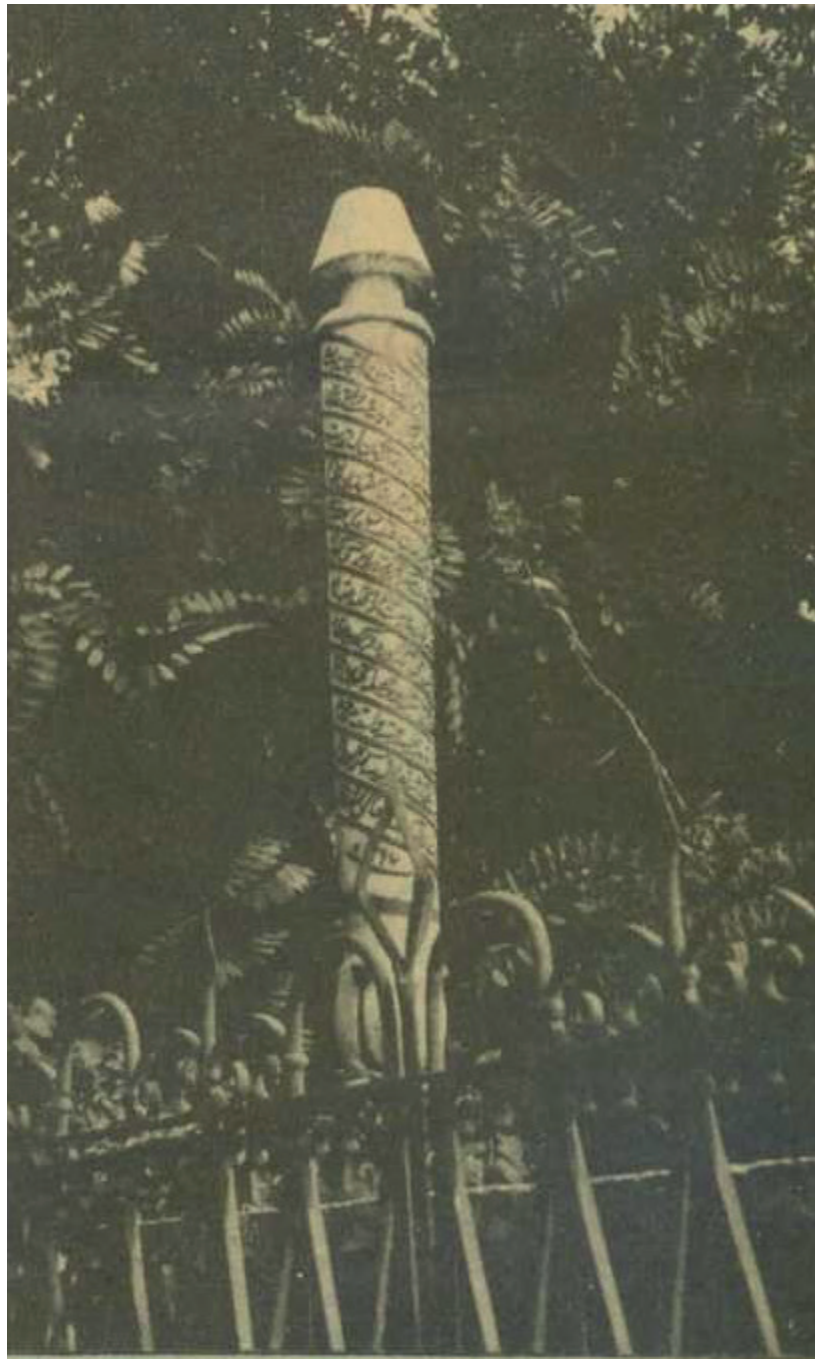

Ziya Paşa'nın Adana Ulu Cami yakınındaki mezar taşı.

Bir süre sonra bu kez Adana'nın önemli şairlerinden Talat Muter devreye girdi. Yusuf İzzet'in bu mısralarını da içine alan manzum bir eseri edebiyatımıza kazandırdı. Şiir, "*Ziyâ Paşa'nın Vefatına Tarih*" adını taşıyordu:

Ziyâ Paşa… Ey irfanın büyük üstadı,
Dünyanın örnek aldığı edebiyat adamı!
Şiirin bütün hikmeti senin eserlerinde toplandı;
Sözlerinin ahengi baştan sona bir mucizeydi.
Düşüncen göklere yükselmişken bir zamanlar,
Şimdi bu sefil mezar oldu senin yuvan.
Bu, hayat ehline lütfedilmiş son bir iyiliktir:
Hayatın zehrinden ancak böyle kurtulur insan.
Şiir dünyasının hükümranı iken sen ne yazık ki,
Görünmez mezarının taşında bir izin, nişanın.
Ölümün üzerine düşürülen mensur tarih,
Senin şanına vasıflarına layık ve denk değildir.
Her daim eseflenip yanma yakılmalarla,
Mezarını ziyaret edenler saygılı gözlerle bakarlar,
Gerekli olur ki kabrinden duyulsun bir gün,
Şairlerin senin için yaktığı matem feryadı…
Senin için yazılanlardaki eksikliği gören Kafzade,
Telafi etmek maksadıyla kalemine sarıldı.
Ve tarihin belâgatli sözünü şöyle dedi:
"Ziyâ'sı gitti, vallahi zamanın"…

"Ziyâ Paşa, sen ey üstâd-ı irfân,
Edîb-i muktedasıydın cihânın!
Bütün hikmetdi mevzûât-ı şi'rin;
Bütün bu mu'cizdi âheng-i beyânın.
Semâ-pervâz iken fikr-i bülendin,
Şu kabr-i sâfil oldu âşiyânın.
Budur son lütfu erbâb-ı hayâta,
Hayâtı, zehreden bu hakdânın.
Hükümrân-ı cihân-ı şi'r iken ah,
Görünmez seng-i kabrinde nişânın.

Ufûl gösteren târîh-i mensûr,
Değildir lâyık-i evsâf-ü şanın.
Teessüfler, telehhüflerle herdem,
Olur manzûr-u çeşmi, zâirânın.
Gerekdi senk-i kabrinden duyulmak,
Figân-ı mâtemîsi şâirânın.
Bu noksânı görünce Kafzâde,
Telâfisiyçin oldu hâmerânın.
Dedi mu'cemle târîh-i üfûlün,
Ziyâsı gitti vallâhi zamânın."

Talat Muter, Ziya Paşa için bir şiir daha kaleme aldı. Önemli bir şahsiyetin vefatının ardından yazılan bu mersiye de onu en güzel anlatan eserler arasına girdi:

Mersiye

Ziya Paşa için

Günün ikindiye mahsus bir vaktindeydi;
Güneş batıya eğilmiş, gölgeler uzamış;

Hava güzel, yumuşaktı; her yer sırlarla uyumuş;
Uçsuz bucaksız gökte sonsuz bir ferahlık;

Yaratılmış her şeyde ilahî bir sevinç dolaşıyor;
Sayısız bir bereket bütün gönüllere serpiliyor.

Yaratılışın bütün sırları açıkça görünür olmuş;
Tabiatın bütün güzellikleri açıkça okunur olmuştu.

Çevreden süzülen mucizevî bir ezgi,
Titrer gibi yükselip arşın yücelerine çıkıyordu.

Bu, durmadan genişleyen sevinçle ruhumun derinliğinden,
"Yâ Allah" diye ilahî âleme bir feryat yükseliyordu.

Fakat bu manzara çok sürmeden sustu,
Güneş batınca inatçı bir karanlık bastı.

Göğün o ışıkla dolu uzak manzaralarına,
Adım adım gecelerin sahneleri dolmaya başladı.

Gecenin sürüp giden karanlığı ufukları tamamen kapladı,
Çıplak mavi gök karanlığın örtüsüne büründü.

Bu hâl, böyle bir iki saat geçince,
Bir anda havanın huzuru bozuldu.

Ufukları örten o ağır bulut yığınlarından,
Yağmurun coşkun gelişi, şarkılı damlalarla yağardı.

Sonunda tabiatın bağrından öfkeyle koparak;
Sarsıcı bir gürleyişle haykırdı gök gürültüsü.

Bu ürkütücü hâli gören için imkânsızdı,
Onu vaat olunmuş o güne benzetmemek!

Tan yerinin ağarmasına yakın gök aydınlandı,
Çevreyi titreten o gürleyiş, sessizliğe gömüldü.

Sabah açıldı, güneş doğdu, toprağın yüzü güldü;
Dillere aşk kokulu bir sevinç yayıldı!

Sabah bereketiyle Ziyâ'nın kabrine yöneldim;
Uyuyan ruhuna dua ve selâm sunmak için.

Dedim ki, Ey toprağa gizlenmiş şair,
Merhameti bol olan Allah bağışlasın seni!

Hayatında bilgi âleminin ışığıydın,
Olgun ilminin ne sonu vardı ne de sınırı!

Nerede şimdi o ilim dünyasını aydınlatan ışık?
Nerede bugün bu cihana nur veren o beden?

Güneş kadar parlak o deha şimdi batışa rehin;
Gökler kadar açık o alın şimdi toprakla dolu!

Gelecek yüzyıllar geçmişin hiçliğine gömülse bile;
Her varlık, yokluğun en derin merkezinde boğulsa bile!

Sonsuz devirler, sayısız yüzyıllar geçip tükense de,
Hepsi yok olmaya yüz tutsa da!

Millet seni ebediyen unutmayacak!
"Ziyâ, Ziyâ!" diyecek her inilti, her şarkı!

(Günün ikindiye mahsûs bir zemânı idi;
Güneş gurûba mukarnidi, sâyeler memdûd;

Havâ lâtîf idi, her yer gunûde-i esrâr;
Fazâda nâmütenâhî bir inbisât nümûd;

Mükevvenâtda bir neşve-i ülûhiyyet;
Bütün gönüllere serpedi feyz-i nâma'dûd.

Bütün serâir-i hilkat açık saçık manzûr;
Bütün bedâyi-i fitret celî celî meşhûd.

Muhîtden süzülen bir neşîde-i i'câz,
Ederdi titriyerek Arş-ı i'tilâya suûd.

Bu inbisât-ı demâdemle umk-u rûhumdan,
Çıkardı âlem-i lâhûte bank-i (Yâ Ma'bûd!)

Fakat bu manzara çok sürmeden sükût etdi,
Gurûb edince güneş, başladı zalâm-ı anûd.

Semâların o mesâfât-ı nûr-manzarına,
Kadem kadem safahât-i leyâl ederdi vürûd.

Temâm kapladı âfâkı ismirârî-i şeb,
Büründü zulmete üryânî-i semâ-yı kebûd.

Bu hâl ile bir iki sâat eyledikde güzâr,
Bozuldu bir dem içinde havâ-yı nââsûd.

Ufukları bürüyen kütle-i sehâibden,
Olurdu çûşiş-i bâran terânedâr-ı vürûd.

Kopar da hiddet ile sine-i tabîatden;
Bir intrâk-ı müheyyiçile haykırırdı ruûd.

Bu hâl-i müdhişi gördükde kabil olmaz idi,
Zuhûra geldi kıyâs etmemek dem-i mev'ûd!

Tulû-u fecre karîb inkişaf kıldı semâ,
Sükûta daldı muhitâtı titreten o ruûd.

Sabâh açıldı, güneş doğdu, güldü çehre-i hâk;
Yayıldı dillere bir neşve-i garâm-âlûd!

Bu feyz-i subhile kabr-i Ziyâ'ya azmetdim;
O rûh-u nâime ithâf için düâ-vü dürûd.

Dedim ki, ey mütevârî-i hâk olan şâir,
Garîk-ı mağfiret etsin seni Cenâb-ı vedûd!

Ziyâ-yı âlem-i irfân idin hayâtında,
Kemâl-i ilmin için yokdu müntehâ-vü hudûd!

Hani, bugün o ziyâsı cihân-ı irfânın?
Hani, bugün o cihâna ziyâ veren o vücûd?

Güneş kadar o münevver dehâ, rehîn-i uful;
Semâ kadar o açık cebhe, şimdi hâk-âlûd!

Gömülse hiçi-i mâziye devr-i müstakbel;
Boğulsa merkez-i umk-u fenâda her mevcûd!

Zevâl bulsa, tükense, fenâ-pezîr olsa,
Dühûr-u nâmütenâhî, kürûr-u nâma'dûd!

Seni unutmayacaktır ilel'ebed millet!
"Ziyâ, Ziyâ!" diyecekdir bütün enîn-ü sürûd!)

Ziya Paşa için kalem oynatan büyük şairlerden biri de 1909'daki İttihat ve Terakki iktidarının ateşli taraftarlarından Şair Eşref'ti. Namık Kemal'e hayranlık besleyen Şair Eşref'in, Ziya Paşa'ya da özel bir muhabbeti vardı. Her cuma günü Paşa'nın kabrini ziyaret eder, saygılarını sunardı.

Adana Vali Yardımcılığı da yapan Şair Eşref, mezar kitabesinde yer kalsaydı şu dizeleri yazdıracağını söyler dururdu:

"Bir ulu insandı şurda yatan o yüce kişi,
Ölmüş edebiyatımızı yeniden canlandırdı, diriltti…
Ne zaman ki gitti Ziya, kaldı cihan karanlıkta;
Kim ölüm gününde tarih düşürmüş 'Ziya'nın ölümü' diye"

"Bir büyük adem idi şurda yatan zat-ı şerif,
Bizde ölmüş edebiyatı bu etti ihya…
Gitti vakta ki ziya, kaldı cihan zulmette;
Kim dediyse dedi tarihi için 'Fevt-i ziya'"

Mehmet Nazım Paşa ile Akif Paşa'nın Ziya Paşa Kavgası

Ziya Paşa'yı soruşturmak üzere görevlendirilen Akif Paşa, Adana'ya vekâleten vali olarak tayin edildi. Doğal olarak mektupçuluk görevine, Ziya Paşa döneminde de bu vazifeyi yürüten Mehmet Nazım Paşa devam ediyordu. Ancak Akif Paşa'nın her fırsatta Ziya Paşa hakkında ileri geri konuşması, Mehmet Nazım Paşa'yı derinden üzüyordu.

Nazım Hikmet'in dedesi, dönemin Vilayet Yazı İşleri Müdürü
Mehmet Nazım Paşa

Akif Paşa, hemen her Meclis-i İdare toplantısında sözü bir şekilde Ziya Paşa dönemine getiriyor; sert yönetimini, icraatlarını, belediye parasıyla tiyatro yaptırmasını eleştirip duruyordu. Kendisini Ziya Paşa'nın öğrencisi ve dostu olarak gören Mehmet Nazım Paşa, artık bu duruma tahammül edemeyeceğini anlayarak bir toplantı sırasında Vali Vekili Akif Paşa'nın yüzüne açıkça şunları söyledi:

> *"Ziya Paşa gibi ömrünü hürriyete, aydınlanmaya, ahlâkın her alanda nüfuz etmesine çaba sarf eden birinin arkasından bu konuşmaları yersiz buluyorum vali hazretleri."*

Bu çıkış karşısında Akif Paşa, şaşırdı. Kısa bir duraklamanın ardından soğukkanlı ama tehditkâr bir edayla şu karşılığı verdi:

"Ziya Paşa aleyhinde şu çanta içindeki evrakı Seyhan Nehri'ne atarsam nehir tutuşur."

Ortam bir anda gerildi. Mehmet Nazım Paşa, daha fazla susmadı:

"Ziya Paşa bu vilayette ne yaptıysa hepsinde benim gayretim ve katılımım vardır. Bununla da iftihar ederim. Yapılan işlerin bir kısmı yalnızca benim girişimimle ortaya çıkmıştır. Bu hakikati, işte şu mecliste bulunan üyelerin tamamı bilir. Nehre atacaksınız ya, o şikâyet belgelerinin içeriğini benim hakkımda da uygulayın; söz uzamasın," dedi.

Ardından yerinden fırlayarak meclisi terk etti. Mehmet Nazım Bey'in bu tepkisi üzerine Akif Paşa, mektupçunun azlini bir telgrafla Babıâli'ye bildirdi. Telgrafta yer alan ifadeler de hayli ilginçti:

"Mektupçunun yetenek ve kavrayışı, bir valide bulunacak dereceden daha güçlü olduğundan, başka bir vilayete naklinin uygun olacağı…"

Mehmet Nazım Paşa, hatıratında; yenilik ve hürriyete düşman olanların, Ziya Paşa öldükten sonra da aleyhinde mesnetsiz sözler söylemeye devam ettiklerini yazacaktı. Ona göre büyük adamlar yalnızca hayattayken değil, öldükten sonra da arkalarında uzun yıllar sürecek düşmanlıklar bırakırlardı.

Ziya Paşa'ya Yönelik Suçlamaların Aydınlatılması: Ziya Paşa'nın Torunu Dr. Fahri Işık, Dedesine Sahip Çıkıyor!

Ziya Paşa'nın Adana valiliği sırasında rüşvet karşılığında servet edindiğine dair söylentiler, kısa sürede İstanbul'a kadar ulaşmış ve edebiyat çevrelerinde ciddi tartışmalara yol açmıştı. Bu iddiaların yarattığı gölgeyi ortadan kaldırmak isteyen torunu Dr. Fahri Işık, Adana Müzesi Müdürü Naci Kum aracılığıyla, Ziya Paşa'nın yanında görev yapmış olan Monşer Süleyman'ın oğlu Memduh Çelik'e ulaştı.

O yıllarda Demokrat Adana gazetesinde görev yapan Memduh Çelik, babasından kalan notlar ile kendisine aktarılan hatıralara dayanarak konuyu ayrıntılı biçimde ele aldı. Kaleme aldığı yazılarda, olayların gerçek yüzünü ortaya koyarak Ziya Paşa'nın Adana'da haksız kazanç elde ettiğine dair iddiaların asılsız olduğunu açık biçimde ortaya koydu.

Demokrat Adana gazetesi, Paşa'nın adını lekeleyen bu söylentileri aydınlatmak amacıyla söz konusu yazılara yer verdi. Memduh Çelik'in 15, 16 ve 17 Mayıs 1948 tarihlerinde Demokrat gazetesinde yayımlanan yazılarının sadeleştirilmiş hâli şöyleydi:

"Büyük şair Ziya Paşa'nın Adana'daki son yıllarına dair, bugüne kadar yayımlanmamış ve dikkat çekici bazı bilgileri paylaşmayı bir borç biliyorum.

Bir önceki gün, Ziya Paşa'nın torunu, İzmir Memleket Hastanesi Röntgen Uzmanı Dr. Fahri Işık'ın bu konudaki mektubunu yayımlamıştık. Bugün ise, kendisinin yönelttiği sorulara, merhum babam Süleyman Çelik'ten kalan notlara ve bana aktarılan hatıralara dayanarak cevap veriyorum. Aynı zamanda, okuyucularımızı bu son derece önemli mesele hakkında aydınlatmayı görev sayıyorum.

Her yıl 17 Mayıs'ta, büyük bir saygı ve minnetle andığımız Ziya Paşa'nın temiz adına sürülmek istenen lekeyi silmek, onun etrafında dolaştırılan şüpheleri ortadan kaldırmak için bu satırları kaleme alıyorum. Babam, hayattayken bu meselenin mutlaka açıklığa kavuşturulmasını istemiş, bana da şu sözlerle vasiyette bulunmuştu:

Bu hakikati bir türlü açıklamaya fırsat bulamadım. Sen, ilk fırsatta mutlaka bunu yapmalısın."

Ziya Paşa'yı suçlamak isteyenler, yalnızca Mersin'deki emlak meselesini dillerine dolamakla kalmamış, aynı zamanda Terci-i Bend'deki ince hicvi de bilerek görmezden gelmişlerdir. Şiirin kelimelerine düz anlamlar yükleyerek, "Paşa rüşveti meşru göstermektedir," gibi ağır bir ithamda bulunmuş, ardından Mersin'deki arsa meselesini buna sözde delil olarak göstermişlerdir.

Oysa eski bir söz vardır: *"El-mânâ fî batnı'ş-şâir."*

Yani; şiirin asıl anlamı, şairin iç dünyasındadır. Özellikle baskıcı bir yönetime karşı yazılmış siyasî şiirlerin ne demek istediğini anlamak, her okuyucunun harcı değildir.

Ziya Paşa da bunu açıkça ifade eder:

"Evet şairim ama boş ve yersiz laf etmem,
Bilgi ehli anlar ki özüm, niteliğim gün gibi açık."
"Şairim amma ki etmem beyhude laf-ü güzaf,
Ehl-i tab u danişe mahiyetim günden ayan."

Bu mısralarla Paşa, sözlerinin cahile ya da kötü niyetliye değil; anlayana hitap ettiğini belirtmektedir.

Terci-i Bend dikkatle okunduğunda, Paşa'nın rüşveti savunmadığı; aksine doğruluğun cezalandırıldığı, dürüstlüğün bedel ödettiği bir düzeni eleştirdiği açıkça görülür. Şiirde kullanılan kinayeler, ahlâki bir isyanın ifadesidir.

Gelelim Mersin'deki otel ve arsa meselesine…

Ziya Paşa'nın Adana valiliği sırasında Mersin, idari bakımdan Adana'ya bağlı bir sancaktı. O dönemde Valide Sultan, İstanbul dışındaki bazı vakıf arazilerinin satılmasına karar vermişti. Bugün Ziya Paşa Oteli'nin bulunduğu yer, o tarihte yalnızca bir arsaydı ve satılması emredilen vakıf malları arasındaydı.

Evkaf İdaresi arsayı satışa çıkardığında hiçbir Türk alıcı çıkmamış, bunu fırsat bilen yabancı bir devletin konsolosu arsaya talip olmuştur. Ziya Paşa, Mersin'in en kıymetli yerlerinden birinin yabancıların eline geçmesini istememiş, Mersin'de ve Adana'da eşrafı defalarca toplayarak konunun önemini anlatmıştır. Ancak bütün çabalarına rağmen yine alıcı bulunamamıştır.

Bunun üzerine Paşa, durumu ayrıntılarıyla Valide Sultan'a yazmıştır. Valide Sultan, cevabında teşekkür ederek arsayı Paşa'nın almasını önermiştir. Ancak o dönemde arsa altın para karşılığında satılmaktaydı. Ziya Paşa ise maaşını değeri düşmüş kâğıt para ile alan, geçim sıkıntısı çeken bir memurdu.

Paşa bu durumu açıkça ifade etmiş; Valide Sultan da bedelin kâğıt para ile ve taksitle ödenmesini kabul etmiştir. Devlet geleneğinde padişah ailesinin teklifini reddetmek nezaketsizlik sayıldığından, Paşa bu şartlar altında teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Buna rağmen tapuyu kendi adına almamış, Yüreğirli bir çiftçi üzerine tescil ettirmiş, arsayı daima satışta tutmuştur. Alıcı çıkmayınca, ölümünden kısa süre önce tapu kızı Seniha'nın üzerine geçirilmiştir. Daha sonra damadı Hamdi Paşa, bu arsaya bir otel yaptırmış ve merhumun hatırasına hürmeten *"Ziya Paşa Oteli"* adını vermiştir.

Ziya Paşa, 17 Mayıs 1880'de Adana'da veremden vefat etmiştir. Henüz 55 yaşındadır. Vefat ettiğinde yanında ne eşi ne de çocukları bulunmaktadır. Cepleri arandığında, yalnızca bir kese içinde tek bir Osmanlı altını çıkmıştır. Cenazesi, dört günlük maaş hakkı eklenerek kaldırılabilmiştir.

Eğer bir insanın bütün hayatı boyunca biriktirdiği servet, cenazesini kaldırmaya yetmiyorsa, o insan hakkında rüşvet isnadında bulunmak, iftiranın en açık hâlidir.

Hayatını milletin hürriyeti için mücadeleyle geçirmiş, doğruluk uğruna sürgünler ve felaketler yaşamış, sonunda bu yüzden vereme yakalanmış bir insana rüşvet yakıştırmak, iftirayı söyleyeni küçültür; iftiraya uğrayanı yüceltir.

Ziya Paşa, dünya malına kıymet vermediğini zaten şiirlerinde açıkça dile getirmiştir:

"Dünyanın gümüşü ve altınında huzur ve neşe aramayın,
İnsan son yolculuğunda bırakır hepsini ardında…"
"Dehrin ne safa var acaba sim üzerinde,
İnsan bırakır hepsini hın-i seferinde…"

O, ardında servet değil; fikir, ahlâk ve hürriyet mirası bırakmıştır. Bu miras, bugün de milletin vicdanında yaşamaktadır.

Ziya Paşa Terci-i Bend'ini Adana'da mı Yazdı?[2]

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının vatan şairi Namık Kemal ise, hiç şüphesiz hürriyet ve ahlâk şairi de Ziya Paşa'dır. İsmail Hikmet, "Ziya Paşa: Hayatı ve Eserleri" adlı kitabında, Ziya Paşa'ya şairlik şöhretini kazandıran temel eserlerinin *"Terci-i Bend"* ve *"Terkib-i Bend"* olduğunu yazar. Ardından da Terci-i Bend'in 1859 yılında kaleme alındığını belirtir. Bu bilgi, Ziya Paşa'nın 1878–1880 yılları arasında Adana'da valilik yaptığı göz önüne alındığında, söz konusu eserin Adana'da yazılmadığı sonucunu doğurmaktadır.

Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i nerede yazdığı meselesi, edebiyat tarihi açısından elbette önemlidir. Ancak daha da dikkat çekici olan, bu konunun bugüne kadar kapsamlı ve sistematik bir bilimsel araştırmaya konu edilmemiş olmasıdır. Nitekim Şükrü Kurgan, "Ziya Paşa" adlı eserinde, Terci-i Bend'in Cenevre'de yazıldığını ifade eder.

Öte yandan Resimli Ay Gazetesi'nin *"Terci-i Bend"* adlı ekinde, Ziya Paşa'nın bu manzumeyi Reşit Paşa'nın mabeyin kâtibi olduktan sonra kaleme aldığı belirtilir. Seyit Kemal Karaalioğlu ise "Ziya Paşa" adlı kitabında Terci-i Bend'i biyografik bir şiir olarak değerlendirmekte; bu yaklaşım, eserin şairin daha geç bir dönemine ait olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i baskıcı yönetimin ağır baskısı altında yazdığı yönündeki bir başka yorum ise Vasfi Mahir Kocatürk'e aittir.

Görüldüğü üzere, Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i hangi şehirde kaleme aldığı meselesi hâlen kesinlik kazanmış değildir. Ne var ki İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda bulunan, Osmanlıca kaleme alınmış on varaklık bir el yazması, bu tartışmaya yeni ve önemli bir boyut kazandırmaktadır. Söz konusu belge, *"Ziya Paşa'nın Adana Valisi iken yazdığı Terci-i Bend"* başlığını taşımaktadır.

Öğretim Görevlisi Sümeyye Gürsoy, henüz yayımlanmamış ancak kabul edilmiş makalesinde, bu on varaklık belge içinde yer alan şiirlerden birinin Ziya Paşa'ya ait olduğunu ve bugüne kadar hiçbir yerde yayımlanmadığını ortaya koymuştur. Diğer dokuz şiirin ise Süleyman Nazif'in 1925 yılında yayımladığı "Külliyat-ı Ziya Paşa"-da yer aldığı ancak söz konusu şiirin bu külliyatta bulunmadığı tespit edilmiştir.

---

[2] *Bu başlık altında günümüz dilinde verilen Terci-i Bendlerin hemen altında ve koyu karakterle özgün (orijinal) formları verilmiştir.*

YIL 2 SAYI : 547

Abone Bedeli — Yıllığı 30 — Altı Aylığı 15 — Üç Aylığı 8 — Bir Aylığı 3

DEMOKRATEVİ — Borsa Civarı — Sokağı 55-60 — Telefon: 1767 — Telgraf: Demoga — P.K. 16 ADANA

Sayısı Her Yerde 10 Kuruş

DEMOKRAT

Halk için - Halk tarafından - Halkla beraber

16 MAYIS PAZAR 1948

Cilt işleri Defter, Fatura, Fiş ve hizmeti evrakı matbua siparişleri Demokrat Matbaasında çok seri ve temiz bir şekilde gayet ucuz yapılır.

Sahife 2

Büyük Vatanseverlerimiz

Ziya Paşa

Büyük Şairin Adanada bulunduğu son zamanlarına ait dikkate değer ve neşredilmemiş malûmatı veriyoruz

I

Yazan: Memduh ÇELiK

Dünkü sayımızda Ziya Paşanın torunu İzmir memleket hastahanesi Rontgen mütehassısı Doktor Fahri İçöz bir mektubunu neşretmiştik. Bugün, sayın doktorun suallerine Babam merhumun notlarından okuduğum Mersindeki Ziya Paşa otel ve gazinosuna dair malûmatı yayınlamakla cevap vermiş olacağım. Ayni zamanda sayın okuyucularıma da bu çok ehemmiyetli konu üzerinde açıklama larda bulunacağım.

Her sene 17 Mayısta ölüm yıldönümünü büyük bir hazu ve derin bir minnettarlık ve takdirle yadettiğimiz merhum Ziya Paşanın temiz naşiyesine sürülmek istenen lekeyi hakikat sözgeriyle silmek ve onun üzerinde toplanmış olan şüpheli istifhamları gidermek vazifesini rahmetli babam Süleyman Çelik bana vebal atmak suretiyle ehemmiyetle tenbih etmiş ve sözünü şöyle bitirmiştir.

— Bu hakikati bir türlü fırsat bulup ilân edemedim. Sen ilk fırsatta bunu mutlaka yapmalısın.

Büyük şair Ziya Paşayı itham etmek istiyenler yalnız Mersindeki emlâki dile dolamakla kalmıyor ayni zamanda terci-i benddeki ince istihzayı fark edemiyecek kadar kötü fikir ve nazar sahibi olduklarını da açığa vurmuş oluyorlar.

Bu kötü fikir ve nazar sahibi olanlar bendlerin zahiri manalarına dayanarak (Paşa, rüşvet almayı meşru göstermek tedir) diyerek söze başlamakta ve neticede Mersindeki emlâki şahit göstererek işin içinden sıyrılmak istemektedirler.

Şiirin gayesini anlamak, şiirin maksadını bilmek pek güçtür. Eski adamlar " El mana fi batn-i el şair.. derlerdi.

Yani Şiirin manası şairin karnındadır. Onun için şiirlerin, hususiyle müstebit bir idareye karşı yazılan siyasi neşidelerin manasını keşfetmek erbabına mahsus bir hastelttir.

Bu hususta bizzat Ziya Paşa da işaretle bulunuyor.

Aşağıdaki mısraları buna bir delil olarak gösterebilirler:

«Şairin amma ki etmem beyhude lâf — ü güzaf
Ebi—i tab — u rişnige mahiyetim gûnden uyan..

Paşa, bu kasidede " Ben, beyhude lâfı güzaf eylemem.. İkinci mısrada da ,, Benim mahiyetim tabiat sahibi ilim adamlarına güneşten daha açıktır., diyor. Yani benim cahil, lâftan anlamaz ve hahusus iftiracı insanlara sözüm yoktur demek istiyor.

Şimdi kötü niyet sahiplerinin dillerine doladıkları terci'i benddeki ölmez mısraları beraber okuyalım:

Bir zamanlar ben dahi düştüm bela — i gayrete
Doğruluklu düştüm bin türlü der — ü zahmete
Cehu vatandan ayrılıp gittim diyarı gurbete
Akibet oldum giriftar ig bu mühlik illete.
Ve yazık sarfettiğim ömre, zamana, hizmete,
Fikriçün görmek beni kâfidir ehl — i ibrete
Hayli demler bilmedim baisi nedir bu halete
Şimdi oldum dostlar, vakıf bu sırr — u hikmete
Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete
İstikamet mahz — ı cinnettir Bu mülk — ü millete

Paşa, bu mısralariyle niçin bu hale düştüğünü açıklamaktadır. Kendisi doğruluk yüzünden menkûb olmuştur. Halbuki doğruları namuslu insanlar başında gezdirir. O halde o zamanki devlet adamları doğru değilmiş ki, namuslu, doğru ve vatansever Ziya Paşayı iyi görmemişler.

Bir kaç mısra daha okuyalım:

Alim olsan ilmine bir kimse tevkir eylemez.
Cahil olsan cehlini Tağyib - ü tayir eylemez
Milki yıksan kimseler tevbih - ü tasir eylemez
Canını etsen feda bir kimse takdir eylemez
Her ne yapsan hasılı bu halka tesir eylemez.
Kimseler bu hal için bir rey - ü tedbir eylemez.

Ziya Paşa, bu mısralarla o zamanki millet-in kayıtsız şartsızlığından şikâyet etmektedir. Haksız mı? Ve nihayet canını dişine alıyor ve kelimeleri kinaî manada kullanarak ve ittihat yolile devlete sadakatın ve millete istikametin lüzumsuzluğunu söylüyor. Bu sözler hakiki manada lüzumsuzluğa değil lüzuma delâlet eder.

Merhumun terci - i bendi dikkatle okunursa ne kadar yerse düştüğü o temiz kalbinin millet ve memleket menfeatleri için ne kadar yandığı çok aşikâr olarak göze çarpar. Bakınız okuyucularım:

Feyz ile maksat mükâfat - ı zamana mail ol
Forkı - i yağma giran - ı nasra sende dahil ol
Hissene mahsulden ne çıkarsa kail ol
Her ne derlerse sana kaydeyleme derya dil ol
Hain ol, ister sefih, ister reasi - ü cahil ol
Tek sadakat fikrini etme meramına vasıl ol
Rahat istersen bu pürdeme hulâsa amil ol
Olma mecnun - u maasir ben gibi sen akil ol

Hulâsa, terci - i bend, böylece kinaye yoluyle o zamanki halleti ruhiyeyi tegrib etmekte zavallı şair teessür ve kalb sızılarını ifade etmektedir.

Ziya Paşayı itham etmek istiyenler, bu negidderi esas alarak ve her bir kelimesinin manasını değiştirerek masum şairi suçlandırmak istemektedirler halbukiBu yazılar doğrudan doğruya Paşanın vatanseverliğini göstermekte ve o zamanki teşkkiliyle açık bir şekilde istihzadan ibaret bulunmaktadır.

Bundan sonraki yazımızda dedikodulara sebep olan Mersindeki otel ve gazino meselesini açıklıyacağız.

15 Mayıs 1948 tarihli Demokrat gazetesinde yayınlanan Ziya Paşa ile ilgili yazı dizisinin ilk bölümü

Ziya Paşa'nın Adana'da yazdığı belirtilen bu on şiirin günümüz Türkçesine aktarılmış hâlini burada sunmak istiyoruz. Ziya Paşa'nın Adana'da yaşadığı ve burada vefat ettiği dikkate alındığında, bu şiirlerde Adana Valiliği döneminde karşılaştığı zorlu ve çetin süreçlerin izlerinin bulunması dikkat çekicidir. Bu durum, Terci-i Bend adlı manzum eserin de Adana'da kaleme alınmış olabileceği yönündeki kanaati güçlendirmektedir. En azından, Atatürk Kitaplığı'nda bulunan on varaklık belgenin, Terci-i Bend'in Adana'da yazılmış bir yorumunu ya da ek bir varyantını temsil ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ziya Paşa üzerine en kapsamlı çalışmaları yapan ve şiirlerini bir araya getiren Süleyman Nazif, "Külliyat-ı Ziya Paşa" adlı eserinde Terci-i Bend için, *"Avrupa'dan dönüşünden sonra, yani en ıstırap çektiği dönemde yazılmıştır,"* değerlendirmesinde bulunur. Nazif ayrıca, eserin müsvedde el yazısı ile mürekkep ve hat özelliklerinin bu görüşle örtüştüğünü de vurgular.

Ziya Paşa'nın şiirlerinin yer aldığı Terci-i Bend kitabındaki metinlerle, Sümeyye Gürsoy'un makalesinde ilk kez yayımlanan şiir birlikte değerlendirildiğinde; Adana'daki valilik döneminde yaşadığı kamusal sorumluluklar ile özel hayatındaki gelgitlerin, bu şiirlerin Adana'da yazılmış olabileceği düşüncesini desteklediği görülmektedir. Ancak bu ihtimalin kesinliğe kavuşması, alan uzmanlarının yürüteceği yeni ve derinlikli akademik çalışmalarla mümkün olacaktır. Anılan belgede yer alan *"Ey insanlar,"* diye başlayan şiir ilk kez bu kitapta kullanılmıştır. Aşağıda tamamı verilen bu Terci-i Bend'de yer alan şiirleri birlikte sunuyoruz.

Bir zamanlar ben de düştüm çok çalışma belasına,
Doğruluktan sapmadığımdan uğradım derde sıkıntıya.

Bazen vatandan ayrılıp gittim gurbet ellere,
Sonunda uğradım (düştüm) işte bu onulmaz derde.

Vah yazık harcadığım ömür, zaman ve hizmete,
Bunu anlamak için bana bakmak yeter ibret arayana.

Uzun zaman anlamadım sebep nedir bu duruma,
Düşündüm şimdi vakıf oldum bu işin sırrına.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete

Nefsimi ortaya koydum, devleti ıslah etmek uğruna,
Neler çektim neler, doğru yoldan şaşmamak uğruna.

Evim barkım dağıldı yurdun, milletin şerefi uğruna,
Yaprağım meyvem perişan oldu gayret uğruna.

Kendime kıydım, halka adaleti getirme uğruna,
Canımı feda ettim bu devlet ve millet uğruna.

En sona ben tükendim, bu fikir uğruna;
Ne aptallık ve cahillik imiş, yanmak bu devlet uğruna.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete

Tek senin çalışmanla dünya düzenini değiştirmez,
Sen aciz kulun gayretiyle kader değişmez.

Âlim olsan, kimse ilmine hürmet etmez,
Cahil olsan, cehaletin ne ayıplanır ne de kınanır.

Mülkü yıksan kimse seni azarlayıp kınamaz,
Canını feda etsen kimse seni takdir etmez.

Ne yaparsan yap, bu halka etki etmez,
Bu hâle çare olmak, kimsenin aklına gelmez.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Maksat fayda sağlamaksa devrin gidişine uy,
Çağın yağma kervanına sen de katıl.

Ne derlerse sana aldırma geniş gönüllü ol,
Mahsulden ne çıkarsa hissene razı ol.

İster hain ol ister sefil, rezil ya da cahil,
Muradına ermek istersen sadakati düşünme.
Hülasa huzur, rahat istiyorsan öğüdüme uy,
Benim gibi inatçı bir mecnun olma, akıllı ol.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Müslümanlığın verdiği huzur ve rahatlık, pek zararlı bulunur oldu,
Her düşmanlık sadece İslâm milletine mâl edilir oldu,

Temel direği din olan devlet dik durur,
Ama kimse İslam'a sahip çıkmaya yanaşmaz.

Uzun zamandır bu düzen hiç değişmeden sürüp geliyor,
Bir vakitler ihanetle sadakat aynı kefeye konmuştu.

Şimdi sadık olan suçlanır, hain olan övülür,
Söyleyin Allah aşkına bu milletin suçu nedir?

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

İslâm milletinde o eski gayret kalmamış,
Eski erdem, eski namus, eski azim kalmamış.

Cahilliğe düşmüş halkta; doğru yola meyil kalmamış,
Dinin zafiyet (güçsüzlük) gelmiş sağlamlığın izleri kalmamış.

Eski gözü kara âşıkların, gayreti kalmamış,
Şimdi herkes "akıllı" olmuş; o güzel delilik kalmamış.

Kimsede eski atılganlık, sadakat kalmamış,
Sözün özü: Ahlâk bitmiş; mülk de millet de kalmamış.
Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,

Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Sen mi kaldın hey efendi, dünyaya düzen vermek için?
Öyle merhemlerle bu yara iyileşmez, sağalmaz.

Çirkin olana aktarın sattıkları, güzellik getirmez,
Bu çağda sadık olan gayret eden hürmet görmez.

Var ise gayret, atalarımız onun gereğini yağmış,
Canlarını vererek gelecek kuşağın refahını sağlamışlar.

Çılgın fikre sakın (asla) aldırma, kapılma,
Çağın gereğine, koşullarına uy, muradın rahatlıksa.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Meleklerin bile imreneceği bir akla ersen de,
Ya huysuzdur adın, ya da eşek; bil ki sadıksan sen de.

Halka uyarsan adın yetenekliye çıkar,
Suç ortağı olursan (töhmete katılırsan) seni seçkindir diye överler.
Aklın varsa doğru olacağım diye uğraşma,

Çünkü imkansızdır bunu sağlamak, istesen de.
Bunları düzeltmek elinden gelmiyorsa üzme yüreğini,
Hoş geçirmek isteyen vaktini bunu bilmeli.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Her kiminle konuşsan sana güya acır,
Durumdan (olup bitenden) senden çok o yakınır.

İş menfaate gelince amma arlanıp utanmaz,
Fırsat bulursa eğer önce sana düşmanlık eder.

Yalan ve ikiyüzlülük herkesin huyu olmuşken,
Akıl kârı mı bu halka kendini etmek fedâ?

Çare yok ki zamanın hükmü bunu gerektirir,
Tut bu öğüdü benden sana armağan (yadigar) olsun.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Çünkü işlerinde hainlik (ihanet) etmez, rüşvet almazsın,
Uğrayınca derde şansa ve talihe kızma (çıkışma).

Yükselmeyi istersen rahatlık ve kolaylıkla,
Çal, kıvır, uydur; cezası da varsa, aldırma.

Ar, namus, hayâyı fazla hesaba katma,

Her şeyden evvel, güçlü bir kapıya kendini bağla.

"Doğruluktan ne çıkar?" diye sorsa bir nüfuz sahibi,
İşte en doğru cevap, tecrübemin eseri.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Sen düşersen kimse koşmaz imdadına,
El uzattıkların bile yetişmez feryadına.

Uzaktan gülüp geçer cümlesi feryadına,
Ne hakka bakar biri ne de yatkınlığına.

Kendi kendini perişan etmek için uğraşma,
Senden evvel çabalayan ecdadını anımsa.

Kendine acımıyorsan bari acı evlâdına,
Aklın varsa "deli" dedirtme adına.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Daha, daha!" diye inleyen açgözlüler yıktı şanımızı,
Çağımızda kim köle kim hür ayrılmaz (bilinmez) oldu.

Dünyanın usûlü büsbütün başka bir yola döndü,
Çünkü akıl sahiplerinin, ıslah ümidi söndü.

Hiç değilse, dediler, bu enkazdan pay alalım,
Her işin başında, bir yağma toplumu kuralım.

Sen de utanmanın hayalini zihninden uzaklaştır,
Dilinden eksik etme bu dizeyi, kendine zikir kıl.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Halini atalarının tarihten sorma,
Namus ve insanlığı etme hayal asla.

Aileni düşünmek hiç aklından çıkmasın,
Ömrünü rahat geçir çingenlerden örnek al.

Mümkün değil bu dünyada akıl ve malı bir araya getirmek,
Her işinde çağın gereklerine uymayı ihmal etme.

Kıskançların dedikodusundan asla üzülme,
Daima olsun sana bu parlak, hoş beyit arkadaş.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Neredesin sen nerde! Yetiş ey Mehdi!
İslam milletini perişan eyledi fetret çağı.

İslam için hiçbir yerde rahat ve huzur kalmadı,
Ülkeyi baştan ayağa kötülük ve fenalık askeri (ordusu) kapladı.

Yazık ehil olmayan ellere geçti her işin yuları, sorumluluğu,
Bizi yıkmak için bir kişi bile zor kullansa.

Doğru yolda giden kişi çağımızda sevinç yüzü görmez,
Bu sebeple bir şuurlu kişi (bir şuur sahibi) bu beyti söylemiş

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Ey insanlar! Yağmalayın, servet böyle kurulur,
Ey insanlar! Çalın, nimet böyle bulunur.

Ey insanlar! İyilik etmeyin, böyle yüce olunur,
Ey insanlar! Gayret etmeyin, yükseliş böyle mümkün olur.

Ey insanlar! Çalışmayın rahat böyle bulunur,
Ey insanlar! Sadık olmayın, hürmet böyle görülür.

Ey insanlar! Doğru olmayın, saadet böyle kurulur,
Ey insanlar! Akıllı olmayın, bilgelik böyle bulunur.

Derde uğrar elbet kim sadakat etse Devlet'e,
Böyle bir yol, gidiş cinnetin ta kendisidir vatana millete.

Takriben 1294, Adana; Merhum Ziya Paşa

Özgün (Orijinal) Formu

"Bir zamanlar ben dahi düştüm belâ-yı gayrete,
Doğrulukla uğradım bin türlü derd ü mihnete.

Gâh vatandan ayrılıp gittim diyâr-ı gurbete
Âkıbet oldum giriftâr işbu mühlik illete

Vah yazık sarf ettiğim ömr ü zamâna hizmete
Fikr içün görmek beni kâfidir ehli-ibrete

Hayli demler bilmedim bâ'is nedir bu hâlete
Şimdi oldum fikr idüp vâkıf bu sırr u hikmete

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

Nefsimi bezl eyleyüp ıslâh-ı devlet uğruna
Ben neler çektim neler bu istikâmet uğruna

Hânümânım târümar oldu hamiyyet uğruna
Berk ü bârım hep perişân oldu gayret uğruna

Nefsime zulm eyledim halka adâlet uğruna
Cism ü cân etdim fedâ bu mülk ü millet uğruna

Ben hele oldum telef gitdim bu fikret uğruna
Hey ne humk u cehl imiş yanmak bu devlet uğruna

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Bir senin sa'yin usûl-i dehri tağyîr eylemez
Abd-i âciz sa'y ile tahvîl-i takdîr eylemez

Âlim olsan ilmine bir kimse tevkîr eylemez
Câhil olsan cehlini ta'yîb u ta'yîr eylemez

Mülkü yıksan kimseler tevbîh u ta'zîr eylemez
Cânını etsen fedâ bir kimse takdîr eylemez

Her ne yapsan hâsılı bu halka te'sîr eylemez
Kimseler bu hâl içün bir rey ü tedbîr eylemez

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Feyz ise maksad mümâşât-ı zamâne mâ'il ol
Fırka-i yağma-gerân-ı asra sen de dâhil ol

Her ne derlerse sana kayd eyleme deryâ-dil ol
Hissene mahsûlden her ne çıkarsa kâ'il ol

Hâin ol, ister sefîl ister rezîl ü câhil ol
Tek sadâkat fikrini etme murada vâsıl ol

Râhat istersen bu pendimle hülâsa âmil ol
Olma mecnûn-ı mu'ânid ben gibi, sen âkıl ol

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e,
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete.

Müslümanlık feyzü âsâyiş için gayet muzır,
Her husûmet millet-i İslâma olmuş munhasır,

Devletin üss-i esâsın din iken müstakîr
Kimseler İslâmı istishâba olmaz muktedir!

Bir zamanlardan beru bu hâlet oldu müstemir
Bundan akdemce hıyânet sıdk ile derlerdi bir

Şimdi sâdık müttehem, ehl-i hıyânet müftehir!
Söyleyin Allah için bu milletin cürmü nedir?

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Millet-i İslâm'daki evvelki gayret kalmamış
Eski iffet, eski nâmus, eski himmet kalmamış

Cehle düşmüş halkta fikr-i istikâmet kalmamış
Za'îf gelmiş dine âsâr-ı metânet kalmamış

Eski mecnunlardaki gayret, hamiyyet kalmamış
Şimdi herkes âkıl olmuş, o cinnet kalmamış

Kimsede evvelki ikdâm ü sadâkat kalmamış
Hâsılı ahlâk bitmiş mülk ü millet kalmamış

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Sen mi kaldın hey efendi dehre vermekçün nizâm
Öyle merhemlerle bulmaz bu yâre iltiyâm

Gâze-i attâr ile gelmez acûze intizâm
Asrımızda sıdk u gayret ehli bulmaz ihtirâm

Var ise himmet anı sarf etmiş eslâf-ı kirâm
Can verüp etmişler ahlâfın refâhın iltizâm

Sen bu mecnûnâne fikre verme aslâ ihtimâm
Uy mîzâc-ı asra ger râhat ise kasd u merâm

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

İmtizâc ü akl da olsan dahi reşk-i melek
Çünki sâdıksın ya huysuzdur adın yahud eşek

Müstâ'idlik ile çıkar nâmün uyarsan halka pek
Mümtazdır derler eğer töhmetde olsan müşterek

Doğruluk derdile aklın var ise çekme emek
İstesen de çünki imkânsızdır icrâ eylemek

Gelmeyince elden ıslâhı varup üzme yürek
Hoş geçirmek isteyen vaktin bunu bilmek gerek

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Her kim ile hasbihâl etsen acır güyâ sana
Hâlden senden ziyâde kendi eyler iştikâ

Menfa'at bahsinde ammâ eylemez aslâ hayâ
Bulsa ger fırsat sana eyler husûmet evvelâ

Herkese bir meşreb olmuş iken bu tezvîr ü riyâ
Kâr-ı âkıl mı bu halka nefsini etmek fedâ

Çâresiz hükm-i zamâne böyle eyler iktizâ
Tût bu nush u pendi benden yâdigâr olsun sana
Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e

İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Çünki etmezsün umûrunda hıyânet irtikâb
Uğradıkça derde baht u tâli'e etme itâb

Rahat ü ikbâl ile olmak dilersen kâm-yâb
Çal becer uydur mücâzâtından etme ictinâb

Âr ü nâmus u hayâyı eyleme çokluk hisâb
Cümleden evvel fakat bir bâba eyle intisâb

Doğruluktan hâsıl sorsa biri ehl-i irtikâb
Tecrübe üzre budur benden sana doğru cevâb

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

Sen düşersen kimseler gelmez senin imdâdına
Dest-gîr oldukların hattâ yetişmez dâdına

Hânde eylerler uzaktan cümlesi feryâdına
Dikkat etmez kimse ıstıhkak u istîdâdına

Kendin etme sa'y ü himmet kendinin berbâdına
Senden evvel sa'y eden eslâf gelsün yâdına

Yoksa rahmın kendine bârî acı evlâdına
Var ise aklın eger mecnûn dedirme âdına

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

Sit mecdî mahv idelden kuvve-i hel min mezîd
Asrımızda fark olunmaz oldu ahrâr ü abîd.

Âlemin almış usûlü şimdi bir tarz-ı cedîd;
Çünki ıslâhından itmiş âkılân kat'-î ümid,

İstemişler bâri enkazından olmak müstefîd;
Her işin üstünde bir cem'iyyeti yağma pedîd!

Sen de, hâtırdan hayâli iffeti eyle baîd!
Virdin olsun her dem fırsatta bu beytülkasîd:

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlete,
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Hâlini ecdâdının târîhden etme suâl
Eyleme nâmûsu insâniyyeti asla hayâl

Hâtırından çıkmasın endişe-i ehl ü ayâl
Ömrünü râhat geçir çingenelerden ibret al

Akl ü malin cem'ine âlemde yoktur ihtimâl
Her işinde mukteza-yı asra eyle imtisal

Güftügûsundan hasûdun eyleme kat'a melâl!
Daima olsun sana bu beyt-i rengin hasbihal:

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlete,
İstikâmet mahzı cinnetdir bu mülk ü millete!

Nerdesin sen, nerde! Yetiş ey Mehdî-i sahibzuhûr!
Millet-i İslâmı pâ-mâl eyledi çağ-i fütûr!

Kalmadı İslâm için bir yerde ârâm ü huzûr
Kapladı mülkü ser-âpâ leşker-i zulm ü şürûr!

Geçti nâ-ehl ellere hayfâ zimâmı her umûr
Bir kişi yapsa bizi yıkmak içün itmekte zur!

Ehl-i sıdk u istikâmet asrda görmez sürûr
Ol sebebden söylemiş bu beyti bir sahib-şuûr:

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlete,
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete!

Eyyühannas! Eyleyin yağma ki servet bundadır,
Eyyühannas! Eyleyin sirkat ki nimet bundadır,

Eyyühannas! Etmeyin nimet ki izzet bundadır,
Eyyühannas! Etmeyin gayret ki rif'at bundadır

Eyyühannas! Etmeyin himmet ki râhat bundadır
Eyyühannas! Olmayın sâdık ki hürmet bundadır

Eyyühannas! Olmayın doğru, saadet bundadır
Eyyühannas! Olmayın âkil ki hikmet bundadır.

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete.

Takriben 1294, Adana; Merhum
Ziya Paşa

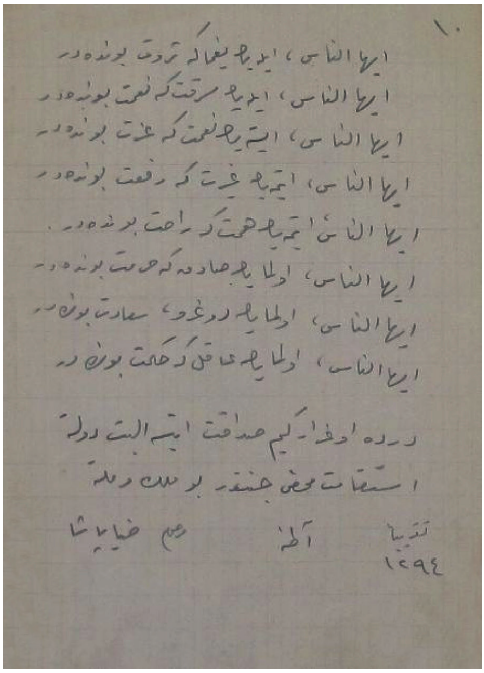

Ziya Paşa'nın Adana'da yazdığı düşünülen Terci-i Bent'in ilk kez yayınlanan el yazması bir parçası.

SON SÖZ

Ziya Paşa'nın valilik yaptığı Adana'da rüşvet aldığı, büyük bir servet edindiği ve şiirlerinde rüşveti meşrulaştırdığı yönünde iddialar zaman zaman gündeme gelir. Hatta Ziya Paşa'nın Adana'daki tutum ve uygulamalarından rahatsızlık duyan bazı çevrelerin, şiirlerindeki ironiyi bilerek bu yönde kullandıkları da sıkça görülür. Düşünce dünyası itibarıyla Ziya Paşa'dan ayrışan tutucu kesimlerin yaydığı bu tür dedikodular, özellikle Ziya Paşa'yı anma etkinlikleri öncesinde yeniden dolaşıma sokulur; kimi zaman da bilinçli biçimde zirveye taşınır.

Bütün ömrünü hürriyet fikrine ve devletin bekasına adamış; doğru bildiklerini hayata geçirmek uğruna mevkiini ve itibarını bir kalemde silebilmiş büyük bir şairin, dönemin yerleşik anlayışı gerekçe gösterilerek ahlâki zafiyetle suçlanması başlı başına bir ironi değil midir? Bugün *"vatan şairi"* olarak kabul edilen Namık Kemal nasıl haklı bir yere yerleştiriliyorsa Ziya Paşa da aynı ölçüde *"ahlâk şairi"* olarak değerlendirilmelidir.

Ziya Paşa, durum ve ortam neyi gerektiriyorsa ona göre şekil alan bürokratik zihniyeti sert biçimde eleştirir. *"İdare-i maslahatçı"* olarak niteledi̇ği bu anlayışı doğrudan hedef alır. Devlete sadakatle hizmet edenlerin kıymetinin bilinmemesinin, zamanla vatan ve millet için ağır bedeller doğuracağını ifade eder. Devlet hizmetinde şahsi menfaatin ve maddi çıkarların öne çıkmasının ise ahlâki ve vicdani bir yoksunluğa yol açacağını; bunun sonucunda yönetimin ehliyetsiz, cahil ve kötü niyetli kimselerin eline geçeceğini vurgular.

Adaletli, dürüst ve şefkatli bir yönetim anlayışından uzaklaşıldığında, hukukun, kanunun ve adaletin insani ve medeni temellerinden kopacağını dile getirir. Bu kopuşun toplumsal çözülmeyi ve dağılmayı beraberinde getireceğini ısrarla tekrarlar. İçinde yaşanılan coğrafyada gayret, iffet, namus, himmet, istikamet, metanet, fedakârlık, sadakat, ahlâk, devlet, millet, din ve vatan duygularının giderek zayıfladığını söyler. Böyle bir gidişatın nihai sonucunun ise ayrışma, zıtlaşma ve düşmanlık olacağını açıkça ifade eder.

Ziya Paşa'ya göre dinî hayat zayıfladıkça halk bilgiden uzaklaşacak, cehalet yaygınlaşacaktır. Bunun doğal sonucu olarak da Doğu ile Batı arasındaki teknoloji, imar ve şehirleşme gibi temel alanlardaki fark giderek açılacaktır. Bu düşüncelerini en çarpıcı biçimde şiirlerine yansıtır ve acı bir hakikati şu dizelerle dile getirir:

"Batı diyarını gezdim bayındır kentler, köşkler gördüm;
İslam ülkelerini dolaştım sadece viraneler gördüm."
"Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm;
Dolaştım mülk-i İslâm'ı, bütün virâneler gördüm…"

Bir Osmanlı devlet adamı olan şair Ziya Paşa'nın memuriyet yolu, gül bahçesinden çok dikenli patikalardı. Doğru bildiğinden şaşmayan ahlakı, kalem kadar keskin vicdanı, onu devrin çıkar sofralarına hiç oturtmadı. Bu yüzden adım başı tökezletildi. İstanbul'a yağdırılan şikâyetler, ardı arkası kesilmeyen iftiralar, önüne defalarca sürgün kapıları araladı. Yorgun bir göçmen gibi geldiği Adana yıllarında ise kader onu bambaşka imtihanlarla sınadı. Bir yanda memleketin damarlarına sızmış yabancı temsilciler, öte yanda kendi gölgesini bile pazarlığa çıkaran menfaat ehli… Ömrünün son durağı olan Adana, onun için hem sığınılacak bir liman hem de çetin bir meydan oldu. Vefatından sonra, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adanalılar şair valilerini hafızalarının serin köşesinde yaşatmayı bildi. Adı kentin en itibarlı caddesine verildi. Atatürk Parkı'na heykeli dikildi. Bir mahalle hala onun ismiyle nefes alıyor. Kabrinin bulunduğu mevkideki park ise sessiz bir vefa nişanı gibi adını taşımayı sürdürüyor.

Sultan Abdulhamid döneminde Taşköprü üzerinden çekilen bir fotoğraf.
Fotoğrafın Osmanlıca yazısında "Mezkûr köprüden bakılınca Adana şehrinin Seyhan nehrine nazır cihetinin görünüşü" yer alıyor.

Ziya Paşa (1825-1880)
Biyografi

Ziya Paşa, 1825 yılında İstanbul Kandilli'de dünyaya geldi. Asıl adı Abdülhamid Ziyâeddin'dir. Galata Gümrüğü kâtiplerinden olan babası Ferîdüddin Efendi, Erzurum'un İspir kazasına bağlı Kerab köyündendir. Annesi Itır Hanım'dır.

Şair, Devlet Adamı Ziya Paşa.

İlk eğitimini tamamladıktan sonra, memur yetiştirmek amacıyla kurulan Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'ye devam etti. Ardından ortaöğrenimini Beyazıt Rüşdiyesi'nde tamamladı. Bu yıllarda Arapça ve Farsça öğrendi. Şiirle ilk ciddi temasını Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'de kurdu ve kalemini hızla geliştirdi. Henüz on yedi yaşındayken Sadrazamlık Yazı İşleri'nde, Dâire-i Sadâret-i Uzmân Mektûbî Kalemi'nde kâtip olarak devlet hizmetine girdi.

Bir süre sonra padişahın özel kalemi olan Mâbeyn-i Hümâyun'da beşinci kâtip olarak görev aldı. Sarayda bulunduğu yıllar, onun fikrî dünyasının şekillendiği dönem oldu. Fransızca öğrendi. Batı kültürü ve edebiyatını yakından tanıma imkânı buldu. Mâbeyn-i Hümâyun Feriki İbrâhim Edhem Paşa'nın teşvikiyle Fransızcadan

çevirmeye başladığı Endülüs Tarihi'ni tamamladı. Ardından Engizisyon Tarihi'ni tercüme etti.

1861'de Âlî Paşa'nın sadrazamlıktan azledilip yerine Fuad Paşa'nın tayin edilmesiyle birlikte Mâbeyn-i Hümâyun'daki görevine son verildi ve Zaptiye Müsteşarlığı'na getirildi. Nisan 1862'de paşa ünvanı verilerek Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edildi. İstanbul'dan uzaklaştırılan Ziya Paşa, Kıbrıs'ta geniş çaplı bir imar faaliyetine girişti. Ancak Magosa'nın iklimiyle bir türlü uyuşamadı. Sıtmaya yakalandı, çocuklarından biri felç oldu. Bu dönemde babasını da kaybetti. Yaptığı başvuru üzerine ertesi yıl, günümüz Yargıtay'ı ve Danıştay'ına denk düşen Meclis-i Vâlâ âzalığına tayin edilerek İstanbul'a döndü.

Müfettişlik göreviyle gittiği Bosna-Hersek'ten istifa ederek yeniden İstanbul'a geldi. Meclis-i Vâlâ âzalığına, kısa bir süre sonra da Deâvî Nazırlığı'na tayin edildi (Eylül 1863). Ardından Amasya mutasarrıflığı görevine getirildi. Ziya Paşa, Amasya'da kaldığı iki yıl boyunca benzeri görülmemiş bir imar hamlesi başlattı. Merkez ve beş kazada altı hükûmet konağı, altı mektep, bir idadi, altı saat kulesi, bir hapishane binası, bir bedesten ve çok sayıda iş yeri inşa ettirdi, şehir merkezinde yeni yollar açtırdı. Bu çalışmalar, tarihe *"Amasya Islahatı"* olarak geçti ve halkın sevgi ve saygısını kazandı.

1865'te Canik mutasarrıflığına nakledildi. Aynı yılın Ekim ayında Meclis-i Vâlâ âzalığı ile tekrar İstanbul'a döndü. Bu dönemde önce İstanbul'da, ardından Londra'da yayımlanan Muhbir gazetesinde çıkan yazılarında Bâbıâli'nin iç ve dış politikasını açıkça eleştirmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin Suriye, Sırbistan ve Girit'te yaşadığı kayıplar, özellikle Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a bırakılması, Ziya Paşa'yı Sadrazam Âlî Paşa'ya karşı açık muhalefete sürükledi. Bu süreçte, meşrutiyeti hedefleyen ve daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alacak olan İttifâk-ı Hamiyyet Cemiyeti'ne katıldığı kabul edilir.

Âlî Paşa'nın siyasî bir tedbiri olarak Nâmık Kemal Erzurum'a, Ali Suâvi Kastamonu'ya sürülürken, Ziya Paşa'nın da Yeni Osmanlılar'la ilişkisi açığa çıktı. Yeni görev yeri Kıbrıs'tan Rodos'a çevrilince istifa etti. 17 Mayıs 1867'de Nâmık Kemal'le birlikte Paris'e geçti; Ali Suâvi daha sonra onlara Mesina'da katıldı.

Bir süre Paris'te kalan Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz'in Paris ve Londra ziyaretleri sırasında cemiyet mensuplarıyla birlikte Londra'ya geçti. Burada Nâmık Kemal'le birlikte Hürriyet gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetede hükûmeti eleştirmekle birlikte siyasî mücadelesini hiçbir zaman kişisel bir hesaplaşmaya dönüştürmedi. Ancak Hürriyet'in 67. sayısında yayımlanan bir yazısı nedeniyle İngiliz hükûmeti tarafından tutuklandı. Kefaletle serbest kaldıktan sonra güvenlik endişesiyle önce

Paris'e, ardından Cenevre'ye geçti ve gazetenin 89'dan 100'e kadarki sayılarının yayımını burada sürdürdü.

Âlî Paşa'nın 1871'deki ölümünün ardından oluşan yeni siyasi atmosferden yararlanarak İstanbul'a döndü. 1872'de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye bünyesinde kurulan İcra Cemiyeti reisliğine getirildi; Mithat Paşa ile birlikte adliye teşkilatının yeniden düzenlenmesi için çalıştı. Ardından Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi.

1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murad'ın tahta çıkmasının ardından Mâbeyn-i Hümâyun Başkâtipliği ve Maarif Müsteşarlığı görevlerine getirildi. Ancak kısa sürede görevden alındı. Sultan Abdülhamid döneminde Kānûn-ı Esâsî Encümeni'nde yer aldı. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Hediyye-i Askeriyye Cemiyeti başkanlığını yaptı. Aynı yıl vezir rütbesiyle Suriye valiliğine tayin edildi.

Suriye'de kısa süren görevinden sonra Konya'ya, 1878'de ise Adana valiliğine gönderildi. Adana'da da imar faaliyetlerine girişti. Bir tiyatro binası yaptırdı, İstanbul'dan bir tiyatro topluluğu getirtti, yeni okullar açtı, memurlar için eğitim kursları düzenledi. Ancak Kıbrıs'ta başlayan ve Amasya'da nükseden hastalığı burada yeniden ağırlaştı. Ziya Paşa, 17 Mayıs 1880'de, henüz elli beş yaşındayken vefat etti. Cenazesi, kalabalık bir cemaatin katılımıyla Adana Ulu Camii hazîresine defnedildi.

Şiir Eserleri

» **Eş'âr-ı Ziyâ**

Ziya Paşa'nın bütün şiirlerini bir araya getiren eserdir.

» **Terci-i Bend**

İslâm dünyasında geçerli olan hayat felsefesini, ahlâk ve kader kavramları etrafında ele alan şiirlerinden oluşur.

» **Terkîb-i Bend**

Cenevre yıllarında kaleme aldığı bu şiirler, Ziya Paşa'nın eleştirel üslubunun ve ahlâkî sorgulamalarının en güçlü örnekleri arasında yer alır.

» **Zafernâme**

Görünüşte bir methiye, özünde sert bir hiciv olan bu manzum eser, dönemin siyasal anlayışını ironik bir dille eleştirir.

» **Harâbât**

Üç ciltlik büyük bir şiir antolojisi. Klasik Türk şiirine bakışını ve edebiyat anlayışını yansıtır.

Fikir ve Nesir Eserleri

» **Rüyâ**

Divan edebiyatındaki hâbnâme geleneğiyle kaleme alınmış; ilk kez 1869 yılında Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Âlî Paşa yönetimini doğrudan hedef alan siyasal bir metindir.

» **Arz-ı Hâl**

Ziya Paşa'nın Londra'da bulunduğu sırada Sultan Abdülaziz'e sunduğu; görevden uzaklaştırılma sebeplerini ve Avrupa'ya gidiş gerekçelerini anlattığı metindir.

» **Verâset-i Saltanat-ı Seniyye Hakkında Mektup**

Saltanat veraseti meselesi üzerinden hukuk, adalet ve siyasal meşruiyet tartışmasını ele alan bir fikir yazısıdır.

» **Endülüs Tarihi**

İbrâhim Edhem Paşa'nın başlattığı tercümeyi, Ziya Paşa'nın edebî bir dille tamamladığı tarih çalışmasıdır.

» **Engizisyon Tarihi**

Orta Çağ İspanyası'ndaki engizisyon uygulamalarını konu alan; vicdan, din ve iktidar ilişkisini sorgulayan tercüme eseridir.

» **Riyânın Encâmı**

Molière'den çevirdiği beş perdelik manzum bir komedi. Ziya Paşa'nın Adana'da kurdurduğu tiyatroda sahnelenmek üzere tamamlanmıştır.

Kaynakça

» **Kitaplar**

1- Şair Ziya Paşa'nın Adana Valiliği / Taha Toros Adana: Kendi Yayını,1940. 43 s.
2- Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma / M. Kaya Bilgegil. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1979.117 s.
3- Nazım Hikmet'in Büyükbabası Nazım Paşa'nın Anıları / Mehmet Nazım Paşa. İstanbul: ARBA, 1992. 116 s.
4- Ali Münif Bey'in Hatıraları/ Taha Toros. İstanbul: İSİS, 1996. 117 s.
5- Namık Kemal'in Hususi Mektupları II: İstanbul ve Midilli Mektupları- 1 / Fevziye Abdullah Tansel. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013. 532 s.
6- Namık Kemal: Devrin Olayları ve İnsanları Arasında; 3 Cilt / Mithat Cemal Kuntay.- Ankara: İş Bankası, 2010. 2215 s.
7- Adana Vilayet Salnameleri, 1-3 Cilt / Ahmet Ergün ve Mehmet Akif Terzi. Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi, 2015.
8- Son Asır Türk Şairleri: Cilt 5/ İbnü'l –Emin Mahmud, Kemal İnal; Hazırlayan: Ayşegül Celepoğlu.- Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2013. 2809 s.
9- Adanalı Ziya ve Evrak-I Hazan / İbrahim Yüksel.- Afyonkarahisar; Afyon Belediyesi, 2018. 496 s.
10- Kozan'ı Tanıyalım: Cumhuriyetin 50. Yılında/Ahmet Cevdet Çamurdan. Ankara: Kendi Yayını, 1973. 197 s.
11- Çukurova'da Tarımın Tarihi / Cezmi Yurtsever.- Adana: Adana Ticaret Odası, 2013. 279 s.
12- Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı/Nurullah Çetin.- Bursa: İlbilge, 2021. 454 s.
13- The Unsettled Plain an Anvironmental History Of The Late Ottoman Frontier / Chris Gratien.- Kaliforniya: Stanford University. 2022. 328 s.
14- Edebiyat ve Kültür Tarihimizden Seçme İsimler: Ziya Paşa/ Önder Göçgün. Denizli: Denizli Belediyesi, 2022, 96 s.
15- Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Seçmeler / Önder Göçgün.- Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001. 353 s.
16- Ziya Paşa: Terc-i Bend ve Terk-i Bend/Haz. Hüseyin Yorulmaz.- İstanbul: Şule, 1999, 190 s.
17- Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa/ Mustafa Apaydın. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001. 454 s.
18- Ziya Paşa: Hayatı ve Şiirleri /Seyit Kemal Karaalioğlu. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1984. 153 s.
19- Ziya Paşa: Hayatı ve Eserleri /İsmail Hikmet Ertaylan: Kanaat Kütüphanesi, 1932. 163 s.
20- Fethi Gözler, Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terkib-i Bend'i Üzerine Düşünceler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
21- Şükrü Kurgan, Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1953. 141 s.
22- Murat Uraz, Ziya Paşa Hayatı ve Şiirleri, İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1946. 78 s.

23- Hüseyin Yorulmaz, Ziya Paşa, Terci-i Bend Terkib-i Bend, Çıdam Yayınları, İstanbul 1992. 190 s.
24- Cezmi Yurtsever, Karataş Tarihi, Ekrem Yayınevi, Adana, 2021. 216 s.
25- Cezmi Yurtsever, Kozan Tarihi, Çukurova Yayınları, Adana, 2010. 340 s.
26- Uygur Kocabaşoğlu, Majestelerinin konsolosları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. 292 s.
27- Ahmet Hamdi Tanpınar, Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012. 656 s.
28- Hilmi Yücebaş, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, İstanbul, Dilek Yayınevi, 1984. 448 s.

» **Devlet Arşivleri Belgeleri**

1. Konya Valisi Ziya Paşa'nın Adana valiliklerine tayinleri. (H-29.12.1294).
2. Konya Valisi Ziya Paşa'nın Adana valiliğine tayini hakkında Saffet Paşa'nın Tezkiresi. (H 09.06.1295).
3. Adana Valisi Ziya Paşa'nın kötü idaresinden bahisle müşarünileyha hakkında bazı şikayetler (Dersaadet 4). (H-20.03.1296).
4. Adana Valisi Ziya Paşa aleyhinde gelen telgrafnamenin gönderildiği (Dersaadet 4). (H-26.03.1296).
5. Adana Valisi Ziya Paşa hakkında yapılan şikâyetlere dair defterdar tarafından mevrud telgrafnamenin gönderildiği (Serasker 1). (H-06.04.1296).
6. Çukurova›ya iskân olunan aşair ve Adana Valisi Ziya Paşa'nın tahkik-i ahvali için Akif Paşa'nın memuriyeti. (H-21.04.1296).
7. Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Kemal Efendi'nin azlinden dolayı Adana Valisi Ziya Paşa'dan şikâyeti havi telgraf (Adana 1). (H-11.10.1296).
8. Adana Valisi Ziya Paşa ile icra-yı muhakemesine dair Cebel-i Bereket mutasarrıfının telgrafı (Adana 1). (H-28.10.1296).
9. Tarsus Sabık Mal Müdürü Nabi Efendi'nin, Adana Valisi Ziya Paşa tarafından haksız yere göreve alındığından bahisle icra-yı adalet talebi (İstida 8). (H-29.10.1296).
10. Adana Valisi Ziya Paşa'dan şikâyeti havi telgraf (Adana 1). (H-2.11.1296).
11. Ziya Paşa'nın hüsn-i hizmetinin Haleb ve Maraş'tan sorulması (Adana 1). (H-12.11.1296).
12. Adana Valisi Ziya Paşa'nın bir takım uygunsuz hareket ve icraatları ile ilgili şikayetlerin maddeler halinde sıralanması (Adana 1.) (H-1.01.1297).
13. Adana Valisi Ziya Paşa'dan şikayete ve mahkeme talebine dair Ohannes Krankyan'nın arızası. (Adana 1). (H-14.02.1297).
14. Adana Valisi Ziya Paşa ile Defterdar Hakkı Bey'in muhakemelerinin icrası. (Maliye 6). (H-29.02.1297).
15. Adana Valisi Ziya Paşa hakkında şikayet gibi konuları havi tezkire müsveddeleri. (H-05.03.1297).
16. Adana Valisi Ziya Paşa tarafından hükümsüz nefy olunmalarından dolayı adaletin tecellisini isteyen Sava, Ahmed, Veliyyüddin ve Lütfi adlı şahısların telgrafı (Konya). (H-10.03.1297).
17. Adana Valisi Ziya Paşa'nın azliyle, yerine Akif Efendi'nin tayinine dair. (H-13.03.1297).
18. Adana Valisi Ziya Paşa'nın bazı kimseleri bila sebep sürgün ettiğine dair telgrafname (Adana 1). (H-22.03.1297).
19. Adana Valisi Ziya Paşa'nın 5 Mayıs 1296'da vefat ettiğine dair. (H-12.06.1297).

20. Adana Valisi Ziya Paşa'nın Varislerine kalan mallar hakkında Sadaret'i tezkire. (H-17.06.1297).
21. Adana Sabık Valisi Ziya Paşa'nın Defterdar Hakkı Bey'e verdirerek muahharan istirdadı hususunu istida etmekliğ icbar ettiğinden dolayı Dersaadet'e azimetleri emrinde tazyik olunduklarına dair Mehmet Tahir ve Nikola'nın telgrafları (Adana 1). (H-05.09.1297).
22. Adana Valisi müteveffa Ziya Paşa Ailesine maaş tahsis olunup olunmaması (Dersaadet 6). (H-05.03.1298).
23. Adana Valisi müteveffa Ziya Paşa hakkında mesbuk olan isnadat-ı malumesinden dolayı bazı müdafaaya daire sabık Defterdar Hakkı Bey'in layıhası (İstida 9). (H-19.03.1298).
24. Adana Vilayeti sabık valisi müteveffa Ziya Paşa'nın ailesine maaş tahsis olunamayacağı (Dersaadet 6). (H-09.08.1298).
25. Adana Valisi Ziya Paşa'nın Matbaa-i Amire'de basılan Harabat adlı kitabının muhasebesinin çıkarılması. (H-02.04.1299).

» **Gazete, Dergi, Makale ve Benzeri**

1. Kenan Akyüz, Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar, A.Ü., DTCF, Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü: 2, Ankara 1964.
2. Kenan Akyüz, "*Ziya Paşa'nın Biyografisine Ait Belgeler*", Türk Dili, C.V, s.57, s.550.
3. Önder Göçgün, "*Ölümünün 100. Yıldönümünde: Ziya Paşa ve Bir Şiiri*", Hisar Dergisi, Ankara, Temmuz 1980, s. 272, s. 15-16.
4. Önder Göçgün, "*Tanzimat Devrinin Bir Hiciv Abidesi: Ziya Paşa'nın Zafername'si*", Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Y. 1986, s.3, s. 1-27.
5. Fethi Gözler, "Ziya Paşa ve Fikirleri", Türk Yurdu Dergisi, Y. 1956 – 1957, s. 255, 258, 259, 265.
6. Nejdet Sançar, Ziya Paşa'nın Eserleri, Türk Dil Kurumu Bülteni, C.V, s.1. Ankara 1956.
7. İhsan Sungu, "Ahmet Vefik ve Ziya Paşa'ların Tartuffe Tercümeleri", Tercüme Dergisi, Ankara 1940 – 1941, s.4, 6, s.4.
8. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 28.07.1878: Ziya Paşa İle İlgili Çıkan Yazı: Kozanoğlu Ahmet Paşa ile ilgili.
9. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 28.07.1878: Ziya Paşa İle İlgili Çıkan Yazı: Kozanoğlu Ziya Paşa hakkında.
10. Sümeyye Gürsoy, "*Ziya Paşa'nın Adana Yılları Işığında Terci-i Bend İçin Bir 'Son Söz"* (değerlendirme aşamasında).
11. Büyük Vatanseverlerimiz Ziya Paşa/Memduh Çelik, Demokrat Adana Gazetesi, 15-16-17 Mayıs 1948.
12. Taha Toros, Şair Ziya Paşa'nın Adana Valiliği, 1878-1880, Türk Sözü Gazetesi, 19-29 Mayıs 1936.
13. Türk Tiyatrosunun Dünü-Bugünü /Anlatan: Vasfi Rıza Zobu. Tercüman Gazetesi, 9 Kasım 1981.

Yazar Özgeçmişleri

AHMET KARATAŞ

Adana'nın Aladağ ilçesinde, 1965 yılında doğdu. Kozan Lisesi'nin ardından, 1988'de *"Ankara Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü"*nü bitirdi. Aynı yıl Ankara'da Millî Kütüphane'de göreve başladı. Devamında, 1997-2013 yılları arasında Ankara Üniversitesi Fen ve Mühendislik Fakültesi kütüphane sorumlusu oldu. Türk Kütüphaneciler Derneği ve Adana Kent Konseyi Yönetim Kurullarında görev aldı. Tarih araştırmaları birçok gazete ve dergide yayınlandı. Mesleki yayınları yanında şiir ve özellikle Adana ile ilgili otuza yakın kitabı bulunmaktadır. Alman Botanikçi Walter Siehe'nin Çukurova'da geçen hayatını anlatan *"Çiçekçi Alman"* adlı bir romanı yakın zamanda yayımlandı. 2013 yılından bu yana Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde kütüphane sorumlusu olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

MEHMET ULUĞTÜRKAN

Malatya'nın Darende ilçesinde, 1972 yılında doğdu. Anadolu Üniversitesi'nden *"Halkla İlişkiler"* üzerine ön lisans, *"İşletme"* üzerine lisans eğitimi aldı. Yüksek lisansını, Çukurova Üniversitesi'nde *"Yönetim ve Organizasyon"* alanında yaptı. Gazetecilik hayatına 1989 yılında muhabir olarak başladı. Adana Sanayi Odası ve Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu'nda basın danışmanlığı yaptı. Türkiye'nin ilk bölgesel ekonomi yayını Refleks gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'nce düzenlenen yarışmanın *"Araştırma dalında"* Türkiye birincisi oldu. Onlarca kuruluştan mesleki ödüller aldı. Sürekli Basın Kartı sahibi. Hürriyet gazetesi Çukurova GAP'ta köşe yazarlığı yaptı. Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak *"Ekonomi Gazeteciliği"* dersi verdi. Ekonomi Gazetecileri Derneği Onur Kurulu Üyesi. Çok satanlar listesine giren Doğan Kitap'tan Madalyasız, İnkılap Kitabevi'nden Kayıp Sancak ve Rüsumat adlı Kurtuluş Savaşı romanları var.

Ziya Paşa, yalnızca bir şair değildi.

Yalnızca bir devlet adamı da değildi.

O, kelimelerle devlet ve millet arasında yürüyen bir vicdandı.

Sürgünlerle, makamlarla, alkışlarla ve yalnızlıklarla örülü bir ömür yaşadı. Şiirlerinde adaleti aradı, ahlâkı merkeze aldı. Muhalefeti yıkmak için değil, devleti ayakta tutmak içindi. Hürriyet onun için bir slogan değil, ahlâklı bir idare biçimiydi.

Nasıl ki Namık Kemal "vatan şairi" ise Ziya Paşa da "ahlâk şairi"ydi. Biri milletin, diğeri vicdanın sesi oldu.

Adana'da bıraktığı derin izler, kaleminin yalnızca eleştirmekle yetinmediğini, onarmayı da bildiğini gösteriyordu. Tiyatrodan eğitime, şehir düzeninden memur disiplinine kadar uzanan bu çaba, taşrada modernleşmenin mümkün olabileceğini de hatırlatıyordu.

Bu kitap, Ziya Paşa'nın Adana yıllarını anlatırken yalnızca bir valinin icraatlarını değil; bir aydının vicdan muhasebesini, bir şairin devlete bakışını ve bir dönemin kırılgan ruhunu da görünür kılıyor.

Çünkü bazı insanlar görevleriyle değil, taşıdıkları yükle ve o yükün altındaki onurlu duruşlarıyla hatırlanıyor.

9 786259 199238

ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI
ÇUKUROVA DEVELOPMENT AGENCY